



13.592

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1965



4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 81. ÉVF., 4. SZ. 297—384. I. BUDAPEST, 1965. OKT.-DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ,
RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: RÓZSA GYÖRGY, a közgazdaságtudományok kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának igazgatója, JAKÓ ZSIGMOND egyetemi tanár, Kolozsvár, BUSTYA ENDRE könyvtáros, Marosvásárhely, LUKÁCSY SÁNDOR, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, D. SZEMZŐ PIROSKA, az Eötvös Loránd Tudományegyetem munkatársa, SILFEN JÁNOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MARKOVITS GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HOLL BÉLA tudományos kutató, CSAPODI CSABÁNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, DÖRNYEI SÁNDOR, az Országos Gyógyszerészeti Intézet munkatársa, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, SZILÁGYI TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, TAKÁCS MENYHÉRT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HODINKA LÁSZLÓ, a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa, FÖLDI TAMÁS, a Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárának vezetője, GALAMBOS FERENC tudományos kutató, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, FUTALA TIBOR, a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári osztályának munkatársa, DÁN RÓBERT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, RUTTKAY KÁLMÁN egyetemi adjunktus, FALLENBÜCHL ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

A szerkesztőség egy ívnél terjedelmesebb cikkeket nem fogad el. A kéziratokat az MSZ 9651. szabványnak megfelelő formában kell kiállítani. Kéziratokat a szerkesztőség nem ad vissza.

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum krt. 14–16. Telefon: 134–400.

RÓZSA GYÖRGY

A tudományos könyvtár a tudományos-technikai forradalom korában

Összefoglalás

A közlemény fő gondolatmenete a következő pontokban foglalható össze:

1. A tudományos könyvtár tudományos és gazdasági súlyánál fogva — önmagában tudományos probléma, kutatási téma. — 2. Az elméleti munka viszonylagos elmaradottsága az egyik leglényegesebb oka a főbb könyvtárpolitikai irányzatok, a különböző központú („-centrikus”) szemléletek közötti ellentmondások látszólagos összeegyeztethetetlenségének. — 3. A könyvtárügy egységének koncepciója továbbfejlesztésre vár; a tudományos könyvtár kettős vonzatú: egyfelől az egységes könyvtárügy része, másfelől a tudomány egységének a része, és mint ilyen, tudománypolitikai és tudományszervezési téma. — 4. A tudományos könyvtár (az általános) és a szakkönyvtár (a különös) közötti munkamegosztás elvi megfogalmazása és elméleti megalapozása az egyik kulcskérdése a tudományos könyvtárügy további fejlődésének. — 5. A „két kultúra”-vitában (természet-tudományi és humán műveltség) felmerült kérdések, ellentmondások feloldásában sajátos feladatai vannak a tudományos könyvtárnak. — 6. A tudományos könyvtárnak sajátos feladatai vannak a békés versenyben: gazdasági, tudományos és műszaki téren a világ-színvonalhoz való felzárkózásban, ideológiai téren „az egy főre eső jó közérzet” növelésében.

Hazai tudományos és szakkönyvtáraink eredményeinek és hiányosságainak „mérlegszerű” megvonása adatszerűen évről évre és olykor nagyobb időszakokat tekintve is megtörténik az egyes intézmények beszámolójelentéseiben, évkönyveiben, a Művelődésügyi Minisztérium — esetenként egyéb főhatóságok — összesítő értékeléseiben, a téma iránti érdeklődőnek, kutatónak nem kevés adat áll rendelkezésére.¹

Ezek az adatok azt tanúsítják, hogy tudományos könyvtáraink — eltekintve az elhelyezési problémáktól és a viszonylagos technikai elmaradottságtól — minden vonatkozásban számottevő fejlődésen mentek keresztül, különösen az utóbbi másfél évtizedben. E helyt utalásszerűen csak annyit, hogy tudományos könyvtáraink nem kevés nemzetközi mérével is mérhető eredményt értek el az utóbbi években, *kiadványokban* lemérhetően is, mint az olyan jelentős bibliográfiai vállalkozások, mint amilyenek a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* kumulatív kötetei (*Magyar könyvészet*), a magyar történeti bibliográfia, *Budapest történetének bibliográfiája*, az olyan bibliográfiai kézikönyvek, mint a SZENTMIHÁLYI—VÉRTESY-féle mű, a kurrens tájékoztató munkák közül az *Allam- és jogtudományi bibliográfia*, a *Tudományszervezési Tájékoztató*, az OMgKDK és az OMKDK téma-dokumentációi, hogy illusztrálásként néhányat említsek.

A könyvtári törvényben megfogalmazott *hálózati elv és az ezen alapuló rendszer* a tudományos könyvtárak tekintetében is kiállta a gyakorlat próbáját, ez utóbbi a fejlődés során jelentkező szükségleteknek megfelelően megymajd át kisebb-nagyobb részlet-korrekciókon.

¹ Más kérdés, hogy célszerű volna márcsak a távlati tervezés érdekében is bizonyos időszakonként, de legalább egyszer egy kötetben, áttekintést adni és összefoglalni a tudományos könyvtáraink helyzetének alakulásáról szóló adatokat a felszabadulástól. Példa az ilyesmire a nyugatnémet Wissenschaftsrat *Wissenschaftliche Bibliotheken* (Bonn, 1964) c. kötete, ld. *Magy. Könyvszle.* 1965. 182—183. l.

Jelenti-e azonban mindez, hogy a tudományos könyvtári *gyakorlat* — ideértve a szakkönyvtárakat és a dokumentációt is — fejlesztési koncepciót, a tudományos-technikai forradalom követelményeit, helyét a társadalmi munkamegosztásban, egyes összetevőinek egymáshoz való viszonyát tekintve, kellően kialakult elméleti munkára támaszkodik-e? Továbbá a sajátos hazai adottságokból következő problémák mellett, nincsenek-e olyan *általános művelődés-politikai és könyvtárelméleti* jellegű kérdések, amelyeket a tudományos-műszaki és gazdasági haladás vet fel világszerte?

A két ellentétes válaszú kérdés (röviden: az elsőre a válasz nemleges, míg a másodikra megítélésem szerint igenlő) között szoros az összefüggés, és az adandó válaszok, illetve a belőlük következő problematika részletes kifejtése szakemberek hosszabb ideig tartó, többirányú és intézményes kutatását tételezi fel.

Jelen közlemény a fentiekkel kapcsolatban kizárólag az egyéni állásfoglalásomat tükrözi, amelyet magam sem tekintek lezártnak, beleértve a tudományos könyvtár fejlesztése lehetséges főbb kérdéseinek a következő hat pontban foglalt megfogalmazását. Úgy gondolom azonban, hogy bizonyos esetekben — és ilyennek tartom a *tudományos könyvtár helyének és fejlesztésének kérdését a tudományos-technikai forradalom körülményei között* — maguknak a *vitapontoknak* a felvetése is haszonnal járhat.²

1. A tudományos könyvtár tudományos és gazdasági súlyánál fogva — önmagában tudományos probléma, kutatási téma

Az MSZMP ideológiai irányelveinek a megfogalmazása szerint: „Az elméleti munka a gyakorlatból táplálkozik, annak tapasztalatait általánosítja és maga is a gyakorlat céljait szolgálja.” Vizsgáljunk meg tehát a tudományos könyvtárak működésére vonatkozó néhány fontosabb adatot, *milyen reális társadalmi szükségletet kell kielégíteniök*, és hol tartanak ezek kielégítésében, milyen bázison fejlődnek? Csakis ezek ismeretében jogosultak akár hipotézisszerűen is a könyvtárelméleti megfontolások.

Magyarországon kereken 1600 tudományos és szakkönyvtár működik (ebből a fővárosban kb. 1100), állományuk 27 millió egység, évi állományforgalmuk átlag 8–10 millió között mozog.³ (Összehasonlításként: 1963-ban az országban összesen mintegy 19 000

² E vonatkozásban utalok az MSZMP ideológiai irányelveire, amelyek ha a könyvtári munkával, egyéb területekhez hasonlóan tételen nem is foglalkoznak (a népművelés gyűjtőfogalom alatt értelemszerűen történik erre is utalás, *Irányelvek* 30., 33., 40., 41. l., a 33. l.: „Az alkotómunkától ezen a területen sem [a társadalomtudományokról van szó] választható el a népművelés feladata: a tudomány új eredményeinek terjesztése olyan munka, amely nagymértékben hozzájárul a közműveltség színvonalának emeléséhez, a tudományos világnézet terjedéséhez és ezért méltán megérdemli a társadalom megbecsülését”), az irányelvek szelleme arra ösztönöz, hogy a különböző tudományos és kulturális területek vessék fel és vitassák meg sajátos elméleti és fejlesztési problémáikat „... azoknak a kérdéseknek a megoldására, amelyek a szocialista építés és az ideológiai harc jelenlegi szükségleteiből fakadnak” (44. l.). Ennek érdekében „Serkentsék a tudományos vitákat, mert nélkülük nem lehetséges az előrehaladás...” és ezzel összefüggésben „Tévedések és tévedések leküzdése nélkül nem fejlődhet a tudomány” (44. l.). Ld. *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának irányelvei időszerű ideológiai feladatokról*. Bp. 1965, Kossuth K.

³ *MM Közművelődési Főosztály. Jelentés a tudományos és szakkönyvtári szakfelügyeletéről*. Gépírat. 9 l. 1965. III. 26.

könyvtár működött, amiből közel 10 000 a közművelődési, míg 7000 az iskolai hálózatra esik, ezek közül témánk szempontjából egy töredék számú könyvtár, perspektívában mindenekelőtt a megyei könyvtárak, illetve ezek egy része fokozatos fejlődés során jön számításba.)

1963-ban több mint 76 millió forintot fordítottak a tudományos és szakkönyvtárak állományának gyarapítására.⁴ 1964. évi adatok szerint az import beszerzés (devizaösszege folyó forintban) közel 26 millió forintot tett ki, amihez hozzá kell még számítani a jelentős mennyiségű devizamentesen beszerzett külföldi szakirodalmat, amiből különösen a folyóirat- és a kutatási jelentés beszerzés nagy tétel.⁵ 1963-ban több mint 2000 bibliográfiai — dokumentációs kiadványt regisztráltak, amelyek kereken 380 ezer tételt dolgoztak fel, továbbá 55 ezer szakfordítást jelentettek be kereken 960 ezer lap terjedelemben. A tudományos és szakkönyvtárakban 1963 végén 4400 fő dolgozott, ebből a létszámból 3700 fő látott el könyvtárosi feladatot. A könyvtárak megoszlása fenntartó szervek szerint: 45% vállalati, hivatali, 42% felsőoktatási, 10% kutató- és tervezőintézeti. Ez utóbbiak átlagos állománya 11 600 könyvtári egység, az egyéb könyvtárak átlagos 47 ezer forintos beszerzési keretével szemben a kutatóintézeti könyvtárakra közel 100 ezer forint jutott. A tudományos és szakkönyvtárak összállományának 64%-a volt az országos jellegű tudományos könyvtárakban.⁶

Milyen tudományos kutatói apparátust kell kielégítenie a tudományos és szakkönyvtáraknak?

Legújabb adatok szerint az országban mintegy 900 tudományos munkahely működik, ebből 131 főhivatali kutatóintézet. A tudományos kutatásra és a műszaki fejlesztésre 1963-ban a nemzeti jövedelem 2,25%-a jutott: 3650 millió forint, ebből 2365 milliót tettek ki a kutatási költségek és beruházások. A tudományos munkahelyeken foglalkoztatottak száma 1963 végén meghaladta a 38 ezer főt. 1959 óta a kutatási tervek mintegy 8–10 ezer kutatási témát tartalmaznak.⁷ Ebből mintegy 6000 téma tartozik az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv keretébe.⁸

Minden részletezés, átszámítás, összehasonlíthatóvá tétel nélkül — ami külön statisztikai tanulmányt igényel — íme egymás mellé állítva a kutatási apparátus és a tudományos és szakkönyvtári apparátus és szolgáltatások adatai, kizárólag bizonyos nagyságrendek érzékeltetésére:

	Kutatás	Tudományos és szakkönyvtárak
Munkahely	900	1600
	(ebből 131 kutató-intézet)	(ebből 160 kutató- és tervezőintézeti)
Létszám	38 000	4400
Költségek	3650 millió Ft	76 millió Ft (évi állománygyarapításra fenntartási, személyi stb. költségek nélkül)
(műszaki fejlesztéssel és beruházással)	(ebből 2365 millió Ft kutatás)	
Kutatási téma és könyvtári állomány és szolgáltatások	8–10 ezer	27 millió egység
		(ebből csak 1963. évi gyarapodás 1,7 millió egység) ⁹
		8–10 millió egység kölcsönzés
		2200 bibliográfiai-dokumentációs kiadvány
		(380 ezer tétel feldolgozásával)
		55 000 szakfordítás
		(960 ezer lap terjedelemben)

⁴ Tudományos és szakkönyvtárak 1963. Bp. 1964, Központi Statisztikai Hivatal. 65 l. Ld. Magy. Könyvszle. 1965. 184–185. l.

⁵ Statisztikai Tájékoztató 1964. Népművelés. Tudományos és szakkönyvtárak 1964. évi adatai. MM Tervfőosztály Statisztikai Osztálya. 1965. Soksz. Ez a statisztika a kézirat lezárása után jelent meg, adatai lényegesen nem módosítják az 1963. éveket, ezért a továbbiakban is a 4. jegyzetben szereplő kiadvány adataira hivatkozunk.

⁶ L. 4. jegyzet.

⁷ CSETERKI Lajos: Tudományos életünk néhány időszerű kérdése. Társad. Szle. 1965. 6. sz. 1–10. l.

⁸ A tudományos kutatás helyzete és fejlődése. Statisztikai Időszaki Közlemények. 72. kötet. 1965/6. 71 l. Ebben a kiadványban részletes adatok találhatóak a magyarországi kutatóapparátusról.

⁹ Néhány szocialista ország könyvtári viszonyismányai. Bp. 1965, Könyvtártudományi és Módszertani Központ. 4 l.

Még teljesebb képet kapunk, ha tudjuk, hogy 4 és fél millió az ország aktív keresőképeseinek száma, s ennek 3,3%-a rendelkezik egyetemi-főiskolai diplomával (a szocialista szektorban foglalkoztatottak 11,9%-a rendelkezett érettségi bizonyítvánnyal, illetve felsőfokú végzettséggel az 1963. okt. 1-i állapot szerint),¹⁰ és az akadémiai tudományos minősítettek száma kerekítve 2660 (tudományok doktora 360, kandidátus 2300), az 1964. szept. 1-i állapot szerint további 1600 aspiráns (külföldieket is beleszámítva) készül fokozatot elnyerni.¹¹

Mindezen adatok finomításra, korrekcióra szorulnak, de e helyt ez nem szükséges; semmiféle arányt, törvényszerűséget, nemzetközi összehasonlítást stb. nem kívánok ezek alapján kimutatni, ez további kutatásokat, elemzéseket igényel — mindössze annak az adatszerű alátámasztását célozzák, hogy a tudományos könyvtár jelentős feladatainál fogva (ez vonatkozik mind a kutatási, mind pedig a tudományos könyvtári szektor adataira) önmagában tudományos téma, amely komplex könyvtárelméleti, tudományszervezési, a profilnak (gyűjtőkörnek) megfelelő szervezéstudományi, műszaki fejlesztési, közgazdasági kutatásokat indokol. E kutatások során természetesen differenciálni kell a könyvtári funkciók (oktatás, kutatás, műszaki fejlesztés elősegítése) és profil (gyűjtőkör, tudományágak) szerint.

Ezek a gyakorlati jellegű követelményeken túlmenően, a tudományos könyvtárak mint kulturális és a történeti nagykönyvtárak esetében mint muzeális és általános kulturális jellegű intézmények olyan *eszmiai értéket* képviselnek, amelyet anyagiakban vagy csak igen nehezen, vagy egyáltalán nem lehet kvantifikálni, és ez nem is szükséges, mert szerves részei a nemzeti kulturális kincsnek, egy ország szellemi színvonalát is képviselik (egyéb közgyűjteményekkel, a nagy színházakkal, operaházakkal stb. egy sorban), függetlenül attól, hogy adott időpontban milyen konkrét hasznot hajtanak. Mindenesetre nem lehet számításon kívül hagyni, hogy a tudományos könyvtári munka konkrét és alkalmazható eredményei is — még a természet-tudományi és műszaki területeken is — többnyire csak *közvetett módon, áttételeken* hatnak (a tudományos munkában, a kutatásban).

A tudományos könyvtár ily módon sokrétű funkcióinál és a vele szemben jelentkező társadalmi szükségleteknél fogva, mint a tudomány és a gyakorlati gazdasági munka támogatója, mint a felsőfokú oktatás és képzés egyik telephelye, mint általános kulturális és ismeretterjesztő intézmény, végül, de nem utolsó sorban mint tudományos műhely, a maga egészében tudományos probléma-komplexust alkot. Ha pedig ez így van, ti., hogy *a tudományos könyvtár önmagában tudományos probléma, akkor az is nyilvánvaló, hogy tudományos probléma lévén, a megoldásokat is tudományos módszerekkel, elméleti munkával lehet csak megközelíteni.*

¹⁰ Mérnökök, technikusok, egyéb felső- és középfokú végzettségű szakemberek foglalkoztatása. Statisztikai Időszaki Közlemények. 64. kötet. 1964/6. 193 l. Ld. Magy. Könyvszle. 1965. 184—185. l.

¹¹ A Magyar Tudományos Akadémia tizenöt éve (1949—1964). Melléklet a MTA elnökségi beszámolójához a CXXV. közgyűlésen. Bp. 1965. 213 l.

2. Az elméleti munka viszonylagos elmaradottsága az egyik leglényegesebb oka a főbb könyvtárpolitikai irányzatok, a különböző központú („centrikus”) szemléletek közötti ellentmondások látszólagos összeegyeztethetetlenségének

Az elméleti munka tekintetében a helyzet sem nemzetközileg, sem pedig hazai viszonylatban nem túlságosan kedvező — jóllehet könyvtárnyi a könyvtárral foglalkozó közlemények tömege. Ennek többféle gyakorlati és szubjektív oka is van. Ilyen többek között az, hogy a könyvtárosok, különösen a második világháború után, főleg az ún. irodalmi áradat és az ugrásszerűen megnőtt forgalom következtében a sürgető mindennapos rutinproblémák (rak-tározási, katalogizálási, olvasószolgálati, az ezekkel kapcsolatos szervezési, költségvetési stb. gondok) olyan tömegével találták magukat szemben, hogy azok energiájukat jórészt lekötötték, *érdeklődésüket a halaszthatatlan működési—szervezési kérdések megoldása irányába terelték.* Közrejátsszik az elméleti munka viszonylagos elmaradottságában az is, hogy a könyvtári problémákra „mutatis mutandis” fokozottan áll az, amit MARX a tudománnyal kapcsolatban úgy fogalmazott meg, hogy „A szellemi munka termékét — a tudományt — mindig mélyen értéken alul becsülik, mert az újratermeléséhez szükséges munkaidő egyáltalán nincs arányban azzal a munkaidővel, melyet eredeti termelése megkövetelt. Például a binomiális tételt egy iskolás fiú egy óra alatt megtanul-hatja.”¹²

A könyvtárelmélet nem túl sok babérrel kecsegtető művelése helyett a tudományos ambíciójú könyvtárosok inkább valamelyik „teljes polgárjogú” szaktudomány felé orientálódtak, ahol nem fenyegetett a közöny vagy az áltudománnyal való foglalkozás esetleges minősítése.¹³ Más kérdés, hogy a *könyvtárelmélet művelése valóban akkor lehet eredményes, ha szorosan kapcsolódik azokhoz a szaktudományokhoz, amelyek támogatása a tudományos könyvtár elsődleges feladata és létalapja.* Nem kevésbé hátráltató tényező az az áldatlan, nem ritkán erősen presztizsalapú vita, ami a könyvtárosok és dokumentalisták között nemzetközi síkon évek óta dúl a primátus körül, és amely valójában jórészt adminisztratív—szervezeti jellegű kérdéseket takar.

Részben a (műszaki és természettudományi) dokumentáció előretörésének a reakciójaként, s mivel a tudományos könyvtár valóban nem tudott megfelelően és gyorsan reagálni a tudomány és a technika viharos fejlődéséből adódott kérdésekre (nem is lehetett erre felkészülve), megerősödött a történetileg kialakult társadalomtudományi és humán könyvtárakban az az amúgyis meglevő beállítottság, amely tudományos munkának a történeti témák (könyv- és könyvtártörténet, kézirat és régi könyv feldolgozások, retrospektív könyvészet stb.) művelését helyezte egyoldalúan előtérbe vagy tekintette kizárólagosnak. Az ebből következőt olyan szembeállítás, hogy vajon a tudományos könyvtárakban „könyvtártudósokra” vagy „tudós könyv-

¹² *Értéktöbblet-elméletek.* 1. rész. Bp. 1958, Kossuth K. 315. l.

¹³ Nem annyira a tisztesen művelt áltudománytól kell tartani, mert az — még negatívumaival is — hozhat valamilyen tudományos eredményt, mint inkább az áltudósoktól, nem szólva arról, hogy a tudománytörténetben nem kevés példa van arra, hogy áltudománynak minősített elméleti tevékenység vagy nem tudományosnak ítélt munka egy idő után polgárjogot nyer (a legutóbbi időben például a kibernetika, de nálunk a szervezéstudomány is mint elismert elméleti tevékenység csak néhány éves múltta tekinthet vissza).

tárosokra" van-e szükség, ugyancsak abba az irányba hatott, hogy *a valójában mind a mai napig tisztázatlan és meghatározatlan könyvtártudomány, igazában azonban a könyvtárelmélet* művelése helyett, szolid kultúrtörténeti témák adjanak rangot, fémjelezenek. Nyilvánvaló, hogy a tudományos könyvtárakban *tudományos könyvtárosokra van szükség, akik valamelyik tudományágban lehetőleg alkotói színvonalon járatosak (vagy éppenséggel művelik is azt), ugyanakkor a könyvtári munka sajátos tudományos ismereteinek és módszereinek a birtokában végzik hivatásukat.*¹⁴ A „tudós könyvtáros” fogalma elismeri az egyes könyvtárost, mint tudóst, de alábecsüli a tudományos könyvtári munkát mint tudományos hivatást, a „könyvtártudós” fogalom pedig oly szerencsétlenül ismeri el mindkettőt tartalmi tisztázatlansága folytán (gyakorlati, könyvtártechnológiai ismeretek tudományos ismereteknek történő feltüntetésével), hogy ezáltal kételyeket is támaszt mindkettővel szemben.

Mindezek és még egyéb, itt nem említett okok a könyvtárelméleti munka megrekedéséhez, olykor devalválódásához vezettek, ugyanakkor egymással látszólag összeegyeztethetetlen irányzatok, különféle központú, „centrikus” szemléletek alakultak ki.

Ezeket nagyjából a következőképp lehet körvonalazni: *könyvtártudomány* (és ezzel szoros összefüggésben közművelődési könyvtár) *központú szemlélet, dokumentáció-központú szemlélet, történet-központú szemlélet.*

Vegyük sorra ezeket a különböző központú-szemléleteket, hogyan alakultak ki, mi a tartalmuk, valóban összeegyeztethetetlenek-e, és mi a reális lehetősége ezek szintézisének.

A *könyvtártudomány-központú szemlélet* elsősorban a történetileg kialakult nagy-könyvtárak hagyományaiból táplálkozik, még abból az időből, amikor a tudományos tájékoztatás mint fogalom sem létezett, amikor a specializálódás a tudományban és ennek megfelelően a könyvtárak között is csekély mértékű volt, és az általános tudományos könyvtár közvetlenül és egymagában szolgálta irodalommal a tudományt, a tudományos tájékoztatás egyedüli letéteményese volt. A nagy értékű gyűjteményekkel való intenzív foglalkozás, a könyvtár helyének a megfogalmazása — korszerű kifejezéssel — a társadalmi munkamegosztásban, hosszú évtizedek során kialakult munkamódszerek rendszerbe foglalása, a tudományos könyvtári gyakorlat bizonyos mértékű elméleti általánosítása magától értetődővé teszi a könyvtár-központú szemlélet, majd fokozatosan a „Bibliothekswissenschaft”, „library science”, „bibliotekovedenie” kialakulását. A dokumentáció és a közművelődési könyvtárak megjelenése és erőteljes, mondhatni viharos ütemű fejlődése, egyfelől a tudomány és a technika addig soha nem tapasztalt gyors fejlődése, másfelől — a szocialista országokban — a népművelési igények forradalmi változása következtében új helyzet elé állította az egész világon a könyvtárügyet. A *könyvtárügy viszonylagos homogeneitása megszűnt*, az általános tudományos könyvtárak mellett széleskörű szakkönyvtári és dokumentációs hálózatok alakultak ki, a kulturális költségvetés mind nagyobb részét vette igénybe a közművelődési könyvhálózat, és a társadalmi érdeklődés is mind nagyobb mértékben fordult feléjük. E két ellenkező eredetű és célú folyamat következtében a tudományos könyvtár látszólag háttérbe szorult — olykor ez valóban így is történt —, a dokumentáció a maga természetes frissességével és expanzív módszereivel átvette tájékoztatási funkcióinak jó részét, illetve olyanokat fejlesztett ki, amelynek ellátására az előbbi nem lehetett felkészülve. Így a tudományos könyvtárnak úgy tűnt, hogy bizonyos mértékig defenzívába szorult, és *nem* a tudományos és technikai szükségletek létrehozta, bizonyos mértékben új funkciókkal és módszerekkel rendelkező *partner, hanem vetélytárs* jelent meg a színen a dokumentációval. A dokumentáció expanzív munkája és nem ritkán értetlen megnyilvánulásai (a konzervativizmus és a könyvtári munkától való teljes függetlenség szélsőséges hangoztatása) a tudományos könyvtárral

¹⁴ Ilyen kétirányú képzettségű hivatásokra egyre több példa van az utóbbi években, például mérnök-közgazdász, alkalmazott és matematikai nyelvész stb. A komplex és határterületi tudományok és kutatások kialakulása magával hozza a komplex képzést és képesítést is.

szemben, az ellentéteket még csak fokozták. Mindez pedig gyakorlatilag hatásköri, szervezeti és adminisztratív villongásokban, elméletileg pedig kölcsönös meg nem értésben, napjainkig tartó természetlen vitákban nyilvánult meg — világoszte.

A másik folyamat — a közművelődési könyvtárügy hatalmas fejlődése — viszont más vonatkozásban erősítette a „könyvtártudomány-központúságot”. Nevezetesen, a számos új könyvtárral jelentkező sokoldalú képzési, szervezési, koordinációs, a belső munka kifejlesztésével együttjáró gyakorlati problémákkal való foglalkozás szükségessé tette a *tapasztalatok összegyűjtését és szervezett cseréjét*, amiből kinőtt a *módszertani munka*, majd ennek bizonyos továbbfejlesztéséből keletkezett elméleti általánosítások a „könyvtártudomány” műveléseként jelentek meg. Ily módon a „könyvtártudomány” különféle értelmezésben és tartalommal időben és térben, lényegében a *könyvtárak belső munkájára* fordította a figyelmet, ezt tekintette tudományos feladatnak — minthogy egyes vonatkozásaiban az is —, és ebben a törekvésben a régi könyvtár-központú szemlélet összehasonlítható az újabb közművelődési könyvtári gyakorlatból is kifejlődött „könyvtártudományi” értelmezéssel.

A félreértések oka nem is annyira az elnevezés, mert végtére ha van színház tudomány, filmtudomány, miért ne lehetne a könyvtárnak is saját tudománya? Inkább az, hogy a fogalmat nem sikerült évtizedes viták során sem egyértelmű tartalommal megtölteni, és sok olyan praktikum is bekerült fogalomtárába, amelynek megvalósításához ugyan szükséges a tudományos felkészültség, de ettől még az *adott tevékenység nem válik tudománnyá*.¹⁵

A könyvtártudomány-központú szemlélettel mint a legáltalánosabb és leginkább gyűjtőfogalommal kapcsolatban kifejtettek részben — szükségszerűen — magukban foglalják a másik két „centrikus”-szemlélet elemeit is, ezért ezek rövidebben vázolhatók.

A *dokumentáció-központú szemlélet* kialakulásának, amint erre utaltam már, objektív, a gazdasági és műszaki fejlődésben gyökerező okai vannak. A századfordulóra tehető az az időpont, amikor a gyakorlati gazdasági munka és a technológiai fejlődés szükségletei új módszerű, formájú és tartalmú információ kialakítását tűzték napirendre. Ez az új típusú információ-szükséglet a vállalatok részéről jelentkezett, kisebb mértékben a tudomány részéről, és tévedés volna azt gondolni, hogy az kizárólag műszaki jellegű volt. Mert igaz ugyan, hogy a *Chemisches Zentralblatt*, a mai referáló-folyóiratok őse 1830-ban már megindult, és az üzemi technológiai-fejlesztési irodák keretében is épültek ki dokumentációs archívumok, de nem kevésbé igaz az is, hogy ugyanebben az időszakban kezdtek kialakulni a gazdasági dokumentációs archívumok is — és mindezek könyvtárak mellett, azok kereteiben vagy függetlenül a könyvtáraktól.¹⁶

Az újfajta információ-igénynek mindenekelőtt a gyorsaság volt a jellemzője, az időszakos irodalomnak a rendelő igényei szerinti sokoldalú feltárása, a kiterjeszkedés a nem-kiadványjellegű dokumentumok feldolgozására is (üzleti jelentések, prospektusok, árjegyzékek stb.), és mindez együttjárt módszertanilag olyan munkamódszerek és formák kialakításával, amelyek nem voltak sajátjai a tudományos könyvtáraknak. Így többek között a dokumentációban vagy teljesen hiányzik, vagy csak csekély mértékben

¹⁵ Analógiával: a vakbelet kioperáló orvos maga sem gondolja és róla sem gondolkodik, hogy tudományos tevékenységet végez az operáció által, ugyanez vonatkozik az épületet tervező mérnökre, és tetszés szerint szaporíthatók a példák. De senkinek nem jutna eszébe kétségbe vonni, hogy ezeknek a tevékenységeknek tudományos alapjuk van, ezek ellátásához tudományos felkészültség és képzés szükséges. De ugyanúgy az is nyilvánvaló, hogy nemcsak ezen tevékenységek elméleti alapjainak a művelése — tudomány, de ugyanugy tudomány az ezeken felépülő gyakorlati tevékenységekből leszűrő tapasztalatok elméleti általánosítása is. Könyvtári példán: a szakozás, az osztályozás, mint művelet — tudományos felkészültséget igénylő tevékenység, de önmagában nem a tudomány művelése, az osztályozás elmélete ellenben az. A kérdés csak az, hogy aki a könyvtári osztályozás elméletével foglalkozik, „könyvtártudomány”-t művel-e, avagy tevékenysége, mint a tudományos rendszerezés egyik formájával való foglalatosság, a filozófia körébe tartozik-e. A lényeg azonban nem a címke, hanem a tartalom.

¹⁶ A *Chemisches Zentralblatt* volna egyébként az egyik „klasszikus” példája a dokumentáció teljes önállóságának, mivel valóban mind a mai napig, fennállásának sok évtizedén át mindig önálló, könyvtártól független referáló-folyóirat volt. Ez azonban ugyanúgy nem bizonyít semmit, mintha fordítva: ha valamilyen könyvtári keretben jelent volna meg, éppúgy nem bizonyítaná, hogy a referáló-folyóirat természetes műhelye a könyvtár.

nyilvánul meg a tudományos könyvtárak egyik leglényegesebb funkciója, az állomány konzerválása, megőrzése. A dokumentáció által feltárt szakirodalmat nem — vagy nem szükségképp — a dokumentációs intézmény szolgáltatja, *íő feladata nem az állomány, hanem az erről szóló információ szolgáltatása*. Ez valójában a fő megkülönböztető jegye. De itt rögtön hozzá kell azt is tenni, hogy semmiféle elvi, elméleti megfontolás nem szól az ellen, hogy a szolgáltatások e két alaptípusát egy intézmény keretében végezzék, mintahogy erre számtalan hazai és külföldi példa is van, de éppúgy az ellenkezőjére is. A szolgáltató intézmény jogállása, elnevezése, az adott intézmény keretében az alá- és fölérendeltségi viszony gyakorlati jellegű, a kérdés érdemét nem érintő adminisztratív kérdés. A kétféle szolgáltatás viszonya tudományos szempontból csak az egymással szembe fordított lehet. Ezért éppoly túlzás a dokumentációt szórótűl-bőrtűl a könyvtári munka részének tekinteni, mint a fordítottja, a dokumentációt a könyvtári munkától teljesen független valaminek minősíteni. Az előbbi elképzelést a gyakorlat rég túlhaladta, a dokumentációnak megvannak a maga sajátos módszerei, „kifejező eszközei”, amelyek kizárólagos információ-feltáró és továbbító jellegéből következnek, és amelyek indokolják, hogy ott, ahol az adottságok ezt szükségessé teszik, önállósult formában működjenek, az utóbbit pedig elméletileg és gyakorlatilag sem sikerült bizonyítani, magának a dokumentációnak az *elméleti megfogalmazása pedig legalább annyira bizonytalan, mint a könyvtártudományé*. Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a könyvtári felfogás is fejlődésen ment keresztül (különösen a szakkönyvtárak játszottak ebben nagy szerepet), a könyvtárak tájékoztatói koncepciója közel került a dokumentációhoz. A kibontakozást elméletileg mindenesetre a könyvtári munka, a bibliográfia (amely legalább annyira „független” lehet a könyvtártól, mint a dokumentáció) és a dokumentáció *közös jegyeiben* kell keresni, abban, ami ezt a *három nagy információs szférát összeköti*, nem pedig abban, ami megkülönbözteti őket egymástól.¹⁷

A dokumentáció-központú szemlélettel, mint azt erősítő tényezővel kapcsolatban utalni kell még mint legújabb fejleményre, a *gépi adattárolási és visszakeresési törekvésekre, kutatásokra*. Ha realis az a jelenleg utopisztikus elképzelés, amit a közelmúltban már egy magyar szerző tollából is olvashattunk egy gondolatébresztő közleményben, hogy: „Néhány nagy nemzetközi központban fog tárolódni az emberiség minden írott anyaga. Ezek a központok nem a mai értelemben vett könyvtárak lesznek, hanem óriási gépi adattárak, memóriák. Ez lesz az emberi kultúra nemzetközi központi nyilvántartása”,¹⁸ akkor ez olyan forradalmi változást jelentene az ismerettárolásban és közlésben, ami a legkorszerűbb felfogású könyvtári munkát is kérdésessé tenné, de magát a nyomtatott betűt, a hagyományos kiadványformákat is, valójában a világ kulturális arculatának megváltoztatását jelentené.¹⁹ Hogy ez valóban így lesz-e és egyáltalán kívánatos-e, hogy így legyen, ahhoz sok tapasztalatra van még szükség. Amit azonban már most tudni lehet, az az, hogy a gépi adattárolás és visszakeresés megoldása nem a dokumentáció problémája, hanem általánosabban a tudományos tájékoztatás egyik problematikája, amibe a tudományos könyvtár is beletartozik, tehát e téren sem a megkülönböztető jegyekre, hanem a közös problémák közös megoldására kell orientálódni.

A *történet-központú szemlélet* végül, amiről talán a történeti hűség kedvéért elsőként kellett volna szólni, a legtisztább formában jelentkezik objektíve és szubjektíve egyaránt. Valójában ti. a történeti témák művelése (könyv-, könyvtár-, nyomdásztörténet) a történetileg kialakult nagykönyvtáraknak az állományában, a tradíciókban, a humán műveltségű könyvtárosok generációiban gyökerező „tudományos profilja”, ami mindig is volt, van és lesz, amíg a hagyományos kiadványformák élni fognak — de még ezután is, mert az előzőekben hivatkozott óriási gépi adattárak nem pótolhatják semmiképpen a történeti kutatásokat, nem teszik fölöslegessé a kódexeket, régi és ritka könyveket, kéziratokat és az ezekkel való tudományos foglalkozást (erről a későbbiekben a 5. pont alatt a „két kultúra” kapcsán még lesz szó).

A történet-központú szemlélet a történetileg kialakult tudományos nagykönyvtárak *szemléleti kontinuitását* képviseli, és mindaddig haladó jellegű, amíg nem ölt

¹⁷ A szerző a maga álláspontját e kérdéseket illetően részletesen kifejtette *A társadalomtudományi kutatás és a tudányszervezés tájékoztatói problémái* (Bp. 1965, Akadémiai K. 174 l.) c. munkájában. A jelen közleményben kifejtettek más vonatkozásokban is érintkeznek az említett kötettel.

¹⁸ Ákos Károly: *A tudomány fejlődése és a könyvtárgy*. Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 2. Bp. 1964. 103–107. l.

¹⁹ Alighanem a „gépi kultúra” túlbúrjázása miatti aggodalom készítette NÉMETH Lászlót, hogy az *Égető Észterben* a gépet, mint pusztító martalócot emlegesse.

magára arisztokratikus vonásokat, amíg nem tekinti kizárólagosan a történeti témákat tudományosnak. Ha ilyen torzulások viszont bekövetkeznek, adódik az egyéb könyvtári (és a dokumentációs) munka lebecsülése, bevallottan vagy be nem vallottan prakticistának, efemer jellegűnek, „nem-tudományosnak” történő minősítése, amit az érintett területek művelői „konzervativizmus,” „az élettől való elszakadás” minősítéssel és más hasonló, a történeti témák iránti éretlen lebecsüléssel viszonyoznak, és az álláspontok ugyanolyan megmerevedése következik be, mint a könyvtár — dokumentáció vitában. Holott nyilvánvalóan a történeti témák egyik legfontosabb részét, de korántsem az egészét képviselik a tudományos könyvtári tematikának.

A különböző központú szemléletek felvázolása elején kiindulópontként az a feltevés szerepelt, hogy az elméleti munka viszonylagos elmaradottsága az egyik leglényegesebb oka a szemléletek és az ezeket tükröző könyvtárpolitikai irányzatok közötti ellentmondások látszólagos összeegyeztethetetlenségének. Valóban látszólagos, mert a könyvtárelméleti kutatások (gyűjtőfogalomként használok ezt a vonatkozó kutatások jelölésére), továbbá tudományszervezési kutatások (az eddigiek és a jövőben remélhetőleg fokozódó mértékűek) nem nyújtanak támpontokat arra vonatkozóan, hogy a jelenleg könyvtártudományinak minősített (helyesebben a könyvtári munka elmélete), a dokumentációs elméleti munka és a történeti témák művelése között, illetve a tudományos területek között a meglevő különbségek jelentősebbek volnának, mint az összefüggések, az egymás mellé rendeltség, az összefűző vonások. Ezek a közös vonások dominálnak és a terminológiai, rendszerezési, szervezeti viták és visszasságok az elméleti munka elmaradottságát tükrözik, amiben erősen közrejátszik az is, hogy a tudományok rendszerezése és a tudományelmélet meg lehetőségen keveset tudott nyújtani eddig e kérdés-komplexus megoldásához. A vizsgált területeket (könyvtár, dokumentáció, történeti kutatások) dialektikus egységnek lehet tekinteni, *mindhárom terület a maga sajátosságaival egyetemben szerves része az egységes tudomány- és művelődéspolitikának*, aminek viszont szerves része — gyűjtőfogalommal és legáltalánosabban — a könyvtárügy egysége, amelynek koncepciója és értelmezése a maga során további problémákat vet fel.

3. A könyvtárügy egységének koncepciója továbbfejlesztésre vár; a tudományos könyvtár kettős vonzatú: egyfelől az egységes könyvtárügy része, másfelől a tudomány egységének a része, és mint ilyen tudománypolitikai és tudományszervezési téma

A könyvtárügy egysége nem a könyvtár—dokumentáció viszonyához, a különböző központú szemléletekhez hasonlóan lényegében szervezeti—adminisztratív kérdés (természetesen számos ilyen fontos vonatkozása is van), hanem elvi és elméleti jellegű. Hogy adott időszakban és országoként váltakozva, mely szerv vagy szervek gyakorolják a felügyeletet, az irányítást a tudományos könyvtár felett — a tudományos könyvtárról kialakult koncepció vagy koncepciótlanság igazgatási visszatükrözése. Ebből következik, hogy az előző pontban vázolt kérdések elméleti kidolgozásából, tisztázásából következhet csak a könyvtárügy egységének elvi alapokon nyugvó koncepciójának a kidolgozása, továbbfejlesztése is.

A tudományos könyvtár — ideértve a szakkönyvtárat és a dokumentációt is — egyfelől a kulturális forradalomnak, a könyvtárügy egységének a része, amibe beletartoznak a különböző típusú közművelődési könyvtárak is,

másfelől viszont a tudomány egységének a része, a tudományos-technikai forradalom szerves összetevője, alkotóeleme, tehát kettős vonzatú. Ha pedig ez így van, akkor a könyvtárügy egységének a fogalma önmagában fikció, mint ahogy az oktatásügy egysége is az volna, ha azon belül nem differenciáltan jelentkeznének a különböző iskolatípusok. Nem értékbeli, rangsorolási, hanem a különböző követelményekben, rendeltetési célokban jelentkező minőségi különbségeket jelzik az iskolafokokozatok is, a könyvtártípusok közötti különbségek is, amelyeknek természetes velejárója az állományban és annak szervezésében, a munkamódszerekben, a szolgáltatásokban jelentkező differenciáltság is. Ebben az értelemben a tudományos könyvtár — mindenekelőtt tudománypolitikai és szervezési téma, tervezésének elméletileg az országos tudományos és a műszaki fejlesztési tervben volna a helye (ld. az 1. pont alattiakat), amellettt hogy a művelődési terv, illetve a szociális-kulturális ágazat egyik fejezete is. (Más kérdés, hogy ez gyakorlatilag, igazgatásilag hogyan volna megoldható.) A könyvtárügy egysége koncepciója továbbfejlesztésének ez volna az iránya, *a súlypont átlétele a kettős vonzat, elkötelezettség keretében, a tudomány egysége oldalára*. Ennek feltehetően messzemenő konzekvenciái volnának minden téren, a megoldatlan tudományos minősítési kérdésekben, a tudományos munkában, a felsőoktatásban és képzésben, a technikai felszereltségben stb.

Mindez további elemzéseket, vizsgálódásokat igényel, felveti *perspektívában a tudományos könyvtár problematikájának és a könyvtárelmélet helyzetének sokoldalú, konkrét vizsgálatát az országos tudománypolitika keretében*.²⁰ Mindezek a kérdések csak akkor kényesek, ha lappangva, ki nem mondottan élnek, ha ezekhez türelmetlenséggel, bizalmatlansággal, meg nem értéssel közelednek, ha tudományos koncepció helyett bármilyen előjelű presztizs vagy vélt presztizs-kérdések kerülnek előtérbe. Holott a könyvtárügy egységének a problémakörében még egyéb lényeges elméleti és gyakorlati konzekvenciájú kérdések várnak megoldásra, mint amilyen az általános tudományos és a szakkönyvtár viszonya.

4. A tudományos nagykönyvtár (az általános) és a szakkönyvtár (a különös) közötti munkamegosztás elvi megfogalmazása és elméleti megalapozása egyik kulcskérdése a tudományos könyvtárügy további fejlődésének

Az általános tudományos nagykönyvtár, az ún. irodalmi áradat korszakában, a gyűjtőkör teljességét illetően — fikció. Ad absurdum véve a gondolatot, az univerzális könyvtár összesítve betöltené a világ nemzeti könyvtárai gyűjtő-funkciójának tekintélyes részét. Ilyesmire még az olyan „korlátlan” lehetőséggel bíró könyvtárak sem képesek, mint a Lenin Könyvtár vagy a Library of Congress. De ilyesmire valójában nemzetközi méretekben gondolkozva szükség sincs. Bizvást kimondható elvként, hogy „*egy könyvtár — nem könyvtár*”, csak a könyvtári hálózatok és ezek összessége, egy ország könyvtárai a maguk egészében (sőt túlzással: a világ könyvtárai együttesen) képesek csak potenciá-

²⁰ Ehhez az elemző tanulmányok sorozata szükséges, ami felveti a publikációs lehetőségek kérdését is. És ez korántsem csak a szűkebb szaksajtóra vonatkozik. A téma „publicitáshoz” hozzátartozik, hogy a szaksajton kívüli orgánumok hasábjain is megvitatásra kerüljenek a tudományos könyvtárak legfontosabb elvi kérdései és egy-egy tudományterület lényegesebb tájékoztatási problémái.

lisan az összes tudományos igényeknek megfelelni. A nemzeti könyvtárakban rendelkezésre áll az egész világ számára egy-egy ország dokumentum-termése, ezeket akár részlegesen is egybegyűjteni egy-egy általános tudományos könyvtárban már csak azért is szükségtelen, mivel ezek tartalma, színvonala rendkívül heterogén. De még olyan értelemben is szükségtelen az általánosság, hogy akár csak meghatározott mélységben, szinten is gyűjtsenek ETO-ban kifejezve 0-tól 9-ig mindent.

Az általános — és ez idézőjelbe kívánczik — tudományos könyvtár fejlesztésére gyűjtőkori korlátok mellett is — univerzalizitását más értelemben biztosítandóan — szükség van, sőt pótolhatatlan funkciókat lát el.

Ezek pedig a következők. A specializált szakkönyvtár általában a folyó kutatási témákhoz szükséges irodalmat szerzi be teljes részletességgel, függetlenül a világ szakirodalmában jelentkező irányzatoktól, új kutatási témák, új tudományágak jelentkezésétől. Az általános tudományos könyvtár feladata lehet az előbbivel való tudatos munkamegosztásban, hogy az egy-egy országban folyó kutatásoktól függetlenül beszerezze mindazt, ami a világ szakirodalmából értékes, és csak azokon a területeken, amelyek főgyűjtőkörét alkotják, szakkönyvtári szintű részletességgel. Egyfelől ez a világra való kitekintés, témáktól való kötetlenség és önállóság, ami az új tudományágak kialakulását nyomon követheti, adja meg az *univerzalizitás értelmét és létjogosultságát* (nem pedig egy olyan fiktív általános gyűjtés, amely minden területre — és ami ezzel jár — felületesen kiterjeszkedik), másfelől pedig az, hogy a korszerű tudományos munkát nagyobb, több tudományág együttműködését feltételező komplex kutatások és ezek irodalma jellemzi.

Általános a tudományos könyvtár akkor is, ha nem minden tudományterületről szerzi be válogatással az irodalom színe-javát, hanem néhány mellőzésével. Az univerzalizitás egy további ismérve viszont az enciklopédikus, bibliográfiai, általános tudományos munkák, segédkönyvek, Union-Catalogue-ok, címtárak és más hasonló művek beszerzése, amelyek valamennyi tudományágra vonatkoznak, és amelyek központosítása a szakkönyvtárak tájékoztatását is szolgálja. Más megfogalmazásban: az általános tudományos könyvtár központosított információs bázissal, a szakkönyvtárak decentralizált és specializált állománnyal vesznek részt a tudományos könyvtári munkamegosztásban. Ez az egyik leglényegesebb megnyilvánulási formája a centralizáció és a specializáció kombinálásának a tudományos könyvtár területén. Sematikus ábrázolással:

	<i>Általános tudományos könyvtár</i>	<i>Szakkönyvtár</i> (és dokumentációs szervezet)
<i>Állomány</i>	Néhány területről szakkönyvtári mélységben; a világ szakirodalmából a legfontosabb munkákat a folyó kutatásoktól függetlenül; komplex kutatásokhoz irodalom; új tudományágak irodalma; különgyűjtemények;	A kutatási (oktatási) téma megkívánta mélységig, egy vagy kevés számú ágazatból
<i>Információs bázis</i>	Általános: standard, reference-munkák, segédkönyvek	Az intézmény profiljától függően ágazati szinten
<i>Szolgáltatás</i>	Országosan és nemzetközi kapcsolatokra kiterjedően	Intézményi szintű, ágazati együttműködésben való részvétellel, korlátozott nemzetközi kapcsolatokkal

Itt kell megjegyezni, hogy e kérdéskörhöz kapcsolódik a könyvtárügy egységének a koncepciója is (ld. 3. pont), mivel a közművelődési könyvtárhálózatoknak jelentős és alaposan továbbfejlesztésre váró feladataik vannak a tudományos könyvtári szolgáltatások transzmissziójában.

Hogy az általános tudományos könyvtár milyen szakterületeket vállaljon szakkönyvtárként, milyen ágazatokat mellőzzön „világirodalmi figyelésében” és beszerzésében, ez már olyan gyakorlati kérdés, amit esetenként, időtől és helytől függően lehet napirendre tűzni. Sok egyéb vár még megoldásra a fentiekkel kapcsolatban, többek között a munkamegosztás legcélszerűbb formáinak a kimunkálása, az ehhez szükséges szellemi és technikai műszerezettség biztosítása, a hálózati adminisztratív és ágazati együttműködés fejlesztése, de — bár ez már átvezet egy más fejezetbe — közvetve idetartozik a tudományos könyvtár és a „két kultúra” problematikájának a viszonya.

5. „A két kultúra” vitában (természettudományi és humán műveltség) felmerült kérdések, ellentmondások feloldásában sajátos feladatai vannak a tudományos könyvtárnak

„A két kultúra” fogalmát itt nem lenini értelemben — polgári és szocialista kultúra — használok, hanem a természettudományi és humán műveltség, világkép jelölésére, amint a legutóbbi vitákban ezt alkalmazták.²¹ Itt nem szükséges magát a vitát, a főbb álláspontokat ismertetni; ezek közismertek. Felmerül a kérdés, hogy a „két kultúra”, a kétféle világkép kialakításában, illetve az ezzel kapcsolatos ellentmondások feloldásában van-e és milyen szerepe a tudományos könyvtárnak.

Az, hogy a szakkönyvtárnak és a dokumentációnak a természettudományi és a műszaki oktatásban, kutatásban és ismeretterjesztésben, ha úgy tetszik propagandában jelentős szerepe van, azt aligha kell bizonyítani. A társadalomtudományi és a humán ismeretek aktív terjesztésében is kézenfekvő a megfelelő ágazati könyvtárak szerepe. Az sem kérdéses, legfeljebb a legcélszerűbb módszerek és formák kialakításáról lehet szó, hogy bizonyos ésszerű keretek között a természettudományi és műszaki könyvtáraknak is foglalkozniuk kell társadalomtudományi ismeretterjesztéssel és megfordítva is, a közművelődési könyvtáraknak pedig mindkettővel. Mi ellenben a történetileg kialakult,

²¹ A témának kezd egyre terebélyesebb irodalma lenni, a SNOW-könyv nyomán viták gyűrűztek Magyarországon is, az *Élet és Irodalom* hasábjain heteken keresztül folyt az eszmecsere stb. Tömör tájékoztatás található a „két kultúra” vitáról az MTA Könyvtára Tájékoztatójában (IV. évf. 5. sz. 587—591. l. a *Literaturnaja Roszsziya* nyomán), utalok a *Voproszu Filozofii* hasábjain lefolyt vitára a munkamegosztás és a személyiség mindenoldali fejlődéséről (*Társad. Szle.* 1963. 11. sz. 109—110. l.), a *Béke és Szocializmus* hasábjain lezajlott vitára a szabadidő kérdéséről (1964. 10. sz. melléklete és 12. sz. 173—192. l.), SZALAI Sándor cikkére a *Valóságban* (1964. 3. sz.-ból kiny. 15. l. *Idő a mérlegen.* SZALAI professzor egyébként a bécsi Európai Társadalomtudományi Kutatási és Dokumentációs Koordinációs Központ megbízásából egy kelet—nyugat együttműködéssel készülő nagyszabású kutatómunkát irányít a szabadidő problémájáról), végül utalok SZ. SZTRUMILIN könyvére: *Nas mir cserez 20 let* (Moszkva, 1964, Szovetszkaja Roszsziya. 190 l.), mindezek és még sok egyéb itt nem említett munka a szabadidővel és a munkamegosztással, a személyiség fejlődésének perspektíváival foglalkozva, és ideszámítható az „elidegenedés”-vita is (ld. *Valóság*), amivel különösen nyugaton sokat foglalkoznak, közvetlenül vagy közvetve érintik mind az 5. pont alatti témát, mind pedig a 6. alatti („békés verseny”). Mindezekre nem az irodalom teljességét tekintve hivatkozom, hanem csak utalásszerűen.

jelentős történeti állománnyal, környgyűjteményekkel rendelkező általános tudományos nagykönyvtárak szerepe, pontosabban sajátos szerepe?

Két végletes álláspontra az írásművek perspektivikus sorsát, illetve a „gépesített kultúrával” kapcsolatos aggodalmat illetően már utaltam az előbbiekben („óriási gépi memóriák” és a „mortalóc-gépek”) — egyik sem jelenthet megoldást. A matematikai módszerek és az ezeken alapuló mechanikus, gépi, kibernetikai eljárások alkalmazása behatolt a társadalom- és humán tudományokba is, pl. közgazdaságtudomány, demográfia, matematikai nyelvészet, gépi fordítás, továbbá szűkebb témánkat illetően: gépi adattárolás és visszakeresés stb., ez feltartóztathatatlan és a tudományt előbbrevívó, gazdagító folyamat, amit minden erővel elő kell mozdítani, de nem szabad fetisizálni, abszolutizálni. A gépesítés és a gép eszköz jellegű, s a szellemi munka területén is rendkívüli mértékben alkalmas a termelékenység és a hatékonyság növelésére anélkül, hogy bizonyos szellemi tevékenységet bármikor is pótolhatna (pl. művészet, irodalom), elsőrendű rendeltetése pedig a tudományok fejlesztésének az elősegítése eszköz jelleggel és a termelés racionalizálása, növekedésének az előmozdítása.

MARX megfogalmazásában: „A munka már nem annyira a termelési folyamatba bezárva jelenik meg, inkább olyasvalami, amelynek folyamán az ember magával a termelési folyamattal szemben annak felügyelője és szabályozója. (Ami a gépi termelésre érvényes, az tulajdonképpen érvényes az emberi tevékenység különböző fajtáinak összekapcsolására és az emberi kapcsolatok fejlődésére is).”²² továbbá „nem a közvetlen munka, amelyet maga az ember elvégez, nem is az az idő, amelyen át dolgozik, hanem a saját egyetemes termelőerejének elsajátítása, az a körülmény, hogy megérti és birtokba veszi a természetet. . . egyszóval a társadalmi individuum kifejlődése az. . . ami a termelés és a gazdaság alappilléreként jelenik meg.” És ebből következik a konklúzió: „Hiszen a valódi gazdagság az összes individuum kifejlett termelőereje. A gazdagság mértéke ekkor már nem a munkaidő, hanem a szabadidő lesz”, és ezzel a konklúzióval együtt még a következő marxi megállapítás adja a kulcsot véleményem szerint a „két kultúra vitához” is és a minket közvetlenül érintő kérdéshez, a tudományos könyvtár sajátos szerepéhez ebben, nevezetesen: „A munkaidő-megtakarítás egyértelmű a szabadidő növelésével, azaz az individuum teljes kifejlődéséhez szükséges időnek a növelésével, amely a maga részéről mint hatalmas termelőerő visszahat a munka termelőerejére. A termelés közvetlen folyamata szempontjából ezt a megtakarítást az álló tőke termelésének tekinthetjük; ez az álló tőke maga az ember. . .” „A szabadidő, amely részben pihenőidő, részben a magasabb tevékenység megvalósítására szolgáló idő, természetesen más szubjektummá változtatja azt, aki vele rendelkezik, és az illető más szubjektumként is lép be a termelés közvetlen folyamatába.”

Mi volna tehát a sajátos szerepe a tudományos könyvtárnak a marxi humanista perspektíva realizálásában? Egyrészt, hogy a tudomány és a termelés folyamatát minden rendelkezésre álló eszközzel előmozdítsa (ennek mi-kéntjével a közlemények légioja, a könyvtári és dokumentációs szolgáltatások széles skálája foglalkozik) a maximális szabadidő megvalósítása érdekében. Ehhez mindenekelőtt a természettudományi és műszaki, továbbá közgazdasági ismeretterjesztés szolgál, amire jelenleg a súlypont világszerte tevődik; másrészt, hogy már most is és folyamatosan teljes erővel propagálja azokat a társadalomtudományi és humán ismereteket, dokumentumokat, az irodalmat és a művészeteket, amelyek az individuum teljes kifejlődéséhez szükségesek, érzelmvilágát gazdagítják, az emberi „álló tőke” fejlesztését szolgálják. A két-féle ismeretterjesztés ebben az értelemben szerves egységet alkot, prioritás nincs

²² MARXnak a politikai gazdaságtan kérdéseiről készült fogalmazványaiából, először megjelent: *Bolsevik* 1939. 11—12. sz., ebből készült fordítás. A további MARX-idézeteknek is ez a forrása. (A kiemelések tőlem. R. Gy.)

köztük, ellentmondásosságuk is látszólagos, mert hiszen végső soron mindkettő ember-központú, mivel a valódi gazdaság nem más, mint „az összes individuum kifejezett termelőereje”.

Ehhez viszont az szükséges, hogy a társadalomtudományi és humán könyvtárak fejlesztés szempontjából is azonos szinten legyenek a természet-tudományiakkal és műszakiakkal, általában a könyvtárak fejlesztése olyan legyen, hogy meg tudjanak felelni a perspektivikus követelményeknek, amikor a szabadidő a jelenlegihez képest összehasonlíthatatlanul több lesz, amikor *tömegek fognak foglalkozni „magasztos tevékenységgel”*, tudományokkal, irodalommal, művészetekkel, amikor a szűk specializálódástól felszabadult tömegek saját érdeklődésük kielégítésére maguk is kutatni fogják — és nem csak a specialisták — „előtörténetüket”, amikor a tudományok művelése tömegessé válik. Mindehhez már most és folyamatosan kell felkészülni állománnyal és annak szervezésével, az olyan dokumentumok nagyvonalú beszerzésével és rendezésével (régie és ritka könyvek, kéziratos hagyatékok, általában a humán művek stb.), amelyeknek „erkölcsi kopása” minimális vagy egyáltalában nincs. mert ezek azok a dokumentumok, amelyekkel való foglalkozás a „magasztos tevékenységek” tekintélyes részét fogja kitenni, hozzájárul a személyiség sokoldalú fejlesztéséhez, szemben az olyan gyors „erkölcsi kopás”-nak kitett művekkel (ez elsősorban a műszakiakra, de korlátozottabban a természet-tudományiakra is vonatkozik), amelyek ma múlhatatlanul szükségesek, de néhány év alatt a tudomány és technika gyors fejlődése folytán érdektelenné válnak. Minderre tudatosan, a humán ismeretek reneszánszát, a perspektívát előre látva, a „*két kultúrát*”, a *két világképet egységként* tekintve kell a tudományos könyvtárnak felkészülnie és az egység szemléletén munkálkodnia. Így töltheti be sajátos szerepét a tudományos és kulturális fejlődésben, így járulhat hozzá, hogy a két rendszer békés versenyében ne csak a konkrét tudományos, műszaki és gazdasági területeken, hanem ideológiai téren, az individuum sokoldalú fejlesztésében is helyt tudjon állni a maga sajátos eszközeivel, módszereivel.

6. A tudományos könyvtárnak sajátos feladatai vannak a békés versenyben: gazdasági, tudományos és műszaki téren a világszínvonalhoz való felzárkózásban, ideológiai téren „az egy főre eső jó közérzet” növelésében

Az előző pontban utaltam arra, hogy a tudományos könyvtár feladataival a kutatómunka, a műszaki fejlesztés elősegítésére és ennek módszereivel, formáival jelentős szakirodalom foglalkozik, ugyancsak jelentős szakirodalom van a tudományos könyvtár feladatairól általában, helyzetéről, fejlesztési kérdéseiről.²³ Kézenfekvő, hogyha áttételesen, közvetett módon is, a tudományos könyvtárnak feladatai vannak a világméretű békés versenyben is. Gazdasági, tudományos és műszaki téren ezt úgy lehet megfogalmazni hazai viszonylatban, hogy a maga sajátos eszközeivel, módszereivel a tudományos könyvtár is hozzájárulhat a felzárkózáshoz a világszínvonalhoz. Ez adja meg a munka

²³ SEBESTYÉN Géza: *A könyvtári kutatások mai problémáikája a külföldi szakirodalom tükrében*. Bp. 1962, Orsz. Könyvtárügyi Tanács. 163 l. (Az OKT kiadványai 15.), továbbá utalok GYÖRE Pál cikkére, mint amelyik egyik szemléletes példája a könyvtári munka útkereső próbálkozásainak: *Moore's törvénye*. (Megjegyzések az információ használatának lélektanához és szociológiájához). Tud. műsz. Táj. 1964. 748—763. l.

perspektíváját. Ez a végső célja az ezeken a területeken folyó könyvtári-dokumentációs munkának.

Igen ám, csak hogy a világszínvonalhoz való felzárkózásnak is van perspektívája, végső célja, ami nem egyszerűen az egy főre eső acél, vaj stb. termékek növelése egy bizonyos szintre, végső soron a termékbőség elérése érdekében, ami nem lehet öncél, hanem valójában a „két kultúra” vita, az előző pont kapcsán kifejtettek értelmében, az individuum teljes kifejlődése érdekében, vagyis a verseny nemcsak az egy főre eső acél, vaj stb. növeléséért folyik, hanem úgy is megfogalmazhatnám, „az egy főre eső jóérzés”, ha úgy tetszik az „egy főre eső öntudat”, „az egy főre eső emberi méltóság” növelése érdekében. És ez távolról sem könnyebb, egyszerűbb, mint az „anyagi” verseny. Az MSZMP ideológiai irányelvei arra figyelmeztetnek, hogy: „Az eszmei munkában előtérbe kell állítani a szocialista gazdasági építés, a gazdaság és a tudat kölcsönhatásának problémáit. . .”, és ezzel összefüggésben „. . . az ideológiai munka megjavításában nagy felelősség hárul. . . a tudományos, oktatási és kulturális intézmények. . . vezetőire.”²⁴

Nyilvánvaló a gazdaság és a tudat közötti összefüggés, de ugyanolyan nyilvánvaló ennek az összefüggésnek a bonyolult volta, a kölcsönhatások távolról sem egyértelműsége.

Így többek között senki nem gondolhatja, hogy a gazdaság önmagában és automatikusan növeli a jó közérzetet, emeli az emberi méltóságot, boldogabbá tesz. Aki kétszer eszik végig egy ebédet, vagy kétszer akkora lakása van, vagy kétszer annyi ruhája van, az nem rendelkezik kétszer akkora öntudattal is. Ha a személyi és társadalmi gazdagság automatikusan növelné a „jó közérzetet”, több kultúrát jelentene, több „magasztos tevékenységet”, akkor a történelmileg szerencsésebb gazdasági adottságokkal rendelkező nyugati országokban ez így jelentkezne is. Az „elidegenedés” és a „jó közérzet” különböző válságjelei azonban nem erről tanúskodnak. A fordítottja természetesen éppúgy nem igaz, legalább is társadalmilag, nevezetesen, hogy hosszabb távon „a borsón is lehet szépet álmodni”. Magas színvonalú anyagi kultúra és termelés, termékbőség nélkül nincs szabadidő és ennek marxai értelmű felhasználása, nem lehetséges a szűk specializálódástól való felszabadulás és a személyiség sokoldalú kibontakozása. Egyénileg vagy magasfokú öntudattal rendelkező csoportokat illetően ez lehetséges, társadalmilag azonban nem.

Az azonban nagyon is lehetséges, sőt szükséges is, hogy „az egy főre eső jó közérzetben”, emberi méltóságban, művelődési lehetőségekben, a békés versenyben kedvezőtlenebb adottságokkal, elmaradottabb termelőerőkkel indult szocialista országok többet nyújtsanak és már most, mint a gazdaságilag fejlettebb polgári országok. Ez sok tekintetben így is van, meg is valósult, különösen az oktatásügy, a művelődésügy vonatkozásában.

Arról van tehát szó, hogy a békés verseny alatt ne csak gazdasági versenyt értsünk, hanem végső célját tekintve és a hozzá vezető út egyik fő eszközeként versenyt a „jó közérzetért” társadalmilag, egyénileg egyaránt. *A békés versenynek ebből a gazdasági és öntudati egységként való felfogásából* adódnak a tudományos könyvtárnak olyan sajátos feladatai, amelyeknek kifejtése tulajdonképpen az előző pont, a „két világkép” kapcsán történt meg, a tudományos könyvtár és a békés verseny összefüggéseivel kapcsolatban elmondottak tehát ki is indulnak és vissza is kanyarodnak a „két kultúra” vitához.

²⁴ L. 2. jegyzet 40—41. l. (Kiemelés tőlem. R. Gy.)

A tudományos könyvtárnak a békés versenyben való komplex-szellemű részvétele adja meg végső soron a munka szélesebb horizontját, perspektíváját és társadalmi hasznát, határozza meg a tudományos könyvtár helyét a társadalmi munkamegosztásban a tudományos-technikai forradalom korában.

*

A tudományos könyvtár mérlege eredményektől súlyos, de nem kevésbé a megoldásra váró elméleti és az ezekkel összefüggő nem kevés gyakorlati jellegű problémáktól is.

GYÖRGY RÓZSA: THE SCIENTIFIC LIBRARY IN THE AGE OF SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL REVOLUTION

The chief sequence of ideas of this paper may be summarized as follows:

1. Due to its scientific and economic importance, the scientific library represents in itself a scientific problem, a research subject.
2. An essential cause for the relative backwardness of the theoretic work lies in the variety of the trends in library policy, the seeming incongruousness of the various "centric" views (library-documentation-historical research).
3. The conception of the "unity of libraries" (unity of public libraries and scientific and special libraries) seeks further development: the scientific library has a double commitment: as a part of an integrate library science and, on other hand, as the part of science and thus as a subject of science policy and science organization.
4. The theoretic formulation and establishment of the division of work between the scientific library (general) and the special library (particular) represents a key issue of the further development of scientific library.
5. In the discussion of the "two cultures" (science and human culture) the scientific library confronts specific tasks in the solution of contradiction.
6. Special duties fall upon the scientific library in the "peaceful competition": i.e. to catch up with world level in economic, scientific, and technical respect, and, in ideological respect, to add to the increase in a „per capita good feeling.”

JAKÓ ZSIGMOND

Nyomtatott bibliai színjáték töredéke a XVI. századi Erdélyből

A segesvári (Șighișoara-i) Tudományos Könyvtárban végzett kutatásaim során került felszínre az az ívrét kötet, amelynek tábláiból három ismeretlen XVI. századi erdélyi nyomtatványt, köztük egy drámai mű töredékét sikerült kiáztatni. A könyv, amelynek kötése négy évszázadon át magában rejtette ezeket az irodalom- és nyomdatörténeti szempontból egyaránt becses emlékeket, a város egykori evangélikus gimnáziumának régi anyagban gazdag könyvtárához tartozott.¹ Ennek 1793-ban kialakított, máig érvényes rendjében a „Folio Nr. 86” jelzetet kapta.² A vaknyomású, németes reneszánsz elemekkel, valamint „M × H × C” monogrammal és „1577” évszámmal díszített barna bőrkötésből, a keménységűl szolgáló makulatúralapok szétáztatása után, az alábbi nyomtatványok kerültek napvilágra:

1. NABUKODONÓZOR babilóniai király által tüzes kemencébe vettetett, de onnan épségben megmenekült három hitvalló zsidó ifjú DÁNIEL prófétánál leírt történetének magyar nyelvű dramatizált változatából a B jelzésű teljes ív. A nyolc lapon összesen 212 sort kitevő töredéket mellékelten közöljük hasonlóan. A nyolcadrétű lapokon a sorok száma laponként 26—27, a szedés-tükör magassága 154 mm. A színjáték megmaradt szövege az első felvonás második jelenetével kezdődik, és a második felvonás első jelenetének néhány sora után szakad meg. A B—B₃-mal jelzett, illetve jelzés nélküli lapokat két félív méretű papírra nyomtatták. Mindkét papírlapról kétségtelenül megállapítható, hogy sem bekötve, de még hajtogatva sem volt sohasem. E lapok tehát nyomdai makulatúraként kerültek felhasználásra.

2. A drámatöredék két (részben, illetve egészen) ismeretlen, de a megjelenés helyét és idejét már feltűntető nyomtatvány társaságában került be századokkal ezelőtt az említett kötetstáblába. Ezek közül az elsőnek a címlapján, feketével és vörössel nyomtatva ez olvasható: IVDICIVM | MAGYAR NYEL-
| uen: az 1.5.76. Elgten- | dőre, melyic 13. hónap | fénye és Biffexti- | lis lefgen. |
Ez Elgten-dőne Vra lefgen Sa- | turnus, tárfa Mercurius, | tanátsadóia Mars. |

¹ E könyvtár története és régi anyaga felől jól tájékoztat: BERWERTH, Wilhelm—FABINI, Theodor: *Fachwissenschaftlicher Katalog der Bibliothek des Gymnasiums in Schässburg*. Programm des evang. Gymnasiums A. B. in Schässburg 1879/80—1882/83. Schässburg-Hermannstadt, 1880—1883.

² A kötet Julius Caesar SCALIGERnek (1484—1558), a humanista irodalomelmélet nagytekintélyű rendszerezőjének ismert latin poétikáját és egy kisebb értekezését tartalmazza. Ezek címe: *Poetices libri septem... ad Sylviūm filiūm*. Apud Ioannem Crispinūm, MDLXI. Ívrét [10], 364, [36] 1. Hozzákötvé: *In librum de Insomnijs Hippocratis commentarius actus nunc & recognitus, ad Ioannem Alesmium Senatorem Burdegalsensem*. Ívrét, 54 l.

Ez Elztendöben az Hold | fenyé el vefz Octobernece | 8. napian 2. orakör, 24. | gradicz. az³ | SZEDEMBE. | Heufler Marton Altal.

E tizenhatodréti kiadványból az A, B, C, D jelzésű ívet használta fel e táblához a könyvkötő. Egyes íveket több példányban is. E töredék szedéstük-rének magassága 85 mm.

3. Végül előkerült még e kötéstáblából az alábbi nyomtatvány töredéke is: EPHEMERI | DES COELESTI- | um Constellationum cum | Electionibus Temporū: | Ad Annum Domini, | M.D.LXXVI. Bi- | sextilem Embolif- | malemq;. | PER M. STANISLAVM | Iacobeum Curelouien. factae. | Eodem anno Ecclipsis Lu- | nae apparebit, die 8. Octo- | bris hor. 7. ferè noctis prae | cedentis circa 24 gradum Arietis | CIBINII.

Ebből az ugyancsak tizenhatodréti kiadványból az A, B, D jelzésű ív maradt meg. Ezeknél a szedéstükör magassága 85 mm.

E két naptártöredék közül a magyar írásbeliség kutatóinak az érdeklődésére az előbbi tarthat igényt. A *Iudicium magyar nyelven* címlapjának előkerülése ugyanis igazolta BORSA Gedeon megállapítását, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára egy töredékének alapján tett e naptár létezése felől.⁴ Ezzel teljesen bizonyossá vált, hogy a szebeni (Sibiu-i) sajtó tényleg jóval korábban kapcsolódott be a magyar nyelvű írásbeliség szolgál-tába, mint ezt eddig vélték.

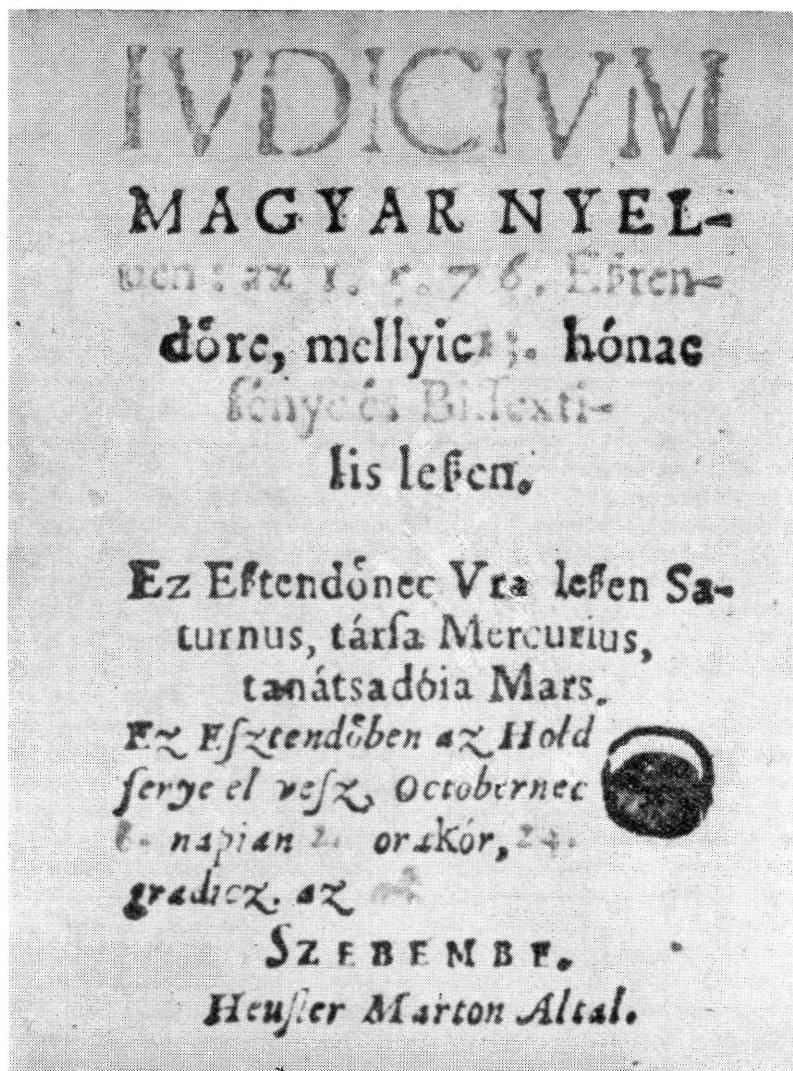
Amíg a két naptártöredékekkel kapcsolatosan különösebb problémák nem adódnak, a drámarészlet egész sor kérdést vet fel. Ki e mű szerzője, mikor és hol írták, a bibliai történet közvetlenül vagy valamilyen más, esetleg külföldi író feldolgozásában szolgált a magyar színjáték forrásául, milyen irodalmi értéket képvisel ez az alkotás, hol a helye a magyar dráma XVI. századi történetében stb.? Kérdések, amelyekre azonban egyelőre lehetetlen felelni, vagy csak megközelítő bizonyosságú válasz adható. Eppen ezért e sorok írója az alábbiakban azoknak a vonatkozásoknak a tisztázását tekintette feladatá-nak, amelyek a további kutatásokhoz nélkülözhetetlenek, és amelyek már most is több-kevesebb bizonyossággal felderíthetők. Ilyen kérdésként kínál-kozik mindenekelőtt annak a kiderítése, hogy hol és mikor nyomtatták e szín-játékot. Erre vonatkozóan — amíg újabb adatok nem kerülnek elő — azok-ból a felvilágosításokból kell kiindulnunk, amelyek a töredéknek századokon át szállást nyújtó könyvnek a sorsából, kötésének a sajátosságaiból és legfőképpen magának az emlékeknek a nyomdai sajátosságaiból kiolvashatók.

Lássuk legelőbb a szállást adó kötet bizonyágtételeit. SCALIGER poéti-kájának címlapjára egykori tulajdonosai a következőképpen jegyezték fel nevüket: „Simonis Schellý Schenckensis et amicorum 1629.” — „Johannis Schellý 1642.” — „CCXV.” — „Liber Bibliothecae Schaesburgensis.” Miután a „CCXV.” szám a segesvári gimnáziumi könyvtár XVII. század végi jegy-zékére utal, bizonyosra vehető, hogy e kötet is még abban a században ke-rült át a SCHELL-család tulajdonából a gimnázium könyvtárába. E megál-lapítást tehát nem gyengítheti az az ellenvetés, hogy az iskolai könyvtárral kapcsolatosan fentebb idézett bejegyzés írása a XVIII. század legvégére vall.

E látszólag semmitmondó bejegyzések is közelebb segítenek a SCALIGER-könyvet 1577-ben bekötött első tulajdonos és ezáltal a kötés készítési helyé-nek a meghatározásához. A XVIII. század folyamán nemességet szerzett

³ Következik a kos-csillagkép ábrázolása.

⁴ A szebeni nyomda a XVI. század utolsó negyedében. Magy. Könyvszle. 1965. 56—61. l.



1. ábra. Az 1576. évi szegedi naptár címlapja

Ehrenschildi SCHELL családnak a segesvári könyvtárba került könyvei között ugyanis egész sor olyan darab található, amelynek kötésén ugyancsak az „M × H × C” monogram olvasható (pl. VIII^o. Nr. 19, 22; 8^o. Nr. 394). Ezek között ismét több olyan akad, amelyen a fenti monogramon kívül a címlapra írt „Matthiae Hebleri Carponensis et amicorum” névbejegyzés is szerepel (pl. Fol. Nr. 53; Quarto Nr. 110; 8^o. Nr. 273, 430, 631; XVI^o. Nr. 82). E szöveg, valamint a SCHELLEK birtoklásáról tanúskodó bejegyzések nyomán természetszerűleg merül fel a gondolat, hogy a drámatöredéket megőrző könyvnek is a Korponáról Erdélybe származott Mathias HEBLER lehetett az

első tulajdonosa és bekötetője. HEBLER azonban, miután 1551-től fogva előbb a szebeni iskolában tanított, 1554-től fogva a város lutheránus lelkésze, majd 1556-tól kezdve az erdélyi szász egyház superintendense volt, 1571. szeptember 18-án meghalt.⁵ E könyvet tehát 1577-ben ő nem köthethette be. A SCHELL-gyűjteményből azonban három olyan kötet is előkerült (8.^o Nr. 259, 453, 455.), amelynek XVII. század eleji tulajdonosa Andreas HEBLER Cibiniensis volt. Az a HEBLER-könyvtár tehát, amelyet Simon SCHELL 1629-ben vagy kevéssel azelőtt megvásárolt, az egykori superintendens gyűjteményén kívül utódai könyveit szintén magába foglalta. Ezek között akadhatott Mathias, Martin vagy Michael nevű is, aki 1571 után szintén az apja által szokott módon jelezte könyvszerzeményeit. Ebben az esetben persze a monogram *C* betűje többé nem *Carponensis*-nek, hanem *Cibiniensis*-nek értelmezendő. Természetesen amíg HEBLER gyermekeinek a nevét nem sikerül felderíteni, e magyarázat nem tekinthető többnek egyszerű feltételezésnél, és más lehetőséggel szintén számolni kell. Gondolni lehet arra is, hogy a könyv kötetője Martin HEINCZ (HENTIUS), a szebeni iskola ismert rektora volt.⁶ Simon SCHELL 1629-ben számbavett könyvei között ugyanis akadt néhány olyan, amelyik korábban a HEINCZ-család tagjai, köztük Martinus HENTIUS Cibiniensis tulajdonában volt (pl. Fol. Nr. 66, 76). Ez utóbbi azonban az 1574-ben kötetett könyve tábláján nem monogrammal, hanem az előbb idézett teljes alakban tüntette fel a nevét.

Az első tulajdonos és a kötető személyének a meghatározása azonban — a jelen esetben — csupán a kötés készítési helyének a megállapítása szempontjából lehet jelentős. Ez pedig — függetlenül az „*M × H × C*” monogram végleges feloldásától — máris eldöntöttnek vehető. Az alább felsorakoztatandó érvek ismeretében ugyanis bizonyosan állítható, hogy SCALIGER poétikájának első tulajdonosa szebeni polgár volt, kötése pedig e város könyvkötőműhelyében készült.

Szebeni eredet mellett szólnak ti. a kötés díszei is. A táblák fő díszét hengerklisével nyomott portrék alkotják. Ezek párhuzamosan a táblák széleivel egy külső és egy belső keretet formálnak. A két keret közötti üres mezők egyhangúságát a könyvkötő néhány igénytelenebb virág- és levéldísszel ékesítette. A külső keretet a kor protestánsai körében sokra becsült személyek mellképei alkotják. A keretbe foglalt, éremszerű arcképek feliratai így hangzanak: Joannes HUSS, JOHANNES FRIDERICUS Electus Dux S(axoniae), Martinus LUTHER, Philip MELAN(CTON), ERASMUS ROTTERDAMUS. A belső keretet viszont híres bibliai nőalakok hasonló kiviteli arcképével töltötte ki a könyvkötő. Ezek Debóra, Éva, Judit és Iael mellképét ábrázolják. Megjegyzendő, hogy amíg az előbbi arcképek annyira éles rajzúak, hogy dúcaikat akkor vehették újonnan használatba, addig az utóbbiak jóval elmosódottabbak, nyilvánvalóan a bélyegzőhenger kopottsága következtében. Valóban a Iaelt ábrázoló képen jól látható a dúc készítése időpontját jelző „1547” évszám. A kötetet kivitelező műhely felszerelésének a XVI. század közepéről való anyagát tehát 1576 körül új díszekkel egészítették ki, minden bizonnyal Németországból.

⁵ TRAUSSCH, Josef: *Schriftsteller-Lexikon der siebenbürger Deutschen*. Kronstadt, 1870. II. 76—77. l.

⁶ Életrajzi adatai: KLEIN, Karl Kurt: *Der Humanist und Reformator Johannes Honter*. Hermannstadt, 1935. 252—254. l. TEUTSCH, Friedrich: *Geschichte des ev. Gymnasiums A. B. in Hermannstadt*. Arch. Vereins siebenb. Landesk. XVII (1882). 25. l.

Egy másik kötés segítségével az is bizonyítható, hogy a fentebb leírt díszítmények valóban a szebeni könyvkötő műhely felszereléséhez tartoztak. A segesvári gimnáziumi könyvtár „Quarto Nr. 68.” jelzésű darabjának a kötésén ugyanis — „I × A × C” monogram és „1576” évszám kíséretében — pontosan a fentebb leírt díszítmények ismétlődnek.⁷ E könyvet, az első tábla szebeni vízjelű belső borítópapírján olvasható „Redemi ex Bibliotheca D. Jacobi A. quondam Szakadiensis Ecclesie Pastoris den. 62. Anno 1597” szövegű bejegyzésből következtethetők, a Szeben közelében fekvő Szakadát (Săcădate) község egyik lelkése köttette be — nyilván a szebeni műhelyben. E feltevést teljesen igazolják a táblák belsejéből kiáztatott töredékek. Ezekből ugyanis szintén az 1576. évre készített, fentebb leírt magyar nyelvű naptár A, C, D, E és a latin változat A, G ívének jórészt kettőbe metszett, csonka ívei kerültek elő. Bár a könyvkötő kése ez utóbbinak impressumát is részben lemetszette, a szöveg maradványait mégis sikerült minden kétséget kizáró bizonyossággal a következőképpen kiegészíteni: „Cibini | Excud[ebant] Martini[!] Heusler | [e]t G[regori]us Frautliger.” Ezáltal vitathatatlaná vált, hogy a SCALIGER-kötet táblájából kikerült latin nyelvű naptártöredék szintén a szebeni sajtó termékének tekintendő. A segesvári könyvtár „Folio Nr. 86” és „Quarto Nr. 68.” jelzésű darabjának a kötése tehát egyazon műhelyben készült. Ez a műhely viszont — a táblákhoz felhasznált makulatúrák bizonyossága szerint — Szebenben, hihetőleg a nyomda mellett, működött. Az 1547-tel datált, kopottabb dúcokat még a nyomda első korszakában importálhatták a szebeniek, a vado-natújnak látszó bélyegződúcokat pedig az officina 1575 végétől fogva számítható újjászervezése során szerezhették be Németországból.⁸ A színjáték töredékét magába foglaló kötés szebeni eredete mellett felhozható még az is, hogy az első kötéstáblája belső oldalára ragasztott borítólapon szintén jól látható a szebeni papírmalom vízjele.⁹

A drámatöredékeknek szállást nyújtó könyv provenienciája, kötésének a díszei és a táblában talált egyéb töredékek kiadási helye alapján szükségszerűen arra kell gondolnunk, hogy e színjátékot a szebeni sajtón nyomtatták, lapjai annak makulatúra-anyagaként kerültek könyvkötői felhasználásra.

A kiadási hely kérdésének eldöntésekor — egyéb támpontok híján — súlyosan esnek latba a nyomdászati és helyesírási sajátosságok. A XVI. századi szebeni nyomtatványok közismert ritkasága folytán azonban a szükséges összehasonlításokhoz — sajnos — nem állott kellő mennyiségben anyag rendelkezésünkre.¹⁰ Különösképpen fájlaltuk, hogy a magyar nyelvű szebeni kiadványok közül e drámatöredéket egyedül a társaságában talált 1576. évi naptártöredékkel vethettük össze. Pedig ebben az esetben minél szélesebb körű össze-

⁷ E könyv címe: *In librum proverbiorum siue Sententiarum Solomonis Regis sapientissimi Ludowici Lauateri Tigurini Commentary*. Tigvri, Chr. Froschouerus, MDLXII. 8°. [14], 330, [56] l.

⁸ A szebeni nyomda történetére vonatkozóan: GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 47–49. l. BORSA: *I. m.* A nyomda anyagának a felfrissítésével kapcsolatosan kerülhetett sor pl. Georg GREUS nyomdász 1580. aug. 31. előtti németországi útjára is. Szeben város lvt. a szebeni Állami Levéltárban, Nova Collectio Posterior, Nr. 2141, J. 84.

⁹ A szebeni papírmalom vízjele: JAKÓ Zsigmond: *Az erdélyi papírmalmok feudális-muskori történetének vázlata (XVI–XVII. század)*. Studia Universitatis Babeş–Bolyai, Series Historia. 1962. fasc. 2. 68–71. l. (6. sz. hasonmás.)

¹⁰ Őszinte köszönettel tartozom BORSA Gedeonnak a Budapesten és DANKANITS Ádámnak a marosvásárhelyi Teleki-tékában végzett összehasonlításokért. Ezek az általam végzett, alább ismertetendő összehasonlítással megegyező eredményre vezettek.

hasonlításra annál is inkább szükség lett volna, mert az eddigi helyesírástörténeti kutatók figyelmen kívül hagyták a szebeni sajtó magyar nyelvű XVI. századi termékeinek a sajátosságait.¹¹ A betűformák egybevetését szűkre szabott keretek között végezhattuk el azért is, mert amíg a drámát antikvával, a naptár nagyobbik részét kurzívával nyomták.

Úgy véljük azonban, hogy e körülmények ellenére is majdnem teljes bizonyossággal a szebeni nyomda termékének minősíthetjük e drámatöredéket. A magyar szövegek esetében döntő fontosságú, jellegzetes betűk ugyanis mind a töredékben, mind pedig a naptárban azonos metszésűek. A mindkét nyomtatványban megtalálható ilyen betűk a következők: á, à, é, e, é, ó, ű, ú, β. Az a kissé egyenlőtlen szárú M betű szintén megtalálható a drámatöredékben, amely a naptár címlapján annyira szembeötlő. Hasonló a helyzet a jellegzetesen keskeny S, illetve az elől tuskés / betűvel.

A betűtípusok bizonyágtételét a helyesírásban követett elvek azonosága általában szintén alátámasztja, bár kisebb eltérések is mutatkoznak a két nyomtatvány között. Pl. mindkét esetben következtelen az á hang jelölése, vagy gyakori az ü-ző alak a szokásos i-ző forma helyett (napár: *βűuel, űdegen, űdöt*; dráma: *tűtec, βűuem, tű*). A cs hangot mindkettő általában cz-vel jelöli, bár a naptárban ts-sel való jelölés szintén előfordul (pl. *tanatsadoia*). A szóvégi k-t mindkét nyomtatvány c-vel írja, a kettős k-t viszont a naptár ck-val jelöli, míg a dráma nem tünteti fel. A j hangot mindkettő i-vel és y-nal adja vissza, a szókezdő u-t pedig v-vel jelzi.

A drámatöredékben több olyan hibás alak is előfordul, amelyek bizonyára arra vezethetők vissza, hogy a szedő nem volt magyar anyanyelvű, és nem értette tökéletesen a szöveget. Pl. *ayanlunc*-ot szedett *ayanliuc* helyett. Nem vette észre, hogy a kéziratban elmaradt a szóvégi rövidítés jele, és *hane*-t szedett *hanem* helyett. Ismét a kézirat hibájából az is elkerülte figyelmét, hogy az első felvonás harmadik jelenetében az Aranykép szintén színre lép, és ennek következtében az ő mondókáját nem szedte a Vénuszétől elkülönítve. A t-d, g-k és b, valamint a mássalhangzók kettőzése terén elkövetett hibák azt is elárulják, hogy a szedő német anyanyelvű lehetett. Ugyanolyan természetű hibákat követ ugyanis el, mint amilyeneket a kutatás HELTAI Gáspárnál figyelt meg.¹² Így néha *téged* helyett *teget*-et, *resteled* helyett *restelet*-et, *éretted* helyett *erettet*-et, *végig* helyet *vegic*-et, *félünk* helyett *feling*-et, *kisebbik* helyett *kissegetic*-et, *intene* helyett *intenne*-t, *istenükkel* helyett *Istennekel*-t szedett saját bizonytalankodó nyelvérzéke és hibás kiejtése után igazodva.

Mind a drámatöredék, mind pedig a naptár helyesírása azt sejteti, hogy a szebeni nyomda magyar kiadványainak a helyesírása egészében a HELTAI által kialakított kolozsvári (Cluj-i) gyakorlat után igazodott.¹³ A magyar kéziratok helyesírásának olyan következetes egységesítésére azonban, mint HELTAI idejében Kolozsvárott, Szebenben természetesen nem kerülhetett sor. Bár semmi különös sem volna abban, hogy a szebeni officina a kor legvirágzóbb erdélyi nyomdájának, HELTAI műhelyének a tekintélye nyomán alakította ki magyar helyesírását, a kutatás közvetlen kapcsolatot is feltételez a két sajtó között.

¹¹ KNIEZSA István: *A magyar helyesírás története*. Bp. 1952. MOLNÁR József: *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527–1576 között*. Bp. 1963.

¹² MOLNÁR: *I. m.* 126. l.

¹³ HELTAI helyesírási gyakorlatának részletes bemutatása: MOLNÁR: *I. m.* 104–126., 295–303. l.

Eszerint a szebeni nyomda 1575. évi újraindulásakor feltűnő FRAUTLIGER HELTAINál tanulta volna ki a mesterséget.¹⁴ E feltételezés azonban egyelőre még nélküli a módszeres bizonyítást. A magyar nyelvű szebeni könyvkiadás kezdeteit különben sem lehetne FRAUTLIGER személyéhez kapcsolni, miután — az idézett impresszumok bizonyága szerint — 1575-ben, a magyar nyelvű naptár megjelenése idején, Martin HEUSLER egyedül szerepelt a nyomda bérlőjeként, és FRAUTLIGER csak a latin változat kiadásakor társult hozzá. A szebeni és a kolozsvári magyar nyelvű nyomdai gyakorlat közötti személyes közvetítés feltételezése esetén ugyanennyi joggal lehetne arra a NYÍRÓ Jánosra is gondolni, aki Szebenből került át Brassóba (Brasovba), és ott, hihetőleg 1579 és 1581 között megjelentetett kötetével úttörője lett a magyar nyelvű könyvkiadásnak.¹⁵

Azzal, hogy a drámatöredéknek szállást nyújtó kötet birtoklástörténete, a társaságában talált két naptár, a kötés, a betűtípusok és a helyesírási sajátosságok egyaránt a szebeni eredet mellett szólanak, lényegében a nyomtatás valószínű idejének a meghatározására szintén lehetőség nyílik. A szebeni nyomda ugyanis 1575-ben kezdte újra tevékenységét, a töredék viszont 1577-ben már mint makulatúra került könyvkötői felhasználásra. A három zsidó ifjú történetéről szóló színjáték tehát e két időpont között kellett elhagyja a szebeni sajtót. Miután a szebeni officina könyvkötője — a segesvári könyvtár fentebb leírt „Quarto Nr. 68.” számú kötetének táblájából kiáztatott töredékek bizonyága szerint — már 1576 végén elkezdte makulatúraként felhasználni az arra az évre szóló két naptár el nem kelt példányait, a drámatöredék is hihetőleg 1577 legelején került könyvkötői hasznosításra. Feltehetőleg legalább egy esztendeig a színjáték példányait is raktáron tartotta a nyomda, s csak azután adta át könyvkötőjének, miután többé nem számíthatott újabb vevőkre. Úgy látszik tehát, hogy 1575 végére vagy a következő esztendő elejére kell tennünk e dráma kinyomtatásának idejét.

Az előkerült töredék lehetőséget nyújt annak a meghatározására is, hogy mekkora lehetett e mű teljes terjedelme. A megtalált részlet ugyanis a dráma második, B jelzésű, teljes íve. Miután a megmaradt szöveg az első felvonás második jelenetével kezdődik, és ezt, a többi jelenet terjedelméből következtetve, majdnem teljes egészében tartalmazza, a színjáték elejéről nem sok hiányozhat. A hiányzó első ív az első felvonás első jelenetét és a második kezdetét, a darab tárgyát, illetve tanulságát előrevetítő prologust és a kiadó vagy a szerző esetleges ajánlását tartalmazhatta szintén nyolc lapnyi terjedelemben.

De hozzávetőleges pontossággal kiszámítható a töredéket követő rész terjedelme is. Az előkerült utolsó lapon, a második felvonás jelzése után ugyanis az alábbi megjegyzés olvasható: „Kõuõtkiezic Epiftafis Fabulaia.” Ismeretes, hogy a klasszikus görög—római és az azt követő humanista dramaturgia szabályai szerint a színműnek (komédiának) hármas, illetve négyes tagolásban kellett cselekményét kibonyolítani.¹⁶ A *prostasis*ban a mű tárgyát, a drámai konfliktus magját vázolja fel a szerző olyan sejtelmes módon, hogy azzal

¹⁴ BIRÓ Miklós—KERTÉSZ Árpád—NOVÁK László: *Nyomdászati lexikon*. Bp. 1936. 153. l. (BORSA: I. m. 58. l. nyomán.)

¹⁵ GULYÁS: I. m. 60—61. l. PANAITESCU, P. P.: *Inceputurile scrisului în limba română. Studii și cercetări de bibliologie*. V (1963). 120. l. Ua.: *Inceputurile și biruința scrisului în limba română*. București, 1965. 147—148. l.

¹⁶ STEPHANUS, Henricus: *Thesaurus Graecae Linguae*. Paris, 1851. III. 1827—1828. l. SCALIGER, Julius Caesar: *Poetices libri septem*. (Lyon), 1561. 14—15. l.

Ó boldogságot kezd indítani
 Kin Istenec ninczen **kedve**
 Sőt inkább nem gondol **véle**
 Czac ő magában reménkedni
 Mond Istenec semminec **iobnac lenni**
 Baaluan Isten ő nem **fenved**
 Kin által nyomorúság **követ**
 Baaluanfagra ő minket né **bíryan**
 Ha meg kell is hallanunc **azon**
 Ezenis ha meg kel hallanunc **minnyáian**

Abednego.

Vgyan ez én vegezet tanáczo
 En vegezésem mind a **tüete**
 Kin főmenferezt örülec
 Mert az igaz vtat én **tudnám**
 Öröcke valo Királyomhöz ki **vinne en-**
 Ki viessen Mennyekec országban **(gcu)**
 Azért én meg ellegzem **azon**
 Mert ő az hatalmas Istenünec
 Ki mindeniket törömpet
 Werisét és az Hódot ő **törömpet**
 Szükséginkben a segit **minket**
 Ő magát czac mi **tüstellýe**
 Burgo főnel ő benne **hidgyunc**
 Minden reménységér benne **helyesfűne**
 Vgy örösfetie a mi **elnűne**
 Daniel nekine miképpen **ellentette**

B

Nagy

Nagy czadac kinec általa **lőrtec**
 Mellyben ezalardság **hazugság ninczen**
 Istent nagy fenn ő meg **valla**
 Az írást ő mikor **magyaraza**
 Ő Királynal igen **magafaltatéc**
 Minden emberet ollyont **iol meg erzece**
 Minden iol tekineze **fünet**
 Hídie hogy nem czuffág **se meuedség**
 Istentől mi ne **szakadiunc**
 Ha miatta is meg kel **halnunc**
 Iob nekine údeig **fenuedni**
 Hogy nem mind éltig **kárhoftatni**
 Czac őtet illet az **tüstellég**
 Mert malanálkül **ninczen töb Istenség**
 Az mi Feiedelminket az **vtán**
 Tüstellýe hívó főnel **igazán.**

Mezac.

Way ha iora minket **intenne**
 Köfűne nincz ki őtet **nem könetne**
 De az Király est **végéste**
 Aranyképet ő **helyesfűne**
 Diczirtre Istenec
 Maga Baaluanfág **hídiec**
 Első paranczalat **ellen vétkezne**
 Mert czac ő nekine **Istenűne**
 Mond czac engem **inadiatoc**
 Tüstellégemet **máfnac tő ne adiatoc**

Mert

Mert ez az igaz tudomány
Mint iol tudyuc minnán.

Sadac.

Király állásson fel kedne ferent

Azért egyic le imádia afe köstün

Mert ez czac kép czufflag

Nem egyeb hanem bolondfág

Mert nekinc czac egy Isteninc

Szükséginkben ki minket segít

Az Képet ingen le imadinc

Ha végette is meg kel halunc

Abednego.

Az huncit Isten el nem hadia

Nekinc sent irás mint mondia.

Sadac.

Semmi nyiluan mi raytunc

Miert hogy keduet be nem télttunc

Az halált minnyáian fenuedinc

Abednego.

Legyen mint akarta Isteninc.

ELSŐ ACTVSA III. SCENAIA.

Sathan Venus.

Sathan.

Valyon ne panaszkodiam én?

Mert hatalmam most semmit nem ér

Alig czac hogy magamat nem fakastom

Bij

Az el-

Az elmém is igen meg haborog

Mégis ezen én nem nyugodom

Más álnakfágot gondoltam

Most is ha nem igen hafnálac,

Venus.

Nyiluan nyerefcéginc halgas czac

Az három femély minket nit haboroc

Ha az képet ingen le imagyac (vadit

Az Aranykép: Sathan engem igen meg

Az egyic oroklyot én el vágom it

Ez három femély vallyon torba rugnac

Az Királynac paranczolatlyat

Es az ő Istennek minket icyfennenc

Io lehet hogy mindenkor meg segitete ö-

Maga eft én vélttem (ket

Efteket nekic erre forditanám

Ez bolondfágot őc imadnac

De őc semmi képpen akarac

Mégis eft én végezem

Hogy vettetnac az fütet kemenczében.

Venus.

Mégis az ő Wroc Istenec (óket.

Minden kinyac és nyomorúságból menti

Sathan.

Ast én most füncfereñt banom

Iere, mert ihon ió az Király mind látom.

Venus.

Brian-

Borlangyunkba mi be mennyünk
Mert ezac ez három semélyec
Elhittettic oc az többit is.

Sathan.

Bar el lid ez az én panaszom is
Ha kórnemben benne egy nüg akat
En oly igen veje mutatoc
Ötet köpelenzi, mostlogatom annyéra
Mint ha Feredőben ő ilt volna.

ELSŐ ACTVSA III. SCENAIA.

Király lenczi Peter.

Király.

Wt lsten ngynekben
Most teneket tekeletessen
Egy Aranykőpet fel allatoc
Mellynecc által én diczirtetec
Az vralágoc mihelt el iönce
Gyorlan el vegezi hagyom nekice
Nemellgecc imar el iötenec
Betellessiteni én keduemet
Azért tñ fogác minnyáian
Az képet hozzatoc el gyorlan
Azon kárt ne tegyetec
Arra tñ iol vigyazzatoc.

lenczi.

Szemelt, de te nem latz

Büj

Ember

Ember képében fel allatatz
Fuleid, de te nem hallaz

Oršádot nagy fenn visseled

Szádot is, egyet sem befőlez

Nem tudom ha te relettelet

Kezeddel ingyen sem foghatz

Te grettet minket bolygatnac

Az piácra teget fel állatni

Minden népekecc inadni

Hogy te által lsten diczirtetec

Nekinc iellentene kegyelmét

Miert hogy néma vagy és siket

Nem helyesitem te bennecc hittemet.

Peter.

Vigyuc el azért ötet

Mert Királynac ez kedac,

Felleges vtunc Király

El hozzac nekinc mit hagyál.

Király.

Io, fel az astra tegyetec

Melly igen fep monda az népnecc.

lenczi.

Felleges vram, az vendégecc el iötenec

Benne az várba vártac fellegedet.

ELSŐ ACTVSA V. SCENAIA.

Sadrac Mezzac Abednego.

Sadrac

Sadrác.
Iertec mennyunc Király vduarába
Ihon a töket immár fel állata.
Mezac.
Bizon látom fenn az piacon ál
Hogy ötet ember imadna
Istenec képében ötet tífrelne
De ez végezés nekem nem tertzic
Ez él nekine veñunc kel
Hane hogy Isten minket segítene.
Abednego.
Ha az egy vttal is minket nem segít
Tudom hogy mennyeknec orfágba min-
Ot Isten öröke valo ereműne (ket gyűt
Azitt valo tart ezic üdög
Azért vigyázzan mi könyörgine
Kinyaktol mi ne feling
Végic legyunc allandoc
Istennec magunkat ayarlunc
Félelem bizon ninczen itt
Sadrác.
Halni én kénanlagom bár el hid
Az őő Istennec neűben
Mezac.
Enekenk is bár külemb ne legyen
Neh mind az Haherec
Tóruéntőűc hazbol ki lépne
Az ke-

Az kemenczet be fűtzeni
Tars vram, buzgo finoc legyunc ml
Mert velinc Isten Istennunc
Minnyáian annac mi örülunc.
Abednego.
Tellycsedgyekbe raitunc fent akarattya
Iertec mennyunc be mi az házba.
MASODIC ACTVSA I. SCENAIA
Kőőtkézic Epillais Fabulaia.
Pofollo.
Fiedelne, vrac és Nemecce
Kic ide be gyűltetice
Minden nyelvből valo népce
Királyhoz kic el iertetice
Nem mendedgété se szuffigára
Király végezetre tti vigazzatoc
Minnyáian nagyac és kiffegec
Meg haluan Kirtnecc zengűstet
Az Trompiraknac Címbalomknac
Hegedűknecc és Lontoknac
Kintarnaknac és Huroknac
Tuditec akarat ez én vramnac
Zengűsteteket halanatot ezeknec
Minnyáian tődre effetec
Az Képet meg imádni
Mellyet Király bagyat fel állatni
Valaki

felcsigázza hallgatósága figyelmét. Esetünkben a megtalált töredék ezt a fő részt őrizte meg. A második felvonással kezdődik a színjátékok következő szerkezeti egységének számító *epistasis*, amely a bonyodalmat okozó ármányt nyújtja. A *catastasis* a bonyodalom, a *catastrophé* viszont a váratlan kedvező kibonyolódás előadására szolgál. E két utóbbi fő rész többek szerint egyetlen szerkezeti egységet alkot. A második felvonás iskolásan pontoskodó idézett alcíméből joggal következtethetjük, hogy ez a színjáték is az általános poétikai előírásoknak megfelelő szerkezetű volt. Éppen SCALIGERTŐL, a humanista irodalomelmélet már említett rendszerezőjétől tudjuk, hogy a színjátéknak öt felvonásból kellett állnia.¹⁷ Az előkerült töredék alapján egy-egy felvonás terjedelmét 8–10 lapra, az egész művét tehát hozzávetőlegesen 40–48, illetve 48–58 lapra becsülhetjük attól függően, hogy csupán csak négy vagy pedig öt felvonása volt e darabnak.

A bálványimádás helyett a tűzhalál elszenvedésére is kész három ifjú történetét dramatizáló színmű nyilvánvalóan az iskolai színjátszás céljaira készült. Műfajilag bibliai színjátéknak tekinthető.¹⁸ A szórakoztatással egyidejűleg tehát hitépítő célokat is szolgált. A babiloni király által felállított szobor tisztelését megtagadó, a bálványimádást minden körülmények között visszautasító magatartás felmagasztalásában nem nehéz felismerni a római egyházzal szemben álló protestantizmus álláspontját. Talán nem tévedünk, ha az erdélyi magyarság 1570 körüli vallási viszonyai, a kálvinistáknak az iskolai színjátszással szembeni sokáig elutasító magatartása alapján e drámát is az antitrinitárius irodalom keretei közé utaljuk.¹⁹

Iskoladráma esetében elég reménytelennek látszik a szerző megállapítása. Annak az iskolai közösségnek a meghatározása azonban, amelyben e színjáték megszülethetett, illetve ahol előadásra kerülhetett, mégis megkísérelhető. Jóllehet éppen ezekből a fentebb említett évekből a szebeni iskolai színjátszásról több adat ismeretes, e városra, mint a dráma keletkezési helyére, nem is gondolhatunk.²⁰ Szebenben a XVI. században nem folyt magyar iskolázás. Az is teljesen elképzelhetetlen, hogy az ottani szász iskolában a tanulók és a városi közönség számára egyaránt érthetetlen magyar nyelven adtak volna elő, akárcsak kuriózumként is, színdarabot. Szeben helyett az erdélyi antitrinitáriánizmus és a magyar iskolázás központjának számító Kolozsvár felé kell fordítani figyelmünket. Annál is inkább, mert az ottani unitárius iskolában a színjátszásnak később szintén erős hagyományai voltak, és az antitrinitáriánizmus alaposan ki is használta vallási ellenfeleivel szemben azokat a lehetőségeket, amelyeket az anyanyelvű színjáték nyújtott a tömegek megnyerésére és mozgósítására.²¹

Joggal merül fel a kérdés, hogy amennyiben nem Szeben, hanem Kolozsvár e színjáték keletkezési helye, akkor miért nyomtatták mégis a távoli

¹⁷ SCALIGER: *I. m.* 15. l.

¹⁸ *A magyar irodalom története.* Bp. 1964. 1. köt. 359–360. l. KARDOS Tibor—DÖMÖTÖR Tekla: *Régi magyar drámai emlékek.* Bp. 1960. 1. köt. 175–177. l.

¹⁹ *A magyar irodalom története.* 1. köt. 357–359. l. KARDOS—DÖMÖTÖR: *I. m.* 1. köt. 163. l.

²⁰ TEUTSCH: *I. m.* Arch. Vereins siebenbürg. Landesk. XVII (1883). 28. l. HERBERT, Heinrich: *Die Reformation in Hermannstadt und das Hermannstädter Capitel.* Hermannstadt, 1883. 46. l. FERENCZI Zoltán: *A kolozsvári színészet és színház története.* Kolozsvár, 1897. 10–11. l.

²¹ KARDOS—DÖMÖTÖR: *I. m.* 1. köt. 165. l. FERENCZI: *I. m.* 21–22. l. VÖ. PIRNÁT Antal: *Die Ideologie der siebenbürger Antitrinitarier in den 1570-er Jahren.* Bp. 1961.

szász városban és nem pedig az iskola székhelyén működő, éppen a magyar nyelvű és antitrinitárius szellemű könyvek kiadására berendezkedő HELTAI-officinában? Úgy véljük, erre a HELTAI-nyomda történetében található meg a magyarázat.

Ma már eldöntöttnek vehető, hogy idősebb HELTAI Gáspár 1574 nyarán vagy kora őszen meghalt.²² Halála után özvegye 1575 elejéig még befejezte férje utolsó könyvének, a BONFINI alapján kidolgozott *Chronica az magyaroknak dolgairól* című munkának és a *Cancionalénak* a kinyomtatását, de aztán egy időre félbeszakította kiadói tevékenységét. Majdnem két teljes esztendeig szünetelt a HELTAI-sajtó működése. Csupán 1576 legvégére simultak el a nyomda körüli nehézségek. HELTAINÉ ekkor jelentkezett újra egy kiadvánnyal.²³ A kolozsvári nyomda ekkor kezdődő új szakasza azonban mind kiadási politikáját, mind pedig kiadványai tipográfiai színvonalát illetően lényegesen különbözik a megelőző, jóval igényesebb időszaktól. Az 1575–1576. évi válság okai egyelőre nem ismeretesek. Talán arra kell gondolnunk, hogy HELTAI örököseinek a körében felmerült a nyomda megszüntetésének a gondolata. Akár emiatt távozott el a régi személyzet egy része, akár pedig a szakértő tipografuslegények távozása miatt volt kénytelen az özvegy a nyomda tevékenységét egy időre beszüntetni, számolnunk kell azzal, hogy HELTAI régi munkatársainak egy része ebben az időben elhagyta Kolozsvárt. Feltételezhető, hogy a HELTAI-műhely válságának szintén része lehetett abban, hogy 1575 végén a szebeniek újból üzembe helyezték az évtizedek óta használatlanul heverő nyomdai felszerelésüket. Erre utalna az is, hogy az új szebeni nyomda, a magyar könyvpiac pillanatnyi ellátatlanságával számolva, szász vállalkozásnál szokatlan módon, mindjárt működése kezdetén magyar könyvek kiadásával kísérletezett. A későbbi kutatás feladata eldönteni, hogy vajon WINTZLER, HEUSLER, FRAUTLIGER vagy pedig éppen NYÍRÓ János volt-e az a nyomdász, aki a válságba jutott kolozsvári és az újból meginduló szebeni officina között összeköttetést teremtetett, vagy pedig az említettek közül korábban többen is Kolozsvárt dolgoztak. Véleményünk szerint azonban az a magyarázat már most elfogadható, hogy a három zsidó ifjúról szóló kolozsvári iskoladráma azért került Szebenben nyomtatásra 1575 végén–1576 elején, mert a HELTAI-nyomda működése ebben az időben szünetelt.

A kolozsváriaknak egyébként sem volt más választásuk, minthogy üzemben levő más latinbetűs nyomda akkor a szebenin kívül nem is akadt Erdélyben. A brassói HONTERUS–WAGNER műhely ugyanis 1570 óta nem működött.²⁴ A könyvnyomdászat XVI. századi erdélyi központjai közötti szoros kapcsolatok és kölcsönhatások eleve is valószínűvé teszik a feltételezést, hogy a szebeni nyomda 1575. évi felélesztésében valamelyes szerepük lehetett a Kolozsvárt kenyerüket vesztett nyomdászoknak is. Lehet, hogy e színjáték kéziratát még Kolozsvárról vitték magukkal Szebenbe, és az 1576. évi naptár után éppen ez lehetett első ottani igényesebb magyar nyelvű kiadványuk. Lehet azonban, hogy a kézirat utólag jutott hozzájuk, kolozsvári ismeretségük révén. Mind-

²² JAKÓ Zsigmond: *Újabb adatok a kolozsvári Heltai-nyomda kezdeteihez*. Magy. Könyvszle. 1961. 65. l.

²³ GULYÁS: I. m. 95. l. FERENCZI Zoltán: *A kolozsvári nyomdászat története*. Kolozsvár, 1896. 6–20. l. RMK I. 112., 118. és 121. Az RMK I. 120. nem kolozsvári – mint SZABÓ Károly leírta –, hanem debreceni nyomtatvány.

²⁴ GULYÁS: I. m. 60. l. BORSA: I. m. 58. l.

két esetben a kinyomtatást nem sokkal megelőző időpontra, hihetőleg 1575-re kell tennünk a színjáték keletkezését is.

Az irodalomtörténészekre vár annak a helynek a végleges kijelölése, amely a most előkerült töredéket, illetve az egész színjátékot, a magyar dráma XVI. századi történetében megilleti. Nehézkesen döcögő rímjei éppenúgy iskolás színvonalon állanak, mint a Dániel próféta könyve harmadik részének szövegét mereven követő dialógusok. Mesebonyolítása sem árul el nagyobb írói tehetséget, leleményt és irodalmi jártasságot. A szöveg még ott a legkönnyedebb, ahol a szerző, a kor divatjának szellemében, Vénuszt és a Sátánt hívja színre, vagy pedig ahol a bálványt felállító szolgákat szólaltatja meg. Ott tehát, ahol a bibliai szöveg nem köti a kezét. A hitvitázó drámák merészsege, mozgalmassága és a kor eleven indulatoktól fűtött feszültségei hiányoznak a három zsidó ifjú drámájából. Az erkölcsjavító, hitépítő, iskolai nevelő célzat uralkodik el rajta. Mégis, ha összevetjük a kor egyetlen ismert magyar nyelvű hasonló emlékével, SZEGEDI Lőrinc *Theophaniájával*, amelyet 1575-ben Debrecenben nyomtattak ki, azt mondhatjuk, hogy az ismeretlen kolozsvári szerző alkotása nem marad el a kor magyar nyelvű iskoladrámáinak, bibliai színjátékainak az irodalmi színvonalától.²⁵

Lehetséges, hogy az ismeretlen szerző sem közvetlenül Dániel próféta könyvének harmadik részéből vette témáját, hanem — akárcsak SZEGEDI Lőrinc Nikolaus SELNECKER művében²⁶ — ő is készen kapta a történet dramatizált változatát valamelyik külföldi szerző munkájában. A forrás, illetve mintakép kérdésének az eldöntése szintén a drámatörténet szakértőire vár. Megjegyzendő azonban, hogy a Dániel próféta által feljegyzett történet már korábban magyarítóra talált, minden valószínűség szerint szintén Kolozsvárott. Az 1552—1553 körül Kolozsvárott kinyomtatott ún. HOFFGREFF-énekeskönyv (*RMK* I. 348), egyebek mellett, tartalmazza e történet 177 soros, magyar nyelvű, verses feldolgozását a következő címmel: *Az három istenfélő firfiakról, kik az igaz hitnek vallása miatt az égő kemenczébe vettének, de Istentől megtartatattanak.*²⁷ E szintén nagyon nehézkes versezet azonban nem tekinthető e színjáték szerzője alkotásának. Legfeljebb érdeklődését kelthette fel a téma iránt. A történet azonban egyébként is eleven alkotóeleme volt mind a középkori keresztyén közműveltségnek, mind pedig az egyházi irodalomnak.²⁸ Éppen ezért a kolozsvári szerző figyelme több oldalról is ráterelődhetett erre a katolicizmus ellen jól felhasználható és a vallási küzdelmek korában különösen időszerűnek érzett témára.

A fenti vizsgálódások eredményei tehát abban foglalhatók össze, hogy a Segesváron előkerült töredék egy 1575 körül, a kolozsvári unitárius iskolában keletkezett bibliai színjáték részlete, amelyet 1575 legvégén vagy a következő esztendő legelején nyomtattak ki Szebenben, minthogy abban az időben a kolozsvári HELTAI-sajtó nem működött. E színjáték felmerülése újabb bizonyítéka annak, hogy mindaz, ami a XVI. századi magyar drámai irodalomból

²⁵ *A magyar irodalom története*. 1. köt. 359—360. l. KARDOS—DÖMÖTÖR: *I. m.* 1. köt. 725—746. l.

²⁶ KARDOS—DÖMÖTÖR: *I. m.* 1. köt. 747—786. l.

²⁷ *Régi Magyar Költők Tára*. Bp. 1896. 6. köt. 89—95., 322. l. E szövegre BORSA Gedeon volt szíves felhívni a figyelmemet.

²⁸ E történetet TEMESVÁRI Pelbárt is kommentálta *Expositio compendiosájában*. (KATONA Lajos: *A magyar elbeszélő költészet a XVI. században*. Egyetemi jegyzet Kis Gyula gondozásában. Bp. 1909/10. 6—9. l.) Ezt az adatot is BORSA Gedeon szíves közlésének köszönhetem.



10. ábra. A segesvári Tudományos Könyvtár "Folio Nr. 86" jelzetű kötetének kötése

jelenleg ismeretes, csupán szerény töredéke annak, amit a reformáció korának mozgalmas szellemi élete egykor létrehozott.

Az új emlékek kapcsolatos további teendők már az irodalomtörténészek hatáskörébe tartoznak. A könyvtörténész a felmerült nyomdászattörténeti összefüggések további tisztázásán kívül ezután már csak azzal segítheti ebben a vonatkozásban az irodalomkutatókat, hogy igyekszik a színjáték újabb részleteinek is nyomára akadni. Erre némi reményt nyújtanak a szebeni könyvkötőműhely fentebb leírt, jellegzetes, vadonatúj díszítményei. Minthogy — amint fentebb láttuk — két 1576 és 1577-ben készített szebeni kötés táblájában ugyanazt a makulatúraanyagot találtuk, megeshetett, hogy az ugyanott és ugyanakkor készült egyéb kötetekbe szintén ugyanezeknek az itt leírt nyomtatványoknak, s köztük e színjátéknak az ívei is kerültek. A szóba jöhető egykorú szebeni kötetek felismerésének megkönnyítése végett mellékeljük az előkerült töredéknek szállást nyújtó kötetstábla fényképét.

A segesvári lelettel kapcsolatos fentebbi kutatások, az eddig említetteken túlmenően, még két nagy tanulsággal szolgálhatnak elsősorban az erdélyi nyomdászat múltjával foglalkozók számára. Az első módszertani természetű, és azt sugalmazza, hogy a különböző officinák működését nem annyira nemzetiségi vagy nyelvi szempontok szerint széttagolva, mint inkább egymással való kapcsolataik, összefüggéseik feltárásán keresztül lehet igazán megismerni. A második tanulság viszont az, hogy a szebeni nyomda feltáratlan XVI—XVII. századi története még meglepetésekkel szolgálhat a német írásosság kutatóin kívül mind a magyar, mind pedig — amint ez a közelmúltban már bebizonyosodott²⁹ — a román nyomdászat- és irodalomtörténet számára is.

ZSIGMOND JAKÓ: FRAGMENT EINES IN SIEBENBÜRGEN GEDRUCKTEN BIBLISCHEN SCHAUSPIELES AUS DEM XVI. JAHRHUNDERT

Verfasser fand in einem aus 1577 datierten Bucheinband der Bibliothek des ehemaligen evangelischen Gymnasiums (derzeit: Biblioteca Documentară) in Schäßburg (Șighișoara in Rumänien) ein bisher unbekanntes ungarisches Schauspiel. Das acht-seitige Fragment ist ein Teil eines biblischen Schauspiels in Versform. Es wurde aus dem Einband ausgelöst und nun in Faksimile (No. 2—9) veröffentlicht. Beweise für den hermannstädtischen Ursprung dieses Druckes sind die im selben Bucheinband vorhandenen zwei für 1576 gültigen Kalender (der eine in lateinischer, der andere in ungarischer Sprache) mit hermannstädtischem Impressum, deren typographische und orthographische Eigentümlichkeiten mit denen des Schauspielfragmentes übereinstimmen. Auch die charakteristischen Verzierungen des Bucheinbandes sprechen dafür, daß die Drucke in einer Hermannstädtischen Buchbinderei eingebunden wurden. Nach der Ansicht des Verfassers dürfte dieses Schauspiel, das die Erzählung des Propheten Daniel über die vom babylonischen König in den glühenden Ofen geworfenen drei gläubigen bekennenden Jungen dramatisiert, um 1575 in der Unitarierschule zu Klausenburg entstanden sein. Der Druck könnte in 1575 oder 1576 in Hermannstadt erfolgen, da kurz nach dem Schliesen der Honterus—Druckerei in Kronstadt (1570), auch die Heltäische Druckerei zu Klausenburg in 1575—76 ihre Tätigkeit einstellte. Aller Wahrscheinlichkeit nach kam den arbeitslos gebliebenen Klausenburger Buchdruckergesellen eine bedeutende Rolle in der Wiederbelebung der seit Jahrzehnten stillstehenden Hermannstädtischen Druckerei zu. Die Einführung der ungarischen Buchproduktion in Hermannstadt ist aber zweifellos ihnen zuzuschreiben.

²⁹ JAKÓ: *Tipografia de la Sibiu și locul ei în istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea*. Anuarul Institutului de istorie din Cluj. VII (1964). 97—115. 1. UA.: *Könyvtörténet — művelődéstörténet. A legrégibb román nyomtatvány*. Korunk. 1964. 1530—1536. 1. HUTTMANN, Arnold-BINDER Pál: *Prima carte tipărită în limba română*. Călăuza Bibliotecarului. 1965. 94-96. 1. HERVAY Ferenc: *L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine*. Magy. Könyvszle. 1965. 119-127. 1. DEMÉNY Lajos: *Le premier texte roumain imprimé*. Rev. roum. Hist. 1965. 385-412. 1.

KÖZLEMÉNYEK

A marosvásárhelyi Teleki-téka eltűnt Piccolomini-kódexe s egy Amerikában felbukkant Piccolomini-korvina. Az 1802 nyarán Marosvásárhelyt megnyílt Teleki-téka a TELEKI Sámuel halálát (1822) követő évtizedekben csakhamar könyvmúzeummá mumifikálódott: az alapító halálával — mondhatni egyik napról a másikra — megszűnt a könyvállomány gyarapítása. Az ötvenes évek táján aztán egyrészt az 1848–49-i események, másrészt a helyi református főiskola könyvtárának erőteljesen megindult fejlődése következményeként hamarosan csappanni kezdett, majd teljesen elsorvadt a főiskola tanáraiból és diákjaiból verbuválódott olvasóközönsége is. A század utolsó évtizedeitől kezdve egyre inkább „idegenforgalmi látványossággá” korlátozódott a szerepe e felbecsülhetetlen szellemi örökségnek, amelyet alapítója s egyben összegyűjtője végrendeletében „a tudományoknak nemzetemben s hazámban előmozdításokra” fenséges szándékával bízott az utódokra.

Ez a helyzet nem is változott a könyvtár 1948-ban történt államosításáig. Egyetlen pozitívuma e „holt” könyvtárrá válásnak — szemben az „élő” könyvtárak olvasóforgalmából elkerülhetetlenül bekövetkező kisebb-nagyobb arányú „kopásával” — talán az, hogy a TELEKI Sámuel által összegyűjtött könyvállomány csorbitatlansága biztosítottnak látszott. S valóban, az 1822 utáni kerek száz esztendőnyi periódusban elveszett vagy elkallódott könyvekről nem beszélhetünk.

Megváltozott azonban a helyzet 1918 után, amikor az alapítvány kurátoraként TELEKI Károly gróf került a könyvtár élére. Az olvasók száma ugyan nem növekedett, viszont az egy évszázad viharait károsodás nélkül átvészelve könyvállományt igen súlyos veszteségek érték. TELEKI Károly — feltehetőleg a húszas évek második felében s talán még a harmincas évek legelején is — saját hasznára külföldön értékesítette az állomány legbecsebb kincseinek számbelileg sem lekicsinylendő hányadát.

Az egykorú katalógusok fogyatékoságai ma már ugyan lehetetlenné teszik a hiányok teljes és bibliográfiailag is kielégítő felmérését, mégis sikerült összeállítanunk a TELEKI Károly működésének áldozatul esett művek megközelítően pontos jegyzékét.

Így például a könyvtár nyilvántartott 51 ősnymtatványának csaknem egyharmada — szám szerint 14¹ — esett áldozatul, köztük az a kilenc darab (az 1475–1485

¹ SENECA: *Opera moralia philosophica et epistolae*. Neapoli, per Math. MORAVUM, 1475. (Jelzete „f-127a”) JUVENALIS: *Satyrarum Enarrationes* per Georg. MARULAM. Venetiis, per Gabr. PETRI, 1478. („f-139 $\frac{a}{2}$ ”) HAIN 11.090. TORTELLIUS: *Commentariorum grammaticorum de orthographia dictionum e Graecis tractorum opus*. Vicentiae, 1479. („f-602 $\frac{a}{2}$ ”) JULIUS CAESAR: *Commentarii*. . . Tarvisii, 1480. („q-137a”) VORAGINE: *Legendae Sanctorum*. Norimbergae, ap. KOBURGER, 1481. („f-249 $\frac{o}{I}$ ”) COPINGER 6425. PLATINA: *De vitis Pontificum*. Norimbergae, ap. Ant. KOBURGER, 1481. („f-148b”) CICERO: *De*

közötti évekből), amely időrendben megelőzte a megmaradt legkorábbi keltezésűt. A legérzékenyebben talán az a károsodás érintette a könyvtárat, amelyet a több mint félszáz 1711 előtti magyar nyelvű nyomtatvány elvesztése jelentett. Az RMK II. és III. csoportbeli hiányok felmérése még nem történt meg, de a szűrőpróbák és a SZABÓ Károly által egyetlen példányként leírt nyomtatványok számbavételének az eredményei alapján okkal remélhetjük, hogy e téren csupán jelentéktelen károsodásokkal kell számolnunk.

A fentiekhez viszonyítva számbelileg ugyan elenyésző a könyvtár kéziratait ért károsodás, jelentőségében azonban talán túl is szárnyalja a hiányzó könyveket. Nemcsak I. APAFFI Mihály² és I. RÁKÓCZI György³ autográf naplójától kellett a könyvtárnak megválnia,⁴ hanem áldozatul esett a kurátor pénzszerző manővereinek a Teleki-téka legféltettebb kincseként számontartott négy középkori kódexe is, amelyeket az alábbiakban fogunk ismertetni a rendelkezésünkre álló szórványos és hiányos adatok alapján, ismeretéseink élére a könyvtáralapító nyomtatott katalógusában található leírásokat helyezve.

1. *Biblia Sacra V. & N. Testamenti. Codex MS. in membrana tenuissima eaque levigata literis minusculis Gothicis eleganter exaratus & picturis, auro coloribusque varietatis, nitide exornatus. Seculi ut videtur XI. [recte: XIV!] 8. Accessit eadem manu: Interpretatio Hebraicorum nominum.*⁵

Legkevesebb adatunk a XIV. századi latin nyelvű bibliáról van. Egy háromsoros, sajnálatosan szűkszavú sommázás CSONTOSI Jánostól,⁶ amelynek azonban valószínűleg helytálló kormegállapítását nyugodtan érvényesnek tekinthetjük a katalógus nyilvánvaló — elírásból eredő — téves adatával szemben, továbbá egy terjedelemben ugyan valamivel bővebb, de könyvészetileg nem sokkal többet mondó, inkább népszerűsítő, mintsem tudományos igényű leírás az egykori könyvtáros, GULYÁS Károly tollából.⁷ Ez utóbbi „űgy írás, mint festés tekintetében a legkiválóbb hártayakézirat”-nak tartja a könyvtár kódexei közül, elragadtatással szól az „első tekintetre érbevésettnek” látszó, „nemes formájú”, „elegáns gót ízlésű betűk”-ről, a gazdag növényi és figurális lapszéli díszítmények színeiről, formáiról, a 159 iniciáléről és a vörössel festett fejezetkezdő betűkről és sorokról, amelyek a kéthasábosan írott 739 hártyalapot díszítik.

Officiis... cum commentariis Petri MARSI, Omniboni-Leoniceni et Mart. PHILELTHICI. Venetiis, per Bern. BENALIUM, 1484. („f-112”) Egybekötve a másik CICERO-művel. AENEAS SYLVIUS PICCOLOMINI: *Historia Bohemica*. Argentorati, 1485. („q-1365”) BREYDENBACH: *Die Fahrt zu dem heiligen Grabe... Augsburgae, per Ant. SORGEN, 1488. („f-805a”)* CICERO: *Epistolae ad familiares, cum commentario Hubertini Clerici CRESCENTINATIS*. Venetiis, per Bern. de CHORIS, 1494 vagy 1488. („f-112i”) Egybekötve a másik CICERO-művel. *Digestum inforciatum*. Venetiis, per Bern. de TRIDINO de Monteferrato, 1495. („f-164a”) *Grammatici Graeci veteres*. Venetiis, ap. ALDUM, 1496. („f-162a”) *Scriptores astronomici veteres*. Venetiis, ap. ALDUM, 1496. („f-162a”) *Scriptores astronomici veteres*. Venetiis, ap. ALDUM, 1499. (f., -168a”) HAIN 14.559.

² Jelzete: „q-1479a”. Szövegkiadásai: TÓTH Ernő: *I. Apafi Mihály naplója 1632–1689. évekről*. Erdélyi Múzeum. 1900. 82–83., 143–155., 213–221. és 270–281. I. BRÁS István, ifj.: *I. Apafi Mihály naplója*. Marosvásárhely, 1910.

³ Jelzete: „q-1479b”. Szövegkiadásai: *A Magyar Nyelvtudományi Társaság munkáinak I. darabja*. Szeged, 1796. 196 l. és KONCZ József: *I. Rákóczi György naplója*. Erdélyi Múzeum. 1900. 466–472. és 524–528. l. (Vö. *Uránia* 1913. 388–389. l.)

⁴ Vö. *Képviselőházi Értesítő*. 1942. 518. l. (Július 14-i ülés.)

⁵ *Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék Pars Secunda*. Viennae, 1800. 2. l. Jelzete: „o-1”.

⁶ *A Magyar Történelmi Társulat 1879. évi aug. 23–30-ki vidéki kirándulása Maros-Torda vármegyébe s Marosvásárhely és Segesvár városaiba. A könyvtári bizottság jelentése*. Századok. 1879. 146. l.

⁷ *A gróf Teleki-könyvtár kincsei*. *Uránia*. 1913. 388. l.

2. *Corn. Tacitus*. Codex MS. in membrana tenui, caractere minuto, romano, elegante; ex Bibliotheca Mathiae Corvini, Regis Hungariae, fol. min. corio rubro tectus et desuratus, cum Insignibus Mathiae Regis.⁸

A kis ívrétű, 191 leveles TACITUS-korvinát, amelyet TELEKI Sámuel — 1805. jan. 25-én ARANKA Györgyhez írt levele szerint — Strassburgban vásárolt,⁹ TELEKI Károly Gabriel WELLS amerikai könyvkereskedő útján értékesítette 1934-ben, és jelenleg New Haven-ben a Yale Egyetem Könyvtárának a tulajdona.¹⁰

3. *Szentelek Életeiről Magyar Kézírások régi Orthographiával*. 1525. 1530. 1531. Esztendőbbéli MS. in 8.¹¹

A kis nyolcadretű, több helyen csonka papír-kódex, a szakirodalomban *Teleki-*(azelőtt *Aranka-*) *kódex* néven ismert nyelvemlék, az 1811 és 1817 közötti években ARANKA György adományából került a Teleki-tékába. Elsőként HORVÁT István ismertette,¹² majd TOLDY Ferenc írta le részletesen,¹³ később szövegkiadása is megjelent VOLF György gondozásában.¹⁴

4. *Aeneae Sylvi (Pii II. PP.) epistolae*. fol. ch. pergam. MS. pereleg. Sec. XV. lit. initialib. deaur.¹⁵ és *Aeneae Sylvi, Historia Bohemica*. fol. MS. eleg. Sec. XV. in ch. pergam. c. ejusd. *Epist.*¹⁶

Az „elvádorolt” kódexek közül ennek tulajdonítottak eddig a legkevesebb fontosságot, holott egyrészt esetleg feltételezhető, hogy ez a kódex is MÁTYÁS király könyvtárának a darabja volt, másrészt fény derül a néhány évvel ezelőtt Amerikában felbukkant állítólagos korvina eredetére s egyszersmind a Teleki-tékából eltűnt kódex hollétére.

A Teleki-tékába 1800 és 1811 közt került kódexről mindössze annyit tudunk, amennyit CSONTOSI János, illetve GULYÁS Károly ismertetései őriztek meg: „Fényes kiállítású latin hártya-kódexben bírja a könyvtár Aeneas Sylviusnak levelezéseit és

⁸ *Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék Pars Tertia*. Viena, 1811. 411. l.

Jelzete: „f-140 $\frac{a}{2}$ ”.

⁹ *Aranka Györgyhez írt ismeretlen levelek*. Irod. tört. Közl. 1935. 50. l. Ld. még KOVÁCS-MARTINY Mihály: *Fragmenta litteraria rerum Hungaricarum ex codicis manuscriptorum necnon rarioribus quibusdam libris bibliothecarum exoticarum eruta*. P. 2. Jena, 1809. GULYÁS Károly: *I. m.* 385., 387. l.

¹⁰ Yale University Library. F 92. Ld. az egész kérdésre vonatkozólag: BORZSÁK István: *A Corvina-könyvtár Tacitusai*. Antik Tanulmányok. 1961. 183—197. l. és Uő: *Tacitus—Handschriften der Bibliotheca Corviniana*. Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. l. Bp. 1962. 141—156. l.

¹¹ *Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék Pars Quarta*. Viennae, 1819. 28. l. Jelzete: „o-374 $\frac{c}{2}$ ”.

¹² *Szentelek életeiről magyar kéziratok*. Tud. Gyűjt. 1836. XI. 93—94. l.

¹³ *A magyar nemzeti irodalom története*. 2. köt. Pest, 1851. 76., 78., 84—85., 93—95., 98., 110. és 113. l.

¹⁴ *Nyelvemléktár*. 12. köt. Bp. 1884. (A Döbrentei-kódexszel együtt.) További ismertetései: ZOLNAI Gyula: *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. Bp. 1894. 35. l. 51. sz. (bibliográfiával). *Magy. Nyelv.* 1905. 74. l. 55. sz. PINTÉR Jenő: *Magyar irodalomtörténete*. 1. köt. Bp. 1930. 530—531., 533—534. és 653. l. HORVÁTH János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. 2. kiad. Bp. 1944. 139., 146., 151., 161., 178., 211., 213—217. és 316. l. KNEZSA István: *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Bp. 1952. 119—120., 127., 139., 142., 161., 167—168. l. Hollétéről tudósít a *Magyar Könyvszemle* (1932—1934. 116. l.).

¹⁵ *Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék Pars Tertia*. Viennae, 1811. 582. l. Jelzete: „f-271 $\frac{b}{1}$ ”.

¹⁶ Uo. 642. l. Ugyancsak az „f-271 $\frac{b}{1}$ ” jelzetű kötetben.

„*Historia Bohemiae*” című munkáját. A kódex firenzei ízlésben készült, s ívrétben 332 levélből áll. Címlapját arabeszkos díszkeret szegélyezi be, mely az alsó lapszélben ismeretlen címet mutat fel. A levelek legnagyobbbrészt külföldi fejedelmekhez vannak intézve, bennök a magyarországi viszonyokra többször történik hivatkozás, de magyar királyokhoz, főpapokhoz vagy főurakhoz intézett levél nincs a kódexben egyetlen egy is. . .”¹⁷ „... Sokkal fényesebb kiállítással bír ennél [ti. a Tacitus-corvinánál] a 33 [!] lap terjedelmű, valamivel nagyobb ívrét formátummal bíró: „*Epistolae Pii Secundi*” hártyakézirat . . . II. Piusnak . . . kortársaihoz írott levelei vannak ebben a műben, amelynek szintén eredeti bekötési táblája van, mint a Corvinának: fára húzott barna bőr, gazdag vonalmenetekkel. Legelső lapján a Mahomedhez írott levél egy része foglal helyet, mert a díszes és gondos kivitelű keret meglehetősen teret követel magának a szövegterjedelem rovására: a gyönyörű inda-díszes, lombozatos, virágokkal, gyümölcsökkel ékes lapszéldíszítmény alulról a Piccolomini-címerből ered; a mustra közeinek színét maga a hártya adja; háttere . . . pontokkal tarkított kék, zöld, vörös mezőkből áll; a ritka szép színösszhangot még fokozza a helyenként ötletszerűen alkalmazott aranyozás, amely minden helyen, így a nagybetűk egész terjedelmében is: acháttal a hártýára „rálapolt” aranylemez; maga az ornamentika az olasz díszítő jelleget viseli magán; határait nem merev vonalak adják, mint a Corvinán levő díszeknél, hanem a mustra szeszélyes kanyarodásainak megfelelően párhuzamosan húzódnak a zezugos határvonalak; ugyanígy hajladozik a keretszél az iniciáléknál is. Maga az írás nem túlságosan művészi. . . Úgy írja, mint festője, valamint eredete ismeretlen. Bekezdő nagybetűi, amelyeknek anyaga arany, kerete halványzöld, kék, piros szegélyezésű, szintén rendkívüli tökélyvel vannak készítve; a sarki kifutások is körül vannak véve sötétebb színű kerettel.”¹⁸

GULYÁS Károly eléggé elnagyolt tusrája nyomán a kódex első lapjáról reprodukció is jelent meg,¹⁹ amely azonban minden vázlatossága ellenére is elegendő támpontot szolgáltatott egy kezünkbe került, kezdetleges kivitelű, igen megviselt — feltehetőleg a századforduló táján készült — fényképnek az AENEAS SYLVIUS-kódex hiteles facsimiléjeként való elfogadásához. Ez a fényképmásolat pedig tökéletesen megegyezik azzal a kódexszel, amelyet az Egyesült Államokban levő Cambridge-ben a Harvard University Library MS Typ 91. *The Houghton Library 54M—91.* jelzet alatt őriz, és amelyet ez a könyvtár 1952-ben vásárolt árverésen. A marosvásárhelyi kódex tehát Amerikába került, mégpedig valószínűleg ugyanazon az úton még az 1930-as években, mint a TACITUS-korvina.²⁰ A kódexen ismeretlen címer van (osztott pajzs, jobboldali mezejében egyfarkú arany oroszlán, bal mezejében arany alapon három hullámos pólya), amelyet a kódexet áruba bocsátó antikvárius tévesen MÁTYÁS király címerének gondolt, és ezért a kötetet mint korvinát bocsátotta áruba. Elképzelhető, hogy ez a címer utólag került MÁTYÁS király eltávolított címerének a helyére; a kérdés még további kutatást kíván meg, főleg a címer gondos átvilágítását.

BUSTYA ENDRE

¹⁷ Századok. 1879. 146. l.

¹⁸ GULYÁS Károly: *I. m.* 387—388. l.

¹⁹ *Uo.* 386. l.

²⁰ A fénykép összehasonlítását a Harvard Egyetem kódexéről készült mikrofilmmel a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában végezték el számomra. A kódex amerikai felbukkanására vonatkozólag ld. CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Egy ismeretlen Corvin-kódex feltűnése az amerikai könyvpiaccon.* Magy. Könyvszemle. 1961. 105—107. l.

Az Athenaeum, a szabadelvűség műhelye és terjesztője. Az *Athenaeum*, BAJZA, VÖRÖSMARTY és TOLDY folyóirata több volt, mint pusztán szépirodalmi lap, bár e tekintetben is a legkiválóbbak egyike, és színvonala megközelíti az *Életképekét* és a *Nyugatét*; jelentősége mindenekelőtt abban áll, hogy a reformkor egy szakaszában a hazai szellemi erők teljességének fókusza volt, az a műhely, ahonnan a polgári átalakulás liberális ideológiája szétáradván oly eredményesen vette munkába a közvéleményt, hogy hatására nézve csak a *Budapesti Szemle*, fénykorában, és a *Huszdik Század* vetekedhetik vele.

BAJZÁÉK eredetileg politikai újságot akartak indítani, erre azonban nem kaptak engedélyt, és az *Athenaeumra* is csak úgy, hogy a hatóság szigorúan eltiltotta őket politikai tárgyak érintésétől, a szerkesztők mégis megtalálták a módját annak, hogy folyóiratukat a haladó társadalmi eszmék szolgálatába állítsák. A politikai élet a pozsonyi diatétán és a megyegyűlésekben zajlott; ezek eseményeivel valóban nem foglalkozott az *Athenaeum*, de a reformtörekvések elvi kérdései egy ideig — SZÉCHENYI három nagy könyve után és KOSSUTH *Pesti Hírlapja* előtt — itt kerültek rendszeres és elmélyült megtárgyalásra. Eleinte csak óvatosan, de 1838-tól kezdve már szívós céltudatossággal, és amikor a *Pesti Hírlap*, 1841-ben, átvette a vezérszólamot, az *Athenaeum* akkor is csak hatóerejéből vesztett, mint BAJZA maga megállapította, de nem tágított vállalt feladatától.

Az *Athenaeum* tárgyköre mindvégig lényegében ugyanolyan maradt, amilyennek a szerkesztők az első esztendőben kialakították: irodalom (ti. annak elmélete); nyelvtudomány; filozófia, élet- és társi viszonyok, erkölestudomány; esztétika; nevelés, oktatás; történet, életírás; föld- és helyírás, ország- és népmismeret, statisztika; jog- és törvénytudomány; közgazdaság, pénzügy; természeti tudományok; műtan (vagyis technika). Minden számban volt szépirodalom; a kritikák (irodalmat, színházat s valamennyi tudományát szemmel tartva) és a polémiák a *Figyelmező* című melléklapba kerültek. Ez az enciklopédikus jelleg némiképpen már az induláskor elavult volt (bíráltta is SZEMERE Bertalan),¹ mert az ország szellemi élete hovatovább a folyóiratok szakosodását követelte meg; de ez a teljességre való törekvés tette lehetővé, hogy az *Athenaeum* minden korszerű kérdéshez hozzászóljon. A múlt öröksége volt az is, hogy az *Athenaeum* — engedményül a kevésbé igényes közönségnek — apró anekdotákat, külföldi lapokból kimásolt furcsaságokat közölt, bár ezek sosem foglaltak el akkora helyet lapjain, mint például a *Regélőben* vagy a *Társalkodóban*.

A szerkesztők szándékáról és kezdeti óvatosságáról érdekes tudnivalókat árul el VÖRÖSMARTY és KÖLCSEY levélváltása. Az *Athenaeum* 1837. évi harmadik számában, nyilván külföldi forrásból, cikk jelent meg két angol politikus, FOX és BURKE nevezetes parlamenti vitájáról. KÖLCSEY szerint kár volt közölni, mert „Burke a francia revolúciót arisztokráciai szellemben ítélte meg, azaz illiberális elvekből”, s „az illiberalizmusnak oly sok és hatalmas terjesztői vagynak, miért számokat éppen nektek nevelni?”² VÖRÖSMARTY, elismerve a bíráló igazát, azzal mentegetőzött, hogy „nálunk a közönség gyermek, mohón kap minden efféle eledelt”, „a csak félig politikai dolgokat is örömmel olvassák, s ez talán utat nyithat a cenzúra előtt olyakra, miket magunk is javalunk”.³ E szavak arra figyelmeztetnek (ami egyébként természetes), hogy egy folyóirat szerkesztői nem okvetlenül értenek egyet lapjuk minden közleményével; továbbá, ha vizsgáljuk az *Athenaeum* irányát, tekintetbe kell vennünk, hogy az a cenzúra miatt nem érvényesülhetett akadálytalanul, annál nagyobb tehát BAJZA és szerkesztőtársai érdeme, hogy folyóiratukat a szabadelvű ellenzéki orgánumává tudták fejleszteni.

¹ *Utazás külföldön*. Pest, 1840. I. köt. 203—206. l.

² KÖLCSEY levele VÖRÖSMARTYHOZ, 1837. jan. 24. *Vörösmarty emlékkönyve*. Szerk. CZAPARY László. Székesfehérvár, 1900. 119. l.

³ VÖRÖSMARTY levele KÖLCSEYHEZ. 1837. febr. 13. *Irod. tört. Közl.* 1915. 356. l.

Vezetőjüknek büszkén vallották a rációt, a felvilágosult eszt, ennek nevében tiltakoztak „a feudál rendszer képtelenségei”⁴ ellen, és meggyőződésük volt, hogy — mint VAJDA Péter írta — a polgárosodás, „a munka győz a penészes kiváltságokon”.⁵ Ha maguk nem beszélhettek, külföldi tekintélyeket sorakoztattak fel. Idézték FRANKLIN elítélő véleményét a nemesi rendről;⁶ francia forrásból azt a gondolatot, hogy „az egyenlőség lépcsőnkénti kifejlése . . . emberi hatalommal nem korlátozható”;⁷ és PÖLITZcel cáfolták, hogy „a polgári s politikai szabadság eszméje . . . ártalmas s veszedelmes”.⁸ A feudalizmus nyűgeitől fejlődésükben gátolt országokkal szembeállították — mint már BÖLÖNI FARKAS Sándor — az amerikai szabad státusok hatalmas föllendülését, s ebben TOCQUEVILLE járt a kezükre: az új világ társadalmáról írt könyvéből VÖRÖSMARTY barátja, FÁBIÁN Gábor hosszú részleteket közölt az *Athenaeumban*.⁹ Ugyancsak ő fordított a saint-simonista Michel CHEVALIER munkáiból, amelyek a technikai találmányokat és különösen a vasutakat mint az egyenlőség és a demokrácia eszközlőit gasztalták.¹⁰

Az ipari forradalom óriási eredményeire és kápráztató távlataira először az *Athenaeum* hívta fel a hazai közvélemény figyelmét: „A mechanika előhaladásainak köszönhetjük azon műgyárakat, melyek azt ígérnek magok felől, hogy az emberi nemzetre nézve a boldogság és jóllétnek kimeríthetlen forrásai lesznek.”¹¹ A tudomány naponkénti új meg új vívmányai a fejlődés tagadhatatlan látványával kecsgették Európa-szerte a kortársakat, s az ipari forradalom bízató légkörében keletkezett a társadalmi evolúció és a szabadelvűség elmélete, amely mindent a gazdasági erők békés munkájától várt, és csak működésük korlátainak az elhárításával törődött. Vegytiszta formában fejezték ki e tan lényegét VAJDA Péter szavai: „Engedjétek szabad térmezőt a természetnek, a kézművesnek, a kereskedő és tudósnek; ne rakoncázatok körül tilalmakkal. . .”¹² Ámde amit VAJDA Péter vallott, az több, mint a nyugati liberalizmus másolása. Ez, eredetére nézve, a hatalomra jutott polgárság elve volt, részben már a szocialista törekvések ellenében; a magyar írónál harci jelszó, amely a feudalizmus még fennálló bástyáit ostromolta. VAJDA Péter, ha tilalmakat említett, a jobbagyság és a céhek intézményét, a nemesi birtoklás kiváltságát vette célba: „Más földét senki sem mívelheti úgy, mint a magáét; ha valaki a reá rótt terhek alatt roskadoz, elveszti kedvét, abbahagyja a dolgot, és beéri a tengéssel. Ellenben hol igazságos viszony uralkodik, hol ki-ki birtokosa ereje s anyagainak, ott az életkedv virágozik, és . . . a gazdagság gyarapodik.” „A cél már kitűzve áll” — írta továbbá; legyen „a föld azé, aki míveli”.¹³

A szabadelvűség általános eszméit az *Athenaeum* írói a polgári átalakulásnak az ország viszonyaihoz alkalmazott, részletes programjává dolgozták ki. Napirendre tűzték

⁴ KÉRI: *Egy pillanat az emberiség fejlődésére egyenlőség tekintetében*. Athenaeum. 1838. júl. 22. 105. hasáb.

⁵ VAJDA Péter: *Az elfoglalásokról a XIX. században*. Athenaeum. 1840. ápr. 23. 516—517. hasáb.

⁶ *Athenaeum*. 1838. jún. 7. 719—720. hasáb.

⁷ KÉRI: *I. m.* 108. hasáb.

⁸ DEZSÉRI: *A vezér eszmék felfogásáról a történelemben*. (Pölitcz Évkönyveiből.) Athenaeum. 1838. ápr. 19. 488. hasáb.

⁹ Pl. *A most fejlődő politikai világ főbb arcvonásai*. Athenaeum. 1842. ápr. 14. *Az új telep képe Északamerikában*. Uo. 1842. ápr. 28. TÓTH Lőrinc és HORVÁTH Mihály is többször idézte TOCQUEVILLE-t.

¹⁰ *A mechanikai találmányok következményei*. Athenaeum. 1838. aug. 16. *Befolyása a közlekedés eszközeinek a polgárosodásra és szabadságra*. Athenaeum. 1838. aug. 19.

¹¹ FÁBIÁN Gábor: *A mechanikai találmányok következményei*. (Chevalier után.) Athenaeum. 1838. aug. 16. 219. hasáb.

¹² VAJDA Péter: *Az elfoglalásokról a XIX. században*. Athenaeum. 1840. ápr. 23. 513. hasáb.

¹³ Uo. 515., 516. hasáb.

a politikai, társadalmi és gazdasági élet fő kérdéseit: TÓTH Lőrinc a jobbágyi terhek megváltásáról érkezett,¹⁴ FOGARASI János az ősiségről,¹⁵ FABRICZY Sámuel a kétkamarás parlamenti rendszerről,¹⁶ FÁBIÁN Gábor — TOCQUEVILLE nyomán, de EÖTVÖS és IRÍNYI előtt — a centralizációról,¹⁷ a hiteltörvénynek és a börtönök reformjának terjedelmes irodalma támadt,¹⁸ a népképviselőt,¹⁹ a titkos szavazás²⁰ és az esküdttszék²¹ éppúgy cikkek témája volt, mint a katonasínter²² vagy a szerzői jog,²³ Erdély uniója (mégpedig KÖLCSEY tollán²⁴) éppúgy, mint a népnevelés;²⁵ FÁY András takarékbankot javasolt,²⁶ REMELLAY Gusztáv dolgozóházakat,²⁷ BLOCH Mór zsidó tanítóképzőintézetet;²⁸ a kiseddóvás,²⁹ a süketnémák³⁰ és lelencek istápolása,³¹ a himlőoltás,³² a művészeti gyűjtemények³³ — semmi sem került el az *Athenaeum* figyelmét. HORVÁTH Mihály történeti érveket szolgáltatott a jobbágyfelszabadításhoz azzal, hogy elsőként kimondta: az 1514. évi parasztháborút „a pórság elnyomása, a rajta uralkodó zsarnoki kény hozta elő”.³⁴ GOROVE István vasutak, csatornák építését sürgette, „hogy a lankadtságot, a tespedést gőzszekerek

¹⁴ TÓTH Lőrinc: *A jobbágyi terhek megváltásáról*. Athenaeum. 1841. febr. 7., 9., 11., 14.

¹⁵ FOGARASI János: *Az ősiségről*. Athenaeum. 1839. szept. 19.

¹⁶ FABRICZY Sámuel: *Egy tekintet a kettős kamarai rendszerre*. Athenaeum. 1840. júl. 2.

¹⁷ FÁBIÁN Gábor: *A hatósági központosítás az egyesült éjszakamerikai statusokban*. (Tocqueville után.) Athenaeum. 1838. szept. 16., 20.

¹⁸ FOGARASI János: *Váltójogi előfogalmak*. Athenaeum. 1840. ápr. 19., 23., 26., 30. JÁSZAY Pál: *Mutatványok, dr. Wildner „Hiteltörvények” című munkájából*. Athenaeum. 1840. szept. 17., okt. 29., nov. 1. GOROVE István: *Línzi fogház*. Athenaeum. 1839. jún. 2. LUGOSSY József: *Függelék a fogházjavítási tárgyhöz*. Athenaeum. 1839. júl. 25. TÓTH Lőrinc: *Angol börtönök s a pentonvillei mintafogház*. Athenaeum. 1843. II. 1–5., 49–58. 1.

¹⁹ EMILFY Olivér: *A népképviselő*. (Német kütfők után.) Athenaeum. 1841. ápr. 22. KEMENESY Márton: *A népképviselő ideálja*. (Németből.) Athenaeum. 1843. II. 397–401. 1.

²⁰ KÉRI: *Nyílt és titkos szavazás*. Athenaeum. 1841. jan. 3.

²¹ FÁBIÁN Gábor: *Az esküdttszék*. (Tocqueville-től.) Athenaeum. 1839. jan. 20. UGOD: *Az esküdttszék Angliában*. Athenaeum. 1841. aug. 12.

²² ZSINKÓ István: *Egy szó a katonasínteréről*. Athenaeum. 1839. jún. 23.

²³ SCHEDEL Ferenc: *Néhány szó az trói tulajdonról*. Athenaeum. 1838. jún. 7.

²⁴ KÖLCSEY Ferenc: *Históriai vázlatok a két magyar haza egyesülése, s Magyarországnak a részekhez való joga felett*. Athenaeum. 1838. ápr. 29., máj. 3., 6., 10., 20.

²⁵ WARGA János: *Népiskolatanítók képező intézet*. Athenaeum. 1837. ápr. 6., máj. 4., szept. 28., dec. 24. PEREGRINÉ Elek: *A gyermekek aluszékonyságáról mint az oktatás fő akadályáról*. Athenaeum. 1839. jan. 10. FÁY András: *Hazánk nőnevelésének, nőnevelő intézetei javításának elméleti és gyakorlati alapfogalmai*. . . Athenaeum. 1840. aug. 9., 13., 16., 20., 23., 26. BRIEDL Fidél: *A népiskola jótékony hatása az ország és polgárai boldogságára*. Athenaeum. 1840. szept. 13.

²⁶ FÁY András: *Ész- és szívkalandok a honban. Felszólítás takarékbankok ügyében*. Athenaeum. 1838. nov. 8.

²⁷ REMELLAY Gusztáv: *Néhány szó a dolgozó-házakról*. Athenaeum. 1841. nov. 30., dec. 2.

²⁸ BLOCH Mór: *Felszólítás, egy magyar-zsidó tanítókat képző intézet ügyében*. Athenaeum. 1841. febr. 9.

²⁹ Egy erdélyi utas: *A tolnai kiseddóvó-képző intézet*. Athenaeum. 1843. I. 120–123. 1.

³⁰ BRIEDL Fidél: *A süketnéma-intézetekről*. . . Athenaeum. 1842. máj. 15.

³¹ DR. CZILCHERT Róbert: *A lelencek*. Athenaeum. 1839. márc. 21., 24.

³² *Himlőoltás statiszticája*. Athenaeum. 1838. máj. 6.

³³ PULSZKY Ferenc: *A műgyűjtemények hasznairól*. Athenaeum. 1838. aug. 9.

³⁴ HORVÁTH Mihály: *Mikor és miért fosztatott meg a pórszáj szabad költözési jogától s mikor nyerte vissza azt?* Athenaeum. 1839. máj. 26. 691. hasáb.

s hajók riasszák fel”,³⁵ és VÁSÁRHELYI Pál az *Athenaeum*ban tárta a nyilvánosság elé a Vaskapu-szabályozás és a dunai állóhíd műszaki problémáit.³⁶

Amikor KOSSUTH megindította a *Pesti Hírlapot*, csakúgy záporoztak vezércikkei, s valamennyi egy-egy faltörőkos-ítás volt a feudális rendszer épületén: *Pénz szűke, Birtoktalanság, Örökvltság, Műipar, Kisdédová, Unió, Ósiség, Büntetőjog, Utak, Bank, Polgárerény*. . . Az *Athenaeum* tartalmának még oly rövid ismertetéséből is látnivaló, hogy mindazok a politikai kérdések, amelyeknek a megoldásáért KOSSUTH agitációt kezdett, már évek óta a viták fórumán szerepeltek BAJZA folyóiratában. Az *Athenaeum* tulajdonképpen a *Pesti Hírlap* értekező stílusú előkészítője volt.

Némely kezdeményezése pedig korában — és még sokáig — egyedülálló. Az *Athenaeum* 1838. április 1-i, 24. számában jelent meg CZILCHERT Róbert írása: *Szűkölködik-e Magyarország orvosokban?* Újszerű a kérdésfelvetés, még inkább maga a cikk. Megállapítja, hogy — Poroszországgal összehasonlítva — hazánkban elégtelenül kicsiny az orvosok száma, de az egészségügy aggasztó helyzetének legfőbb oka a nép szomorú „vagyon és művelődési állapota”, hisz „keveset tehet az orvosi tudomány ott, hol alamizna szükséges”. „Itt kéretem egy síró anyától, hogy segíts a száradni kezdő csecsemőn, kinek hasa dagadástól nagyobb, mint az egész test; de alig kezdjed javaslatod elbeszélését, s máris félbeszakasztja a könyező e szavakkal: Honnan vegyek egyéb eledelt a kenyérnél, tésztaánál s burgonyánál? . . .” A szerző, személyes tapasztalatok alapján, megdöbbentő adatokat sorol fel az inség és a babonák pusztításairól, kimutatja, hogy az orvosok száma aránytalanul oszlik el a városok és falvak között, bírálja a megyék orvosi intézkedéseit, s mindezt olyan társadalomtudományi érzékkel és alapossággal, amilyenre a XX. századi szociográfiákig aligha van példa.

CZILCHERT ismerte az utópista szocialisták tanait; egyik cikkében, ahol az „általános elszegényedés”-ről ír, idézi SAINT-SIMON jelszavát („ki-ki tehetsége szerint s minden tehetség tettei szerint”), s említi FOURIER-t és OWEN-t is.³⁷ Ő maga nem értett egyet velük, mint ahogy alkalmasint az *Athenaeum* szerkesztői sem. De az mindenesetre az *Athenaeum* érdeme, hogy szórványos és többnyire ingerült híradások után elsőként fordult komoly érdeklődéssel a szocialista elméletek felé. 1841-ben *A jelenkor társas élete* című cikk (vagy inkább fordítás, németből) foglalkozott velük;³⁸ ezt követte LUKÁCS Móric 1842. december 19-i akadémiai felolvasása, amely a következő évi *Athenaeum*ban jelent meg;³⁹ majd BEÖTHY Zsigmond ismertetése OWEN „észhitrendszere”-ről (német kútfő nyomán).⁴⁰ KAZINCZY Gábor a *Paroles d'un croyant*-ból, LAMENNAIS szigorúan tiltott röpiratából csempészett át a cenzurán, a szerző nevének eltitkolásával, néhány részletet.⁴¹ ROTTECKTől is fordítottak;⁴² MIGNET könyvére a francia forradalom történetéről ugyan csak az *Athenaeum* hívta fel először a figyelmet,⁴³ mint ahogy MACAULAY-t is itt tolmá-

³⁵ GOROVE István: *Linz—gmundeni vasút s a magyar vas- és vízutak*. *Athenaeum*. 1839. ápr. 14. 470. hasáb.

³⁶ VÁSÁRHELYI Pál: *Néhány figyelmeztető szó a vaskapui ügyben*. *Athenaeum*. 1838. márc. 1. *A budapesti állóhíd tárgyában*. *Athenaeum*. 1838. márc. 4., 11., jún. 14., 17., júl. 5., aug. 19.

³⁷ DR. CZILCHERT Róbert: *Az általános elszegényedés és a párisi szegény, és szegény-beteg-intézetek*. *Athenaeum*. 1838. aug. 2., 5.

³⁸ KÉRI: *A jelenkor társas élete*. *Athenaeum*. 1841. dec. 9., 12., 14.

³⁹ LUKÁCS Móric: *A socialismusról*. *Athenaeum*. 1843. I. köt. 53—66. l.

⁴⁰ BEÖTHY Zsigmond: *Owen észhitrendszere*. *Athenaeum*. 1843. II. 177—179. l.

⁴¹ Gondviselés. *Athenaeum*. 1840. jan. 23. *Egyesület*. *Athenaeum*. 1840. febr. 9. *Szeretet*. *Athenaeum*. 1840. febr. 20. A tartalomjegyzékben már föltüntetették LAMENNAIS nevét.

⁴² GABÁNYI: *A forradalmi oppositio. Rottecktól*. *Athenaeum*. 1841. nov. 18.

⁴³ UGOD: *A francia nagy forradalom történetirőiről általánosan, különösen Buchholz Napoleónáról*. (Német forrás nyomán.) *Athenaeum*. 1842. máj. 29.

csolták először magyarul.⁴⁴ HEGEL filozófiájáról hosszú vita folyt az *Athenaeumban*.⁴⁵ És ha ehhez még hozzávesszük, hogy BAJZÁÉK sorban bemutatták a romantikus irodalom olyan kiválóságait, mint BYRON,⁴⁶ HUGO,⁴⁷ QUINET,⁴⁸ HEINE⁴⁹ és MICKIEWICZ,⁵⁰ sőt a realizmus nagyjait is, mint BALZAC,⁵¹ MÉRIMÉE⁵² és DICKENS,⁵³ akkor világosan áll előttünk, hogy annak a nagyszerű szellemi ozmózisnak, amely a reformkor gondolkodását (és szépírói törekvéseit) korszerű nedvekkel frissítette föl, és európai színvonala emelte, az *Athenaeum* (és a *Tudománytár*, ugyancsak az akadémiai liberális párt irányítása alatt) volt a legfőbb közege.

Európát követve az *Athenaeum* nem vált sem utánzóvá, sem kozmopolitává. HUNFALVY Pál leszögezte: „Képződő nemzetnek most inkább, mint valaha, van szüksége öngondolkodásra,”⁵⁴ TÓTH Lőrinc pedig, a „világpolgárság és honszeretet”-ről értekezve, a két eszmét harmonikusan párosította, hiszen bárhol történik „az emberiség valódi érdekében haladás, az minden nemzetnél rokonérzelemre talál, . . . ha pedig hanyatlás vagy ráklépés történik, fájdalom vonaglása futja keresztül a világ minden polgárosult népeit”.⁵⁵ Az *Athenaeum* programja nemzeti program volt, bár a korabeli folyóiratok közül talán itt emlegették a legritkábban a „nemzetiség”-et, itt magyarkodtak a legkevésbé; annál többen beszéltek szabadságról és társadalmi haladásról, s a nemzet boldogulását másképp, mint az emberiség általános fejlődésének a keretében, el sem tudták képzelni. Haladás és nemzetiség számukra egyet jelentett: így volt programjuk nemzeti.

Az „öngondolkodás” mindenekelőtt arra készítette az *Athenaeum* íróit, hogy új értelmezést adjanak a haza fogalmának. Midőn „a polgári jogok rosszul biztosítvák vagy megszorítvák — írta TÓTH Lőrinc —, az emberek a hazát csak zavaros és kétes fényben látják, nem helyezik azt többé sem a földben, mely szemeikben lelketlen rög lett, sem őseik szokásaiban, melyeket úgy tanultak ismerni, mint jármot, sem a vallásban, melyről kételkednek, sem a törvényekben, melyeknek hozzászában részt nem vesznek, sem a törvényhozóban, kit rettegnek s megvetnek. . .” „A leghatalmasb eszköz, s talán az egyetlen egy, . . . hogy az embereket a haza sorsa ismét érdekje, azokat annak törvényhozásá-

⁴⁴ UGOD: *A tudományok becse*. Athenaeum. 1840. márc. 8.

⁴⁵ Vö. PUKÁNSZKY Béla: *A magyar Hegel-vita*. Minerva. 1922. 316—341. 1. Uő.: *Hegel és magyar közönsége*. Bp. 1932. DOSKAR Éva: *Hegel magyar utókora*. Minerva. 1939. 32—84. 1.

⁴⁶ LUKÁCS Mór: *Töredék Lord Byron Kainjából*. Athenaeum. 1839. dec. 1., 5.

⁴⁷ KAZINCZY Gábor: *Triboulet. Hugo Victor „Le roi s’amuse” című szomorújátékának ötödik felvonása*. Athenaeum. 1839. máj. 12. — 63.: *Hugo Victor, a román-költő. Sainte-Beuve arcképei közül*. Athenaeum. 1837. ápr. 23. EÖTVÖS József: *Hugo Victor mint drámai költő*. Athenaeum. 1837. okt. 29.

⁴⁸ KAZINCZY Gábor: *Róma. Egy zarándok utazásaiból*. Athenaeum. 1838. ápr. 1. (24. sz.)

⁴⁹ T[ÓTH] L[ŐRINC]: *Páris. (Heine Salonjából)*. Athenaeum. 1837. nov. 2. FEKETE Soma: *Német és francia színpad. Heinétől*. Athenaeum. 1841. jan. 19., 21., 24.

⁵⁰ KAZINCZY Gábor: *Zarándokság könyvei. Töredékek Mickiewicz európai hírvélműveiből*. Athenaeum. 1839. aug. 8., 11.

⁵¹ TASNER Antal: *Facino Cane. Balzactól*. Athenaeum. 1837. aug. 31., szept. 3., 7. Két kis cikket is közölt BALZACról az *Athenaeum* (1838. jan. 25., 1840. szept. 27.).

⁵² SZENVEY József: *Colomba. Novella. MÉRIMÉE P. után*. Athenaeum. 1840. nov. 1., 5., 8., 12., 15., 19., 22., 26., 29., dec. 3., 6., 10., 13., 17. MÉRIMÉE egy másik elbeszélése, a *Mateo Falcone* is megjelent az *Athenaeumban* (1838. aug. 9., 12.), a szerző neve nélkül, ezzel az alcímmel: *Kor történet*, és ezzel a félrevezető forrásmegjelöléssel: *Orosz író után*. A fordító NAGY Elek.

⁵³ T-1.: *Egy, II. Károly angol király korabeli, fogházban talált vallástétel. Dickenstől*. Athenaeum. 1842. jan. 7. GARÁDY: *Egy örült kézirat. Boz-Dickenstől*. Athenaeum. 1842. márc. 3.

⁵⁴ HUNFALVY Pál: *Rhapsodiák*. Athenaeum. 1840. ápr. 5. 437. hasáb.

⁵⁵ TÓTH Lőrinc: *Világpolgárság és honszeretet*. Athenaeum. 1838. júl. 8. 46. hasáb.

ban részeltetni.”⁵⁶ Amit PETŐFI 1846-ban kikiáltott („Haza csak ott van, hol jog is van”), azt, íme, az *Athenaeum*ban már előbb hirdették. És mivel a nemzeti tennivalókat mint a társadalmi haladás tennivalóit fogták fel, hazafiságuk nem vadult sovinizmussá. A magyarosító törekvéseket, igaz, BAJZÁÉK lapja is fölkarolta, de helyet adott olyan cikkeknek is, amely a hazai szerb ifjúság nyelvművelő egyesületéről tudósított,⁵⁷ TÓTH Lőrinc pedig mint elvet hangoztatta: „méltó korholást érdemel, ha . . . nemzetünk iránti előítéletes szeretet miatt más nemzeteket gyűlölni készek vagyunk”, ismételten tiltakozott „a keserű nemzeti gyűlölség” ellen, amely a népeket „örökös tusában tartá”, és olyan hazaszeretetet vallott magáénak, amely mint „az emberszeretnek nemes leánya, elvesztette előbbi kizáró s visszatartó sajátságát”.⁵⁸

Az *Athenaeum* szerkesztőinek a cenzura állandó akadékoskodásai közepette és a reakciós támadások pergőtüzében kellett szándékaikat megvalósítaniuk. VÖRÖSMARTY már az első hetekben így panaszkodott KÖLCSEYNEK: „A cenzor nemrégiben azt mondta Bajzának, hogy az *Athenaeum*ban mindennek politikai iránya van (s tehát még a versezetek- s elbeszéléseknek is), s hogy ő . . . törölni fog irgalom nélkül.”⁵⁹ Törölt is (például egy cikket LAMENNAIS-ról⁶⁰), de az *Athenaeum* tartalma még így megrostálva is okot adott a rendőrségi besúgók följelentgetéseire. Egyikük így árulkodott: a szerkesztőség „arra törekszik, hogy a régi klasszikusokból vett idézetekkel felszítsa a liberalizmust és a demokratikus felfogást”.⁶¹ Más alkalommal azon háborodott fel a titkos ügynök, hogy a cenzor átengedte NAGY Elek németből fordított cikkét, amely Amerika demokratikus államformáját mint „a világ iskoláját”, mint „az emberiség vigasztalását s büszkeségét” méltatja.⁶² A följelentések számát CSATÓ Pál is szaporította, OROSZ József *Hírnök*ében forradalmi szellemmel meg ateizmussal vádolva BAJZÁÉKAT,⁶³ áskálódásai szerencsére nem okoztak hatósági kellemetlenkedést. Mások, mint MUNKÁCSY János és KUNOSS Endre, inkább csak gúnyolódtak, csipkelődtek, de idéetlenkedésük sem ronghatta le a lap tekintélyét.

A korabeli haladó közvélemény nem fukarkodott az *Athenaeum* érdemeinek az elismerésével. Dicsérte KOSSUTH *Pesti Hírlap*ja;⁶⁴ ERDÉLYI János szerint az *Athenaeum*ban megjeleni íróvá avatásnak számított;⁶⁵ GARAY azt ajánlotta öccsének, hogy BAJZÁÉK lapjában lépjen fel, mert „ott bizonyos lehetsz benne, hogy legalább középszerűsége alul nem adják ki munkádat”;⁶⁶ SZENTIVÁNI Mihály, a fiatal erdélyi írók vezéralakja, „az *Athenaeum* iránti mély tisztelet”-ről nyilatkozott;⁶⁷ BERECS Károly a „bajzai tapintatot s szilárdságot” magasztalta;⁶⁸ az ifjú MADÁCH az *Athenaeum*tól kölcsönzött diáklapja számára mottót, és mint újabban kimutatták, *Az ember tragédiája* írásakor

⁵⁶ Uo. 48—49. hasáb.

⁵⁷ 40.: *Szerb olvasó társaság*. *Athenaeum*. 1841. ápr. 29.

⁵⁸ TÓTH Lőrinc: *I. m.* *Athenaeum*. 1838. júl. 1. 11. hasáb, júl. 8. 46. hasáb.

⁵⁹ VÖRÖSMARTY levele KÖLCSEYHEZ. 1837. febr. 13. *Irod. tört. Közl.* 1915. 356. l.

⁶⁰ Kefelevonatban maradt fenn, az *Athenaeum* iratai között. MTA Könyvtára, Kézirattár.

⁶¹ OL Inf. Prot. 1837. júl. 28. Közölve: LUKÁCSY Sándor—BALASSA László: *Vörösmarty Mihály*. Bp. 1955. 189. l.

⁶² Vö.: KÓSA János: *Az Athenaeum és a bécsi rendőrség*. Irodalomtörténet. 1942. 134—139. l.

⁶³ *Hírnök*. 1838. szept. 3.

⁶⁴ „... ezen lapunk vala az első, mely nemesebb irányt ada időszaki sajtónknak, s kiemelte azt a pangás lápjából. . .” *Pesti Hírlap*. 1844. jan. 4.

⁶⁵ *Regélő Pesti Divallap*. 1844. jan. 11.

⁶⁶ GARAY János levele GARAY Alajoshoz, 1839. aug. 21. *Irod. tört. Közl.* 1940. 74. l.

⁶⁷ SZENTIVÁNI Mihály levele TOLDY Ferenchez, 1840. jún. 6. *Figyelő*. 1878. 330. l.

⁶⁸ BERECS Károly levele ADORJÁN Boldizsárhoz, 1843. ápr. 10. *Irod. tört. Közl.* 1917. 100. l.

fölhasználta a benne olvasottakat;⁶⁹ BOZZAI Pál a „legnagyobb csapás”-nak mondta a folyóirat megszűnését, s epigrammát írt ez alkalomra;⁷⁰ és köztudott, hogy milyen bizalommal volt BAJZA iránt PETŐFI is.

Az általános bizalom és elismerés jele az, hogy az *Athenaeum* szerkesztőinek sikerült munkatársul megnyerniük a kor minden valamirevaló íróját, az öreg KIS Jánostól kezdve a szárnyukat próbálgató leendő márciusi fiatalokig (BERECZ Károly, IRÍNYI József, KERÉNYI Frigyes, PETŐFI, TOMPA stb.). Az első szám JÓSIKA névével büszkélkedhetett; KÖLCSEY a *Parainesis*szel ékesítette a folyóiratot; NAGY Ignác később itt indította meg életképei sorozatát; EÖTVÖS, KEMÉNY, ERDÉLYI szépírói műveit, PULSZKY, SZALAY László, SZEMERE Bertalan, TARCZY Lajos tanulmányait bocsátotta rendelkezésére; a kritikai melléklap erőssége TOLDY mellett SZONTAGH Gusztáv volt. CZUCZOR az egyik leg-szorgalmasabb dolgozótársnak ígérkezett, verssel, prózával egyaránt, Pestről való eltávoztása azonban félbeszakította közreműködését. Sokat írt az *Athenaeumba* KAZINCZY Gábor, a legtöbbet pedig talán VAJDA Péter, aki 1837 júniusától a segédszerkesztői teendőket látta el. KOSSUTH is megígérte részvételét,⁷¹ erre azonban nem került sor. SZÉCHENYI távol tartotta magát; az ő szemében BAJZA és VÖRÖSMARTY köre, már ekkor, túlságosan radikális és demagóg volt.⁷² Egyébként senki sem hiányzott az *Athenaeumból*, és bár nem bizonyos, hogy mindenki egyetértett irányával (hiszen például PETRICHEVICH HORVÁTH Lázár is írói közé tartozott), a folyóirat páratlan eredményt mutathat fel: a szabadelvűséget olyannyira általánossá tette a közvéleményben, hogy ellenzéki lap léteére szinte hivatalos tekintéllyel bírt, amely ellen csak egy törpe minoritás ágaskodott, és rövid idő alatt a nemzetnek olyan szellemi vezérkarát alakította ki, amely bizvást vállalhatott nagyobb és — noha ekkor még senki sem gondolt rá — majdan forradalmi feladatot is.

LUKÁCSY SÁNDOR

Jókai orosz kapcsolatai. 1880. november 23-án JÓKAI Mór az alább következő levelet kapta:

Hochgeehrter Herr!

Wie mir mein Freund Zichy Michael schreibt, haben Sie bei ihm im Sommer die beiden von ihm gemalten Prämiensbilder zu meinem illustr. Journal „Niwa” pro 1880 gesehen, und zu meiner Freude, daran Gefallen gefunden.

Ich mache mir daher ein ganz besonderes Vergnügen daraus, Ihnen ein Expl. dieser beiden Bilder zu Lermontow's Dichtung „Der Dämon” zu absenden. Dieselben werden Ihnen per Post von Wandsbeck aus der Artistischen Anstalt von Gustaw W. Seitz, dem ich gestern die betreffende Ordre sandte, zugehen. Ich liess zugleich dem Packete ein Expl der Jessenschen deutschen Uebersetzung von Lermontov's Dämon beifügen, und wird Ihnen nach dem Lesen des kleinen Poems der Inhalt der Bilder verständlicher sein.

Die Titel der beiden Bilder sind:

1) Der Tanz Tamara's

⁶⁹ Vö. BARANYI Imre: *A fiatal Madách gondolatvilága (Madách és az Athenaeum)*. Bp. 1963. (Irodalomtörténeti füzetek 42.)

⁷⁰ BOZZAI Pál kiadatlan kéziratai. OSzK Kézirattár. Oct. Hung. 999. V. k. 38. l. és I. k. 119. l.

⁷¹ KOSSUTH levele VÖRÖSMARTYhoz, keltezés nélkül. *Vörösmarty emlékkönyve*. 116. l.

⁷² SZÉCHENYI kifogásairól ld. *Naplóját*, 1841. nov. 22. (Fontes. 5. köt. 517. l.): „In Athenaeum wird die Aristocratie besudelt.” Egy lapra följegyezte, ami nem tetszett neki. ILOSVAY Rudolf *Böngészéséből* például ezt: „Az aristocratia mindenütt egyenlő, hazája nincs, csak alattvalói vannak.” ROTTECK cikkének (*A forradalmi oppositio*) a közlését is helytelenítette.

2) Tamara von den ihrigen betrauert.

Dieselben wurden vor einigen Tagen an die Abonnenten der Niwa in Stadt und Land versandt — vollständig gratis und portofrei. — In Russland mehrten sich die Verehrer Ihrer vorzüglichsten und ganz einzigen belletristischen Werke von Tag zu Tag und die Zahl der Zeitschriften, die Ihre Romane und Novellen übersetzen, wird immer grösser.

Ich selbst brachte in den letzten zwei Nummern meines Journals Ihre kleine reizende humoristische Novelle „Der Pfingstkönig“ — welche allgemein gefällt. Die Uebersetzung wurde mit besonderer Sorgfalt ausgeführt, und liest sich im Russischen so gut wie ein Original.

Wenn es Sie interessiert, so sende ich Ihnen gerne diese Nummern uns. Blattes, oder auch den ganzen laufenden Jahrgang desselben.

— Ich möchte in der „Niwa“ gerne Ihr Portrait, — hochgeehrter Herr bringen, nebst Ihrer Biographie, und bitte Sie daher freundlichst, mir eine Cabinetcarte von Ihnen einsenden zu wollen zu diesem Zwecke. Wenn es Sie interessiert, so sende ich Ihnen mit grossem Vergnügen auch meine Karte ein en échange, und bitte ich darüber verfügen zu wollen.

Inzwischen bitte ich Sie, den Ausdruck meiner unbegrenzten Verehrung und Hochachtung entgegen nehmen zu wollen — womit ich die Ehre habe zu zeichnen als Ihr ganz ergebener

A. F. Marcks

Herausgeber u. Redacteur der „Niwa“¹

Adolf Fjodorovics MARKS (1838—1904) — a Nivának, ennek az 1870-től 1918-ig fennállott, igen tekintélyes orosz illusztrált szépirodalmi folyóiratnak a szerkesztője — eredetileg ZICHY Mihállyal került baráti viszonyba.² Nem volt titok számára, hogy ZICHY LERMONTOVOT kedvenc költőjé között emlegeti, és a *Démon*hoz éppen ezért több vázlatos illusztrációt készített első pétervári éveiben. LERMONTOV művének újabb illusztrálása 1879 augusztusában újra erősen foglalkoztatja, ekkor Párizsban él, ahol MARKS meglátogatja és megtudja, hogy a művész mintegy 80 illusztrációt tervez. Különösen a költemény első része: a vőlegényét váró szépséges Tamara, a leány tánca és halálának jelenetei foglalkoztatják. MARKS visszatérve Pétervárra csakhamar levelet intéz ZICHY-hez, amelyben hasznos tanácsokat ad az akvarellben készülő illusztrációk jeleneteinek a felfogásához, s egyben felveti azt is, hogy a *Niva* mellékleteként szeretné a reprodukciókat minél művészibben megjelentetni.

MARKS 1880 szeptemberében meg is látogatja zalai műtermében az időközben hazaérkezett művészt, aki 1880 tavaszán Nizzában festette meg a *Tamara tánca* és a *Tamara a ravatalon* c. akvarelleket a *Niva* számára.³ Ezek alapján készültek el Gustav SEITZ művészeti intézetében a műnyomatok, amelyekből MARKS JÓKAIT megajándékozta.

A tehetségesen festő és rajzoló JÓKAIT méltán ragadta meg a két igazi művészettel alkotott vízfestmény, maga ZICHY azonban így írt erről egy KERTBENY Károlynak küldött életrajzában: „A szó szoros értelmében mindent csináltam, de hogyan? Máig verekszenek vevőim csekélységem igazi zsánere felett. A cár és a walesi herceg vadászjelenetekért fizetnek, mások Lermontov *Démon*ához készült szentimentális és költőien torz illusztrációimat veszik s képzelmem hasonló szülötteleit...”⁴

ZICHY és JÓKAI baráti kapcsolata közismert. Az *Oszták—Magyar Monarchia irásában és képben* c. műben kifejtett közös munka — ZICHY JÓKAI cikkét illusztrálta — is

¹ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár.

² BERKOVITS Ilona: *Zichy Mihály élete és munkássága (1827—1906)*. Bp. 1964. 78., 175., 181., 204., 262—263. l.

³ *Tamara tánca*. 53×40 cm akvarell. A Tretyakov-Képtár tulajdona. Színes nyomata 53,6×38,3 cm. Újanyomták uo. 1891-ben ugyancsak előfizetői jutalomként. A *Tamara a ravatalon* c. műnek csak színes nyomata ismert, mérete 53,8×38,8 cm. Mindkét színes reprodukció megtalálható a zalai Zichy-Múzeumban. Vö. BERKOVITS: *I. m.*

⁴ BERKOVITS: *I. m.* 75—76. l.

közelebb hozta őket egymáshoz; majd az író 50 éves írói jubileumakor egy kitűnő vízfestményt — JÓKAI egyik ifjúkori elbeszélését a *Fegyverteleneket* illusztrálta — ajándékozott barátjának.⁵ Feltehetőleg éppen ZICHY hozta azután közelebbi kapcsolatba MARKSOT JÓKAIVAL, bár JÓKAIT már a 60-as években ismerik az oroszok.

1858-ban például az *Egy bál* c. elbeszélését (megj. 1851) közli a *Zsivopisznaja ruszszkaja biblioteka*.⁶ 1863-ban pedig ezt olvashatjuk a *Pesti Napló* dec. 17-i 2. számában: „Lamarszki orosz nyelvtudós és tanár, az orosz irodalom egyik legkitűnőbb tehetsége, több időt töltvén Magyarországon, nyelvünket annyira megszerette, hogy azt egészen sajátjává tette s több magyar műnek fordításához is kezdett. Ezek közt vannak: Szalay Magyarország története s Jókai 'Egy magyar Nábobja'.” Ez számunkra azért is érdekes, mert MARKS-nak JÓKAIHoz intézett idézett levelében a *Pünkösdi király* c. humoros elbeszélés éppen az *Egy magyar nábob* egyik fejezete.⁷

A *Niva* egyébként már 1871-ben a *Párbaj az Istennel* c. JÓKAI-novellát is hozta folytatásokban,⁸ 1881-ben a teljes *Szegény gazdagok* c. regényt, természetesen folytatásokban, 1883-ban a *Jól el kell tenni a pénzt* c. elbeszélést.⁹

A *Niva* szerkesztője megtartotta azt az ígéretét is, hogy regényíróinkat megismer-teti életének keretében is az orosz olvasókkal — s közölt levelünk alapján fel kell tételez-nünk, hogy ehhez adatait éppen JÓKAITól kapta fénykép kíséretében; minthogy a *Niva* 1881-i évfolyama nem állt rendelkezésünkre, nem volt alkalmunk erről meggyőződni, s a biográfiai cikk megjelenését csupán a JÓKAI-irodalomban ellenőrizhettük.¹⁰

MARKS még két alkalommal szentelt a magyar írónak életét, működését méltató cikket: 50 éves írói jubileuma alkalmából és halálakor, 1904-ben, amely véletlen folytán a *Niva* szerkesztőjének is elhalálozási éve lett.¹¹

D. SZEMZŐ PIROSKA

A bécsi emigrációs könyvkiadás történetéből. (Az „Új Modern Könyvtár”.) 1910 júniusában látott napvilágot a Thököly úti Jókai-nyomdában a *Modern Könyvtár* körülbelül 600 számot magábafoglaló sorozatának első három száma: THOMAS MANN: *A boldogság akarása*, PIKLER Gyula: *Az eszmélet helye a természetben*, valamint KOSZTOLÁNYI Dezső: *A szegény kisgyermek panasza* című műve.

A sorozat szerkesztője, GÖMÖRI Jenő Tamás ez idő tájt húsz éves volt, és ifjúi lelke-sedésében olyan feladatra vállalkozott, ami páratlan teljesítménynek számított nemcsak a maga idejében.

Ma már csak kevesen tudják, hogy GÖMÖRI Jenő személyében THOMAS MANN első magyarországi fordítóját üdvözölhetjük, hogy ebben a sorozatban indult el diadalútjára KARINTHY: *Igy írtok ti* című kötete, továbbá kevesen ismerik azt a megható műhelytitkot, hogy THOMAS MANN, PIKLER Gyula professzor és KOSZTOLÁNYI Dezső, a sorozatban meg-jelent első három füzet írói nem fogadtak el írói honoráriumot.¹

⁵ A kép balsarkában olvasható: „Jókai Mórnak mély tiszteletének jeléül Zichy Mihály 1893.” A kép mérete: 500 × 298. A Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában.

⁶ 25. sz. 194—199. l.

⁷ JÓKAI Mór *Összes művei. Kritikai kiadás. Regények*. 5. 1. köt. 147—177. l. Ez az adat JÓKAI-irodalmunkban eddig ismeretlen volt.

⁸ 31. sz. 481—484., 42. sz. 497—501., 43. sz. 513—519. l.

⁹ 23—39. sz. 5. sz. 106—107. l.

¹⁰ 1881. 27. sz. 581—582. l.

¹¹ 1893. 47. sz. 1076. l. és 1904. 20. sz. 399. l. MARKS JÓKAIHoz intézett leveléből híryanagot vont ki a *Hon* 1880. dec. 1-i száma, és közölte, hogy a *Niva* a *Pünkösdi király* c. elbeszélést, JÓKAIRól életrajzi méltató cikket, fényképet fog hozni. A hírt a fővárosi és a nagyobb vidéki lapok is átvették. *Vö. Pressburger Zeitung*. 1880. dec. 2. 277. sz. 3. l.

¹ GÖMÖRI Jenő szóbeli közlése alapján.

Itthon öt éven keresztül szolgálta a *Modern Könyvtár* az új irodalom magasztos ügyét, népszerűsítette az új magyar írók alkotásait, és sok esetben először publikálta Magyarországon SHAW, GORKIJ, BERGSON, Romain ROLLAND munkáit.²

Azután következett az első világháború, az 1918-i őszi forradalom, majd a Tanácsköztársaság és annak vérbefojtása után a magyar haladó irodalom legjobbjainak szétszóródása.

GÖMÖRI Jenő először Pozsonyba emigrált, majd pedig küzdőtársaival együtt Bécsbe tette át székhelyét.

1922-t írtak akkor, amikor a tizenkét év előtti vállalkozáshoz hasonlóan életre hívta a *Modern Könyvtár* eszmei és művészi utódját, az *Új Modern Könyvtár*at.

A *Modern Könyvtár* megindulása óta sok minden megváltozott, és a háború után kialakult új politikai és kulturális konstellációnak megfelelően a vállalkozás programja is módosult, új szempontok is érvényesültek. Az *Új Modern Könyvtár* szerkesztője a módosult programot így jelenti be:

„Megváltozott viszonyok között, egy egészen új világban, új helyzetek, új emberek, új áramlatok között kell most az *Új Modern Könyvtár*nak a régi *Modern Könyvtár*al szemben kultúrát hordani és elvetni. Kulturális hivatása annyiban kiszélesbedett, hogy kulturális közösséget akar tartani a földrajzilag ötfelé szakadt magyarságban, ... hatékonyan közvetíteni akarja a régi monarchia területén alakult összes új államok népeinek a magyaréval való kultúrcseréjét, főleg azzal, hogy az összes népek irodalmi termékeit meg akarja szólaltatni magyar nyelven.”³

Bár az *Új Modern Könyvtár* rövid pályafutása során csak kilenc számmal jelentkezett, hatása és jelentősége így is figyelemre méltó. Érdemes ezért először az utódállamok egykori sajtóvisshangját áttekinteni.

SALAMON László a *Nagyvárad*i *Napló* hasábjain írta:

„Az egyre súlyosbodó politikai és gazdasági helyzet megbénította a magyar literatúrát s a szellem fényét ma az „Unterhaltungsliteratur” termékei sötétítik Pestországban. Ahogyan Ignótus helyesen jegyzi meg: a mai Budapestre Bugac és Félegyháza költözött fel és a kiscgazda uralom rátaposott a kultúrára. A szellem megszökött Magyarhonból és az utódállamok területére menekült. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy a legnívósabb, legmagasabb szempontokat reveláló magyar irodalmi lap, a „Tűz” ma Bratislavában, illetve Bécsben jelenik meg és hogy a *Modern Könyvtár* Bécsben, Gömőri Jenő szerkesztésében támadt új életre „*Új Modern Könyvtár*” címen.

Az üdvözlők sorában találjuk a *Bécsi Magyar Újság* munkatársát, KOMLÓS Aladárt is, aki a következőket írja:

„Köszöntünk kell ezeket a kellemes fehérkötésű kis könyveket, amelyekben az utódállamok magyar olvasóközönsége egy új könyvvállalattal gazdagodott. Illetve nem is új ez a könyvvállalat: egy régi kedves ismerős költözött az utódállamok magyarjai után Budapestre. ... örülni fogunk a *Modern Könyvtár* önkéntes emigrációjának, ha Gömőri Jenő itt is olyan színvonalon fogja szerkeszteni a könyvtárát, mint amilyenek egykor Budapest tette. Gömőri az *Új Modern Könyvtár* első száma elé írt bevezetésében büszkén nyomatja le újból a régi *Modern Könyvtár* tervbevett gyönyörű programját. Azt kívánjuk, hogy az eljövendő újabb tíz év múlva megint büszkén mutathasson rá az újabb számaira is. Az bizonyos, hogy Gömőrinek nincsen joga szkeptikusnak lenni a közönséggel szemben: ki talált lelkesebb publikumot, mint ő, pedig a régi *Modern Könyvtár* nem alkudott meg!”⁴

A kassai *Magyar Hírlap* is fenntartás nélküli elismerését fejezi ki, amikor megállapítja: „Mások is adnak ki és szerkesztenek, de másoknál a dolgok genezise más. Van, akinek nyomdájá volt s lón kiadó; van akinek könyvesboltja volt s lón kiadó; Gömőrinek

² *A könyv*. 1964. 8. sz.

³ *Tűz*. 1922. augusztus 13.

⁴ *Bécsi Magyar Újság*. 1922. október 12.

a könyv volt a szerelme, az éltető eleme, mindene; azért volt, van és lesz jó könyvek szerencséskezű kiadója.”

„Az egyetemes kultúra magyarnyelvű folyóiratában”, a *Nyugat* színvonalán mozgó Tűzben az irodalomkritikus és műfordító FRANYÓ Zoltán a következőket írja:

„Gömöri ereje, sikerének titka egészen bizonyosan abban a megalkuvást-nem-ismerő fiatalos, vak lelkesedésben van, mely megelőzi az üzleti leleményességet, a lélektelen kalkulációt — mely csak akkor, ha már szédült iramban magával ragadta őt, váltja ki belőle azt a praktikus kereskedői szívósságot is, mellyel a lelkesedés lázát konkrét és maradandó valóságra tudja váltani.”⁵

Az elismerés hangján szól TAMÁS István is a beregszászi *Kárpátaljai Magyar Gazda* hasábjain, s az *Új Modern Könyvtár* megjelenését üdvözlő cikkében a nagy előd példáját állítja a meginduló sorozat elé, és annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy a *Modern Könyvtár* olyan köteteket is csempészett az üzletképes könyvek és irodalmi tömegcikkek közé, amelyektől mostanáig talán azért húzódozott a magyar könyvkiadás, mert tiszta és abszolút irodalom volt.

A hazai sajtó szinte egyáltalán nem vett tudomást GÖMÖRI sorozatáról. A pesti *Új Kultúra* című lapban azonban FARAGÓ István a *Két felől angyal* című SZÉP Ernő novelláskötet kapcsán, amely szintén az *Új Modern Könyvtár*ban jelent meg, a következőket állapítja meg:

„Most még néhány szóval meg kell emlékeznünk az „Új Modern Könyvtár” sorozatról és annak szerkesztőjéről: Gömöri Jenőről. Vagy másfél évtized előtt a modern magyar irodalom kialakulásának volt ő harcos alakja, mikor semmiből kegyetlen anyagi akadályokat leküzdve alkotta meg a nivós, komoly Modern Könyvtárat, mely igen számottevő szerepet játszott az irodalom népszerűsítésében. Most Pozsonyban, az elszakított magyarság közt él és szerkeszt, régi ideáljaiért a régi kedvvel és törhetetlenséggel küzd. Az Új Modern Könyvtár — mint jelek mutatják — teljesen méltó lesz a régihez.”⁶

A sorozat első számaként üdvözölhették az olvasók KARINTHY Frigyes legújabb jeleneteit tartalmazó *Vitéz László színháza* című kötetét (1—3. sz.). A benne közölt jelenetek legtöbbje ma már klasszikusnak számító kabarészáma (*A csodapók, Tegezés, Az énektanár, A nagy drámaíró*). KARINTHY tehetségének lényegét FRANYÓ Zoltán így foglalta össze: „Paródistának legnépszerűbb, kritikusnak legigazabb, humoristának legemberibb és elbeszélőnek legeredetibb.”

A sorozat második száma CERVANTES elbeszélése: *A felszarvazott aggastyán* (4. sz. fordította: FRANYÓ Zoltán). Ezt SZÉP Ernő *Két felől angyal* című novelláskötete követte (5—6. sz.). SZÉP Ernő minden sorában lírikus, melegség, derű és jóság árad felénk e néhány novellából. A kisember csetlését-botlását rajzolja meg (*Györgyi, később Kamilla, A sánta fiatalember naplója, Első fellépésem, Szabócska*). „Minden úgynevezett novellája: költemény. Verstelen líra. A szeretet ceruzavonásaival vázol, a részvét könnyeivel színezi” — állapítja meg róla egyik kritikusa.

A sorozat utolsóelőtti számaként az olvasó egy Heinrich MANN novellát, a *Pippo Spano*-t BOLGÁR Imre fordításában kapta kézhez (7. sz.). Ez a történet a reneszánsz korszak erősen érzelmi és érzéki színezetű atmoszférájának mesteri feldolgozása. Nem véletlen, hogy éppen e novella kapcsán hördült fel az ellenforradalmi sajtóban a kritikusok tábora. CSÁSZÁR Elemér Heinrich MANN remekművét „egy véres demokrata undorítóan buja fantazmagóriájának” nevezi.⁷

⁵ Tűz. 1922. szeptember 24.

⁶ Új Kultúra. 1922. szeptember 6.

⁷ Új Nemzedék. 1922. szeptember 17.

A sorozat utolsó száma a *Vén korcsmáros és fia a kontár* című HATVANY-krónika (8–9. sz.), amely a XVIII. és XIX. századi császárváros és Pest kulturális életének a keresztmetszetét adja. Ezt a munkát kis művelődéstörténeti baedekernek is nevezhetjük, kétségtelenül mindenki számára szórakoztató és érdekes olvasmány.

Az *Új Modern Könyvtár* története azonban nem lenne teljes, ha egy igen lényeges cenzuratörténeti adalékkal nem szolgálnánk.

A Belügyminisztérium 246022–922 szám alatt utasítást adott az *Új Modern Könyvtár* valamennyi számának a kitiltására, valamint a postai szállítási jog megvonására. Az említett rendelet HATVANY és Heinrich MANN művét minősíti közveszélyesnek, és ezért él a csonkító cenzori hatalommal.⁸

GÖMÖRI Jenő a *Tűz* hasábjain nyílt levélben fordult a kereskedelemügyi miniszterhez:

„Vajjon gondol-e arra Nagyméltóságod és belátja-e azt, hogy egyenesen olyan messzemenő következményei lehetnek az ilyen kitiltó rendeletből fakadó példaadásnak, amelyek a magyar kultúrának létét veszélyeztetik az utódállamokban? Mert vajjon hogyan, mily jogon követeljük mi, az utódállamok magyar írói a jóakaratot a magyar kultúra fennmaradására, ha a magyar államtól is ilyen furesza formában kapjuk azt meg?”⁹

Az *Új Modern Könyvtár* sorsa megpecsételődött. A magyarországi kitiltás, valamint a nyomasztó anyagi körülmények halálraírták e tisztavirágéletű kiadói kezdeményezést, mégsem szabad megfeledkeznünk azonban a bécsi emigrációban és az ausztriai magyar könyvkiadásban betöltött szerepéről. Célkitűzései, valamint tevékenységének hordereje következtében figyelmet és megbecsülést érdemel az utókortól.

SILFEN JÁNOS

Magyar író, magyar könyv – 1934-ben. Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlap-tárának „alkalmi” katalógusában 5 nagy doboz őrzi az efemer, úgynevezett alkalmi lapok katalóguscéduláit. Olyan lapokról van itt szó, amelyekből csak egy vagy egynéhány szám jelent meg, s aztán eltűntek, a feledés homályába merültek. Akad köztük figyelemre méltó a múlt századból s a felszabadulást követő napokból, első évekből egyaránt.

Ilyen a *Magyar Író Magyar Könyv* című, amelynek első lapján „Magyar Könyvnap 1934. jún. 4–5. Margitszigeti Íróhét 1934 június 4–11. A Margitszigeti Íróhét és a Magyar Könyvnap alkalmából kiadja az IGE (Írók Gazdasági Egyesülete) és a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete” szerepel alcímként. Mindössze 24 lapos a kiadvány. Felelős szerkesztők: BENEDEK Marcell és KODOLÁNYI János.

Íróhét, könyvhét címmel UGRON Gábor, az IGE elnöke írta a vezércikket. A gazdag tartalmú kiadványban a további cikkek szerzői a következők: BAJCSY-ZSILINSZKY Endre, BENEDEK Marcell, BÉKEFFI László, BODOR Aladár, BUDAY György, CHOLNOKY Jenő, FÉJA Géza, FÖLDI Mihály, GULÁCSY Irén, HERCZEG Ferenc, JUHÁSZ Géza, KNER Imre, KODOLÁNYI János, KOMÁROMI János, MIKES Margit, MÓRICZ Zsigmond, NAGY Lajos, NÉMETH László, PINTÉR Jenő, RÉDEY TIVADAR, SCHÖPFLIN Aladár, SZABÓ Lőrinc, SZABÓ Pál, TERSÁNSZKY J. Jenő és ZILAHY Lajos. Úgy gondolom, a névsor nem igen igényel kommentárt. Írók és költők, irodalomtörténészek és nyomdászok; a korszak legnagyobb magyar írója, a rendőrség által figyelt ellenzéki írók és a hivatalos irodalom képviselői.

Az írók, az irodalommal foglalkozók érezték a magyar társadalom válságát s ki-ki a maga módján adott hangot aggodalmának; ezt az alkalmat felhasználva: a *Magyar*

⁸ *Postai Rendeletek Tára*. 1922. 93.

⁹ *Tűz*. 1922. november 26–december 31.

Író Magyar Könyv lapjain UGRON Gábor vezércikkében is azt fejtegeti, hogy szorosabb együttműködést kell kiépíteni író és könyvkiadás között. BAJCSY-ZSILINSZKY Endre *Művésznép vagyunk* című cikkében felveti a kérdést, „nincs-e valami baj a magyar irodalom körül is? Nem szakadt-e el a magyar irodalom is jórészt ettől a bennünk elhakult magyar történelemtől s attól a magyar néptől, mely nyomorúságában is szakadatalnul és egyre izzadja ki lelkéből az igaz művészet igazgyöngyét?” NAGY Lajos *Írók és főpincérek* címmel írt cikket a lapba. KODOLÁNYI János *Akik elmentek*. . . című írásában MIKES Lajosra, PAKOTS Józsefre és MIKLÓS Andorra emlékszik líraian és közvetlenül; RÉDEY Tivadar BABITSRÓL ír, SZABÓ Lőrinc ADY emlékét idézi egy budai kávéházban. Érdemes legalább néhány sort idézni BENEDEK Marcell *A gyermek, a betű, meg a tündérek* című szép írásából, amelyben azt vallja, hogy kell a tündérmese, mert „a gyermeket nem indíthatjuk csatába megvert reménnyel, hitetlenül, cinikusan. . . a gyermeki irodalmat nem is a gyermekek ízlésétől kell féltetni, hanem a felnőttekétől, a cinikus gügyögőktől, a hitetlen okosoktól. . .” BUDAY György *A Szegedi Fiatalok* címmel írt a lapba a Művészeti Kollégium értékes munkájáról, nemes törekvéseiről; JUHÁSZ Géza a *Válasz* című, akkor indult folyóiratról; NÉMETH László a kritikáról, amelynek Horthy-Magyarországon nincs életlehetősége: „. . . Lehet-e Magyarországon kritika? Ülhet-e Dániel az oroszlánok ketrecében? . . . Mi volna Magyarországon a kritika? Magyarországon a kritika az volna, ami elsőpörné, ami miatt ma nincs, nem lehet és nem szabad kritikának lenni.” KNER Imre, a híres gyomai nyomdász-művész és könyvkiadó *Te vagy a felelős* címmel írt figyelemre méltó cikket, amelynek mondanivalóját e rövid idézettel illusztrálhatjuk: „. . . hol van a szép könyv nálunk, Szerkesztő Uram? És ki felelős érte, ha eltűnt?”

Utoljára hagytuk az L.B. aláírással szignált, *Egy délelőtti az IGÉ-ben* című cikket. A rövid, tárgyilagos írás megdöbbenő képet fest. Bepillantást nyújt az írói nyomorba, abba a teljes fizikai és szellemi kiszolgáltatottságba, amely a Horthy-korszak magyar írójának, költőjének, publicistájának jutott. Pénzsegély-kérvények, gyorssegélykiosztó bizottság, orvosi segély, gyógyszerkérés, munkakérelmek és fordítási ajánlatok, jogsegély igénylése a legkülönbözőbb ügyekben, mecénások közbelépése kilakoltatás elhalasztásáért, védelem adóintések ellen; memorandum készítése a magyar kultúra vezetőihez. . . „olyan nevek forognak ezeken a listákon, amelyekről a magyar olvasóközönség nem is hinné el, hogy valaha ismerték az anyagi szükséglet!”

Magyar írónak lenni sosem volt könnyű — de kétszeresen nehéz éppen ezekben az években. SZÉP Ernőt megfenyítik, mert a halkszavú költő túlságosan „durva” gyermekverset írt; BOROSS Elemér *Forgószél* című pacifista színművét nem engedik előadni, az emigráció nyílt költői üzeneteit kitiltják az országból; a hazai kommunista költőket egymás után perbefogják. A fiatal CHOLNOKY László öngyilkossága s DERKOVITS Gyula éhhalála szimbolikusan érzékelteti a haladásért szót emelő írástudó és művész sorsát.

A SALLAI—FÜRST-per, a statárium az író válaszút elé állítja: nem lehet többé semleges. Erre figyelmeztet JÓZSEF Attila röpiratfoglalmazványa és a *Döntsd a tőkét*. . ., erre figyelmeztetnek ILLYÉS Gyula, GEREBLYÉS László és mások forradalmi versei.

A főváros szociáldemokrata városatyáinak panaszaival kapcsolatban 1934 végén írói parlament ült össze a városházán. A jegyzőkönyv tanúsága szerint az elnök megnyitó beszédében megállapította, „hogy a magyar írók helyzete — kevés kivételtől eltekintve — kétségbeejtő, ma már köztudomású tény. . .” KASSÁK Lajos pedig hozzászólásában nyíltan kifejtette: „. . . itt nem arról van szó, hogy a magyar írók személy szerint hogyan mentek tönkre és hogyan szegényedtek el. Szerintem itt sokkal nagyobb problémáról: a magyar irodalom tönkretevéseéről, ellaposodásáról, elfáradásáról van szó. . . Méltóztassék csak megnézni, hogy milyen külföldi könyveket adnak ki. Társadalmi, nemi, börtönkérdésekkel és politikai kérdésekkel nagyon komoly írók nagyon komoly könyveit hozzák ki, ugyanakkor pedig a magyar író nem szólhat ezekről a problémákról. Ha pedig szól

ezekekről, akkor jön a cenzura és a könyveket elkoboztatja. . . Kultúrgyarmat lettünk, le vagyunk igázva teljesen, hogyan írjunk hát — ha szólásszabadságunk nincs. . .”

S ezek után kanyarodjunk vissza oda, ahonnan elindultunk, a *Magyar Író Magyar Könyvhöz*, amelyben MÓRICZ Zsigmond ismeretlen, gyönyörű allegorikus írása, a *Lányfalusi hajnal* szól a szólás szabadságáról vagy még inkább annak fájdalmas hiányáról:

„Ma hajnal előtt ébredtem.

Az ablakok nyitva voltak s az éjszakában a fülemile csattogott. Két óra volt éjféli után.

Ennek az évnek a tavasza megérdemli, hogy emlékezetbe írjuk, oly csodálatosan szép. Március első napjai óta rohamosan áradt a tavaszi napfény a világra és olyan gyorsan erjedt a természet, hogy hetekkel megelőzte a rendes fejlődést. Csak egy aggodalom van: kevés az eső.

A madarakat azonban ez nem zavarja az örömben és az ujjongásban. A fülemile még Lányfaluban, az én kertem körül, sohase csattogott annyit, mint az idén.

Három órakor már a kakasok is megharsantak s a rigók is hozzáfogtak a duhaj kurjantozáshoz.

Négy órakor a fecskék is felébredtek s a verebek elkezdték pompás lármájukat. Nemsokára a nyaktekeres jajgatása is belesüvített a koncertbe, aztán olyan zsibongó édes láрма zúdult, hogy nem lehetett többé külön válogatni az egyes hangszereket. Egységes harmóniába olvadt a számtalan madár zenéje. A Mindenség Harmóniája ez.

Míg a madarak muzsikájának adtam át magam, a gondolatok nyüzsgő hangyabolya is megindult. Az érzések méhecskéi is zümmögve röpködtek bennem. Egész testemben a mindenség erőit éreztem felfrissülni s dolgozni. Az ember maga is Kozmosz.

S verejtékezve hasonlítottam össze az irodalom állapotát a szabad mezők virágzásával és zengéseivel.

Azt mondta egy parasztember egyszer:

— Sokat fecsegnek ezek a madarak, sok a hernyó.

Vajon az irodalom azért olyan csendes, mert kevés számára a hernyó?

Mert az irodalom ma nagyon csöndes. Nagyon elhallgatott.

Harminc évvel ezelőtt, mikor én indultam a magam rajával, a világ nagyon hangos volt a fiatal írók merész és harsány énekétől. A jövő dalát énekeltük valamennyien.

Ma csöndes a berek, halk szavú a dalnok. Hiányzanak az erős tüdejű dalárok. Hiányzik a hernyó? . . . Mindenestre hiányzik a fiatalok számára a szép fehér papír. Még mindig gyártanak papírt s nagyobb mennyiségben, mint valaha, de a „szépirodalom” munkásai számára szeletkéik is alig jutnak a vaggontételekben kigyártott és rotációsokon telenyomtatott rettenetes tömeg papírból.

Mintha az ifjúság legjobb erői ma elmennének idegen területekre: a sport, a technikai munka és az üzleti tevékenység falja fel a fiatal talentumokat.

Oh, dehogy, még az sem. . . Hiszen állás és munkakör nélkül, a szülők áldozatos munkásságán csüngenek az ifjak. Ma az öregek nem vonulhatnak el a megérdemelt nyugalomba, hogy átadják helyüket a fiaknak és leányoknak. Az emberiség útja kátyúkkal és bozótokkal és útvesztőkkel van tele. Mesterséges némaságra van ítélve, aki fiatal.

A tavasz hajnala, az élet virradata némán börtönzi az ifjú szíveket.

Nyissátok ki az ablakokat és az ajtókat, hogy kirepülhessenek a fiatal lelkek és hangos csiripeléssel tölthessék be a világot.

Egy nagy kertész könyvében azt olvasom ma, hogy megritkult a veréb s ez kimondhatatlan kárt okoz a természetben.

De mennyire megritkult az emberélet kertjében a fiatal madár. Pedig addig új élet nem indul, míg az ifjúság a maga új erejét és lángoló lelkes munkáját nem adhatja át a közös mezők művelésének. Addig semmiféle vegyiszerral nem lehet az emberi jövőt biztosítani, míg a lélek egészséges munkájával az ifjúság fel nem égetheti a múltakból itt maradt miázmákat és az ideáknak gyilkos penészeit.

Eresszék szabadra az ifjú szíveket, hadd énekeljenek szabadon. És ne tekerjétek ki a fiatal költő nyakát, ha nem a szájatok íze szerint énekel.”

MARKOVITS GYÖRGY

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Három tévesen feltételezett XVI. századi hazai nyomda. (Eperjes, a kolozsvári jezsuiták műhelye és Nagybánya.) 1. A budapesti Egyetemi Könyvtár őrzi Lucas FABINUS kis latin nyelvű iskoláskönyvét, amely az „Eperies, Anno M. D. LXXIII.” feliratot viseli a címlapján.¹ Ennek alapján SZABÓ Károly, majd nyomában mások úgy vélték, hogy a munkát Eperjesen egy különben ismeretlen nyomda készítette. GULYÁS Pál, miután összefoglalta az erre vonatkozó érveket, és ezzel az ő saját meggyőző argumentumait helyezte szembe, megállapította, hogy az említett nyomtatvány nyilván nem Eperjesen, hanem valahol Lengyelországban vagy Sziléziában készült.²

ÁBEL Jenő³ emlékezett meg arról, hogy Hans CREUTZIGER (CRUCIGER, KREUZIGER) eperjesi származású nyomdász, aki a sziléziai Nysa (Neisse) városában 1553 és 1585 között dolgozott,⁴ szülővárosával, de más felső-magyarországi várossal is fenntartotta a kapcsolatot. Így 1569 áprilisában Bártfa városának küldte meg egyik nyomtatványát levél kíséretében, amelyet azután a város négy forintos jutalommal viszonzott.

Ez a kapcsolat keltette fel bennem a gyanút, hogy vajon FABINUS említett könyvecskéjét nem ez az eperjesi származású nyomdász készítette-e? Miután a hazai gyűjtemények nem rendelkeznek megfelelő összehasonlító anyaggal e nyomda termékeiből, a boroszlói Egyetemi Könyvtárhoz fordultam, amelynek ezek közül több mint száz kiadványa van. Kérésemre ott Mgr. Adam SKURA kitűnő és bő bibliográfiát állított össze CREUTZIGER nyomtatványaiból, és ebből fényképen megküldött néhányat. Ezek segítségével könnyen megállapítható volt, hogy a gyanú indokolt és helyes volt, mert az „eperjesi” nyomtatvány Nysában készült: az ebben használt valamennyi betűtípus és könyvdísz megtalálható CREUTZIGER más nyomtatványaiiban. Így az „eperjesi” iniciálé is, amely — többek között — megtalálható az egyetlen ismert abrudbányai nyomtatványban⁵ is, és amelynek széles körű elterjedtségére SOLTÉSZ Zoltánné⁶ mutatott rá. Ez a sziléziai előfordulás csak megerősíti ezt.

Itt lehet megemlíteni, hogy CREUTZIGER kiadványai között akad egy érdekes hungaricum is: Joannes LIVBICZ boroszlói kanonoknak, HORVÁTH György anyai ági unokatestvérének a gyászbeszéde ZRINYI Miklós felett és két epitaphium FARKASICZ Péter és HORVÁTH György, ZRINYI kapitányai felett.⁷

¹ RMK II. 131.

² *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1929. 159—160. l.

³ *A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története.* Bp. 1885. 107. és 173—174. l.

⁴ BENZING, Josef: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet.* Wiesbaden, 1963. 321. l.

⁵ RMK I. 70.

⁶ *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században.* Bp. 1961. 118—119. l.

⁷ Nissae Silesiorum, 1571, Cruciger. [8] lev. 4° — egy példányát a boroszlói Egyetemi Könyvtár őrzi.

2. A jezsuiták 1579-ben telepedtek meg Kolozsvárott. Több korabeli adat is bizonyítja, hogy ott nyomdát akartak berendezni. Ezek alapján az ebben az időben Kolozsváron tartózkodó Wolfgang SCHRECK jezsuita két nyomtatásban megjelent művét⁸ a kolozsvári jezsuita nyomda termékének tartották. GULYÁS Pál nyomdatörténeti művében⁹ a CHIAKOR-féle *Epistoláról*¹⁰ is feltételezte, hogy ebben a műhelyben készült.

GULYÁS azonban még ugyanabban a munkájában¹¹ meggyőző érvekkel bizonyította, hogy történt kísérlet ilyen műhely berendezésére, a valóságban azonban sohasem működött a XVI. században Kolozsvárt semmiféle jezsuita nyomda. Miután összefoglalta az ezzel kapcsolatos korábbi véleményeket, a fentiekben említett három nyomtatványt a HELTAI-féle műhely termékei közé sorolta. Sorra véve ezeket, azok nyomdai eredetéről az alábbiakat lehet megállapítani.

A CHIAKOR-féle *Epistoláról*¹² már APPONYI Sándor¹³ megállapította, hogy az a krakkói RODECZKI-féle műhelyben készült. Azonos megállapításra jutott később SOLTÉSZ Zoltánné is.¹⁴ Az 1581. évi SCHRECK-féle kiadvány¹⁵ ugyancsak krakkói származását VERESS Endre bizonyította.¹⁶

A másik SCHRECK-féle nyomtatvány¹⁷ szövege azonban a legutóbbi időkig csupán az 1587-ben Baselben készült utánnymomat alapján¹⁸ volt köztudott, de példány az 1585. évi kolozsvári kiadásból nem volt ismeretes. Így — legalábbis elméletben — fennállott annak a lehetősége, hogy azt eredetileg a kolozsvári jezsuiták műhelyében állították elő.

Legutóbbi csehszlovákiai kutatóutam során Olomouchban, az ottani egyetemi könyvtárban azonban sikerült e nyomtatvány egyik példányára bukkannom.¹⁹ Ennek alapján megállapítható, hogy SCHRECK e munkáját — jöllehet azon a nyomdász a nevét nem tüntette fel — valóban a kolozsvári HELTAI-féle műhelyben nyomták, mert a betűtípusokon kívül a műben használt könyvdíszek is erre utalnak. Így a második levél rektóján levő *S* iniciálé²⁰ és az utolsó lapon levő nyomdászjegy.²¹

Érdekes megjegyezni, hogy Wolfgang SCHRECK 1590. február 9-én éppen Olomouchban halt meg.²² (Kétszeresen tévedett tehát VERESS Endre,²³ mert egyrészt kétségbe vonta e kolozsvári kiadás létezését, másrészt szerinte SCHRECK a munka megjelenésekor, tehát 1585-ben már halott volt.)

Talán éppen SCHRECK könyvtárából származik az a gyűjtőkötet, amelyben említett műve Olomouchban reánk maradt, és amelyet 1606. szeptember 12-én jegyezték be a brnói jezsuiták könyvtárának a katalógusába.

A fentiek alapján tehát minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy jezsuita nyomda a XVI. században nem működött Kolozsvárott.

⁸ *Thesis de puro et expresse Dei verbo*. 1581. RMK II. 166. és *Adversus auctores Juliani*. 1585. RMK II. 187.

⁹ *I. m.* 103. l.

¹⁰ RMK II. 196.

¹¹ *I. m.* 208—209. l.

¹² RMK II. 196.

¹³ *Hungarica*. 517. sz.

¹⁴ *Magy. Könyvszle*. 1957. 50—51. l.

¹⁵ RMK II. 166.

¹⁶ *Erd. Múz.* 1906. 178—180. l.

¹⁷ RMK II. 187.

¹⁸ RMK II. 759/5.

¹⁹ Jelzete: 2255.

²⁰ SOLTÉSZNÉ: *I. m.* XV. tábla 24. sz.

²¹ SOLTÉSZNÉ: *I. m.* XVI. tábla 1. sz.

²² SOMMERVOGEL, Carlos: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Tom. VII. Bruxelles—Paris, 1896. 922. has.

²³ *Erd. Múz.* 1906. 179. l.

3. Veturia JUGĂREANU a XVI. századi erdélyi nyomtatványokról készített összeállításában²⁴ közölte David REUSS egy művét: *15 Predigten über den 91. Psalm Davids*, mint amelyik 1586-ban Nagybányán jelent volna meg. E megállapításához forrásul a nagyszzebeni Brukenthal Múzeum egy példánya szolgált. Kérésünkre mikrofilmet kaptunk erről, amelynek segítségével — elsősorban HERVAY Ferenc vizsgálódása alapján — a következők voltak megállapíthatók.

A nagyszzebeni példány címlapja hiányzik. Az 1586. augusztus 6-án Nagybányán kelt előszavában REUSS elmondja, hogy a korábban Körmöcbányán tartott beszédeit Nagybányán megismételte. Ez vezette JUGĂREANUT arra, hogy erdélyi nyomtatványnak vélje ezt a kiadványt.

Ismeretes volt már korábban is ez a mű, amelyet 1581–82-ben (címlapon 1581, kolofonban 1582) Johann BEYER nyomott ki Lipcsében.²⁵ Az ezzel történt összevetés alapján kiderült, hogy a nagyszzebeni példány ennek csupán későbbi változata. A törzs-rész (D—O ív = 13—152 levél) ugyanis teljesen azonos a két kiadásban, csupán az előszót és az utolsó leveleket szedték újra, természetesen nem Nagybányán, hanem azt is Lipcsében.

BORSA GEDEON

A Salamon és Markalf magyar kiadásairól. Irodalmunk első nagyobb humoros elbeszélése a bibliai SALAMON királynak egy MARKALF nevű furfangos paraszttal való beszélgetését tartalmazza. Ennek a középkor óta népszerű és ponyván sokáig szereplő — az irodalomtörténet és a folklór számára egyaránt jelentős — népkönyvnek néhány kiadástörténeti kérdésére keresünk a következőkben feleletet.

SZABÓ Károly a *Régi magyar könyvtárban* a XVI. századból két kolozsvári, egy monyorókeréki és egy impresszum nélkül megjelent kiadását tartotta számon. Az 1591-ben, MANLIUS műhelyében készült monyorókeréki kiadás (*RMK* I. 247.) a kolozsvárinak a helyesírásban és jelentéktelen mértékben a szövegben alakított változata. Ezt mondhatjuk a SZABÓ Károly által nyomdahely és megjelenési év nélkül leírt másik XVI. századi kiadásról is (*RMK* I. 365.), amelyről utóbb tipográfiai kritériumok alapján bebizonyosodott, hogy a debreceni RHÉDA-műhelyben készült.¹ Ennek a kiadásnak tehát a megjelenési idejét 1596 utánra kell helyeznünk. De mivel a RHÉDA Pál által 1619-ig vezetett debreceni nyomdát halála után Péter nevű fia még 1630-ig tovább vitte, és a betűk, nyomdai díszek még a XVII. század elején több évtizeden át használatban voltak, e kiadást nem tarthatjuk egész bizonyossággal XVI. századinak.

A legtöbb megoldatlan kérdés a népkönyv eredetinek tekinthető kolozsvári kiadásai körül merült fel. SZABÓ Károly a két kolozsvári kiadás közül az elsőt a példányok címlapján látható és a dialógus szereplőit SALAMON palotája előtt ábrázoló metszet 1577-es évszáma alapján datálta, és a kolozsvári egykori Erdélyi Múzeum könyvtárának általa hozzáférhető teljes példánya² alapján írta le. Egyúttal azt is megemlíttette, hogy többé-kevésbé csonka példány található ebből a kiadásból a Magyar Tudományos Akadémia és a debreceni református kollégium könyvtárában is, amely példányokat a kolozsvárral azonos kiadásnak vélt.

²⁴ *Bibliographie der siebenbürgischen Frühdrucke*. Baden-Baden, 1959. Nr. 294.

²⁵ *RMK* III. 708.

¹ SOLTÉSZ Zoltánné: *Impresszum nélküli régi magyar nyomtatványok meghatározása*. Magy. Könyvszle. 1961. 72—75. l.

² Ma: Biblioteca Centrală Universitară, Cluj. A példány jelzete: 584. sz.

SZABÓ Károly a másik, 1585-ből való kolozsvári feltételezett kiadás adatát CORNIDES Dániel könyvtárának nyomtatott jegyzékéből³ vette (RMK I. 216.). Ezt az adatot SÁNDOR Istvánnál is megtaláljuk.⁴ A példányt azonban SZABÓ Károly hiába kereste CORNIDESnek a TELEKI-könyvtárral együtt az Akadémia birtokába került könyvei között, és más példányról sem tudott. Először FERENCZI Zoltán vette észre, hogy ez a CORNIDES-katalógusban szereplő kiadás voltaképpen a SZABÓ Károly által az első kiadás példányai között említett akadémiai példánnyal azonos; ez ugyanis a TELEKI—CORNIDES-könyvtárból származik, és a végén tintával, egykorúnak látszó kézírással az 1585-ös évszám olvasható.⁵ CORNIDES katalógusának címléírása ortográfiában is ennek az akadémiai példánynak a címlapjával egyezik. Úgy látszik, a CORNIDES-katalógust összeállító KORPI Károly a nyomtatvány végére írt évszámot a kiadás évének vette. Ezek szerint tehát az 1585-i kolozsvári kiadás feltételezése tévedésen alapszik.

A *Régi magyar könyvtár* megjelenése után az esztergomi főegyházmegyei könyvtárból előkerült a *Salamon és Markalf* egy teljes példánya. Ennek alapján 1885-ben népszerű kiadásban, de az előszó elhagyásával KÖRÖSI László közzétette a *Salamon és Markalf* szövegét.⁶ A kiadáshoz írt bevezetőben már KÖRÖSI is,⁷ majd később FERENCZI Zoltán megállapította, hogy az akadémiai (KÖRÖSI nyilván csak tévedésből írt Nemzeti Múzeumot), az esztergomi és a kolozsvári példány címlapján ugyan azonos, „S G C” szignóval jelzett mestertől készített fametszet található, mégis a kolozsvári példány szedése, helyesírása, sőt helyenként még a szövege is eltér a másik kettőtől. KÖRÖSI az erdélyi példányt legalább ötven évvel későbbi kiadásnak tartotta. FERENCZI Zoltán, akinek a mai napig is egyedül volt módja a három példányt eredetiben egymás mellé helyezve összehasonlítani, a sorválasztók és a szöveg stílusbeli vizsgálata alapján az Erdélyi Múzeum példányát tartotta 1577-ből valónak; míg az esztergomi és az akadémiai példányt egy második 1577 és 1585, illetve ennek elvetésével, 1599 közötti kiadásnak vélte.⁸ KANYARÓ Ferenc — FERENCZI érvelését korrigálva — KÖRÖSinek adott igazat.⁹ Ezt tette DÉZSI Lajos is, aki a *Régi magyar költők* tárában a *Salamon és Markalf* első szövegkritikai kiadását közölte. DÉZSI azonban még mindig három XVI. századi kolozsvári kiadást különböztetett meg, megtartva a téves 1585-ös adatot is.¹⁰

Kizárva az 1585-i tévesen feltételezett kiadást megállapíthatjuk, hogy az 1933-ban az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába került esztergomi példány,¹¹ a Magyar Tudományos Akadémia és a debreceni Református Nagykönyvtár példányai egyazon kiadásnak, a címlapon levő fametszet dátuma alapján 1577-re tehető első kiadásnak a példányai. Az egykori Erdélyi Múzeum könyvtárának példánya ezzel szemben — amint azt a rendelkezésünkre álló mikrofilm alapján végzett összehasonlítás is igazolja¹² — címlapjával,

³ *Bibliotheca Hungarica*, sive catalogus scriptorum de rebus omnis generis Hungariae... tam typis publicae editorum, quam manu exaratorum. (Edidit C. KORPI.) Pest-1792. 230. l.

⁴ *Magyar könyvesház*. Győr, 1803. 10. l.

⁵ *Magy. Könyvszle.* 1896. 56. l.

⁶ Esztergom, 1885. *Mulattató zsebkönyvtár* 30. sz.

⁷ *I. m.* 7—9. l.

⁸ *Magy. Könyvszle.* 1896. 56—58. l.

⁹ *Magy. Könyvszle.* 1896. 269—275. l.

¹⁰ RMKT VIII. 269—305, 480—488. l. Vö. GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 96—97. l. A téves adat egyébként napjainkig tovább kísértett, vö. *Magy. Könyvszle.* 1961. 72. l.

¹¹ A *Salamon és Markalf* esztergomi példánya valószínűleg egy többtagú kolligátum darabjaként, eladás útján került az Országos Széchényi Könyvtárba. Ennek az egykori kolligátumnak az OSZK-ban külön kötött darabjai a következők: RMK I. 222., 243., 245., 257., 258. és 340.

¹² OSZK Mikrofilmtár 2/284. sz.

nagy részben sorbeosztásával (tördelésével), betűtípusaival, nyomdadszeivel, terjedelmével megtevésztésig hasonlít ugyan az előbb említett, első kiadásból való példányokhoz, mégis egészen új szedésről készült, ahol a könyvnyomtató az előtte levő kiadást külsőben is pontosan utánozni akarta. A helyesírása azonban a HELTAI-nyomda XVI. századi gyakorlatától elütő sajátosságokat mutat. Ezek közül a leglényegesebbnek tartjuk a „k” hangértékben szereplő szóvégi -k használatát -c helyett, amely csak a XVII. század első évtizedében, valószínűleg csak az ifjabb HELTAI Gáspár halála után jött szokásba a kolozsvári könyvnyomtató műhelyben.¹³

A XVII. századból SZABÓ Károly csupán egy impresszum nélküli, tipográfiai alapon lőcseinek meghatározott kiadást ismert (RMK I. 1599.). Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött példány címlapján és a végén egykorúnak látszó kézírással az 1650-es évszám olvasható. Mivel a lőcsei műhely 1614-ben kezdte meg működését, e kiadás megjelenését nagy valószínűséggel 1614 és 1650 közé helyezhetjük. Az eddig elmondottakból tehát látható, hogy a valószínűleg ugyancsak XVII. századnak tekinthető debreceni és a másodiknak ismert kolozsvári kiadással együtt az e századból való kiadások háromra gyarapodnak.¹⁴

Felmerülhet még az a kérdés, vajon a *Salamon és Markalf*-nak az 1577-i kolozsvári kiadás előtt volt-e más nyomtatott kiadása? A népryelvi hagyomány, a szólásmondások arról tanúskodnak, hogy e humoros dialógus paraszti szereplője, MARKALF már jóval korábban közismert figura volt. A *Béldi-kódex* egy latin nyelvű részletétől kezdve sokszor, így ISTVÁNFINÁL, PÁZMÁNYNÁL, FRÖHLICH Dávidnál, BALÁSFÍ Tamásnál megtaláljuk írásos nyomát, a dialógus egy-egy részletére, epizódjára való célzást vagy a szólásmondás átvételét. A XVI. században egy 1590-i levélben használt Markalf-hasonlat mellett két irodalmi utalásra kell külön is figyelniünk.¹⁵ BORNEMISZA Péteré áll időben közelebb a kolozsvári kiadáshoz. *Postilláinak* negyedik részében egy megjegyzéssel APOLLÓNIUS és TRÁGÁR Balázs alakja mellett MARKALFét is idézi.¹⁶ Ennek nyomán KIRÁLY György a közelebbiről nem ismert TRÁGÁR Balázsról szóló históriának egy elvesztett kiadását feltételezte.¹⁷ GULYÁS József szerint ez az idézett hely az *Apollónius* és a *Salamon és Markalf* egy ismeretlen, az 1577-inél korábbi kiadásra enged következtetést. Szerinte ugyanis BORNEMISZA

¹³ MOLNÁR József: *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527–1576 között*. Bp. 1963. 298–299. 1. Állításunk támogatására MOLNÁR adatgyűjtését a XVII. század második évtizedéig kiegészítettük.

¹⁴ A fölvilágosodás korában a műveletlen emberek jellemző olvasmányaként emlegetett *Salamon és Markalf* népszerűségének bemutatására szolgáljon a ma ismert XVIII. századi kiadások felsorolása: 1. Hely nélkül, 1736. Lelőhely: OSzK. 2. Buda, 1744. A címlapon harmadik kiadásnak jelezve. Lelőhely: OSzK, Budapesti Egyetemi Könyvtár. 3. Hely nélkül, (1747?). Sérült címlapján a nyomtatás éve kézírással kiegészítve. Lelőhely: OSzK. 4. Buda, 1749. NOTTENSTEIN Veronika műhelyéből. A címlapon, mint az 1744-in, harmadik kiadásnak jelezve. Lelőhely: OSzK. 5. Hely nélkül, 1760. Valószínűleg az 1736-i impresszum nélküli kiadással azonos nyomdából. Lelőhely: OSzK. 6. Vác, 1783. (AMBRÓ Ferenc Ignác műhelyéből.) Lelőhely: Ráday Könyvtár, British Museum. 7. Buda, 1786. LANDERER Katalin műhelyéből. A címlapon hatodik kiadásnak jelezve. Lelőhely: OSzK. 8. Pozsony, 1797. Említi DÉZSI Lajos *RMKT* VIII. köt. 482. l. 9. Vác, 1795. (GOTTLIEB Antal műhelyéből.) Lelőhely: OSzK, British Museum. 10. Pest, 1796. Említi DÉZSI Lajos i. h. 11. Pozsony, 1797. PATZKÓ Ferenc betűivel. Megvolt IPOLYI Arnold könyvtárában. 12. Buda, 1808. Lelőhely: OSzK. 13. Buda, év nélkül (1843 és 1848 között). BAGÓ Márton és fiainál. Lelőhely: OSzK. 14. Buda, 1847. GYURIÁN és BAGÓ betűivel. Lelőhely: OSzK. 15. Buda, 1878. Említi DÉZSI Lajos i. h.

¹⁵ Az ide vonatkozó adatokat összegyűjtötte és idézi IPOLYI Arnold (*Új Magyar Múzeum*. 1855. 1. köt. 265–303. l.) és HORVÁH János (*A reformáció jegyében*. Bp. 1957. 394–395., 513. l.).

¹⁶ Sempte, 1578. *RMK* I. 146. 862. l.

¹⁷ *Két Bocaccio-novella XVI. századi irodalmunkban*. Irodalomtörténet. 1918. 311–313. l.

célzása aligha született az 1577-i kolozsvári kiadás ismerete nyomán, mivel a *Postillákat* már 1576, legkésőbb 1577 táján írhatta szerzőjük.¹⁸ BORNEMISZA szövegéből azonban nem derül ki, hogy írott vagy éppenséggel nyomtatott forrásra hivatkozna; csupán históriát, mesét, haszontalan történetet emleget. MARKALF alakjának (és ez áll APOLLÓNIUSRA és TRÁGÁR Balázsa is) a régi szólásokban való előfordulása vagy a dialógus egy-egy részletére történő célzás nem feltétlenül vall nyomtatott kiadásra; szájhagyományból, esetleg kézíratos másolatokból is közismertté válhatott. Ennek legjobb bizonyítója a másik XVI. századi irodalmi utalás szerzője, TINÓDI, aki már 1548-ban a *Sokféle részege-sekről* írt énekében a részeg ember egyik fajtáját jellemzi Markalf alakjáról vett hasonlattal: „... Ha meglátod mint Markalfot, bolondoskodik”.¹⁹ Ebből a célzából pedig már csak azért sem gondolhatunk nyomtatott forrásra, mert a XVI. század „negyvenes éveiben”²⁰ még nem akadt magyarországi műhely, ahol magyar nyelven széphistóriákat vagy egyéb ponyván árusítható népkönyveket nyomtattak volna. Az első magyar nyelvű művek kiadói egészen más célzattal, más műfajú kiadványokat — iskolás könyveket, bibliafordításokat, hittani munkákat — állítottak elő. A magyar nyelvű szórakoztató irodalom, a népies „ponyva” megjelenésének az idegen földön levő nyomdákban nem volt meg a feltétele. Ez a műfaj ugyanis mint kelendő, jól fogyó, azonnali üzletet és megélhetést biztosító portéka mindig olyankor jelentkezett, amikor a könyvnyomtató pályáján az célszerűnek, szükségesnek látszott. Így például KOMLÓS János debreceni nyomdász és példájára valószínűleg az idősebb HELTAI is 1570 táján a szakramentáriusok miatt hozott fejedelmi cenzurarendelet kényszerítette, hogy megrendelők híján saját költségükre hamar hasznót hajtó és nem nagy befektetést kívánó kiadványokkal — széphistóriákkal, históriás énekekkel — kísérletezzenek.²¹

Tehát az 1577-i kolozsvári *Salamon és Markalf*-kiadás előtt más nyomtatott kiadás feltételezése nem indokolt. Első kiadásra utal a címlap metszetének évszáma és az a tény is, hogy az itt idézett valamennyi kiadás a XIX. századig szövegében lényegében erre a kolozsvári kiadásra vezethető vissza. Ennek részletes igazolása azonban már nem kiadás-történeti, hanem szöveg- és irodalomtörténeti kérdés.

HOLL BÉLA

Héber hungaricák a XVI—XVII. századból. A középkori hazai héber könyvkultúrájának emlékei kódexek, ősnymtatványok bekötési tábláiról küldik üzenetüket.¹ Ez emlékek rendkívül jelentősek, mert a hazai héber könyv történetének első fejezeteit tartalmazzák. Sajnos, mind a mai napig magyarországi héber szerző kezenyomát nem sikerült felfedezni közöttük. Ugyanez a helyzet a MÁTYÁS korából külföldre került héber kódexek esetében is.² A XVI—XVII. századból azonban magyar, illetve magyar származású szerzők egész sora jelentkezik héber nyelvű munkával és hazánkra vonatkozó írásművel. E munkák három nagy csoportba oszthatók. Az első csoportba tartoznak a hazai bibliográfiai irodalomban ez ideig nem szereplő önálló munkák, amelyek külföldön jelentek

¹⁸ *Volt-e Apollóniusnak s Markalfnak régibb feldolgozása, ill. kiadása az ismertek-nél?* Irod. tört. Köz. 1925. 126—127. l.

¹⁹ *RMKT* II. köt. 266. l. 108. sor.

²⁰ Vö. NEMESKÜRTHY István: *A magyar széppróza születése*. Bp. 1963. 50—51. l.

²¹ Vö. VARJAS Béla kísérő tanulmányát a HELTAI-féle *Cancionale* hasonmás kiadásához. (Bibliotheca Hungarica antiqua. 5. köt. Bp. 1962. 20—22. l.)

¹ A magyarországi héber könyv középkori emlékeiről: SCHEIBER Sándor: *Medieval Hebrew manuscripts as binding boards in the Libraries and Archives of Hungary*. Joshua Bloch Memorial Volume. New York, 1960. 19—28. l. Továbbá Uő: *Középkori héber kéziratok Magyarországon könyv- és levéltárainak bekötési tábláiban*. Magy. Könyvszle. 1957. 105—115. l., 1962. 25—40. l. Valamint másutt a szerző tollából.

² KOHN Sámuel: *A zsidók története Magyarországon*. Bp. 1884. 383—384. l.

meg, de szerzőjük magyar származásúnak vallja magát, ez nem egyszer a szerző neve mellett szereplő származási hely említéséből derül ki. Értékes adatokkal szolgálnak számunkra a munkákhoz írt előszavak is. Nem csupán hazai szerzőkkel találkozunk, hanem jelentős számú a külföldi tudósok munkáit szerkesztő és kiadó magyar tudós is. A második csoportba tartoznak az úgynevezett approbációs szerzők. E rövid ajánlások, amelyeket magyar származású tudósok felkérésre írtak külföldi szerzők művei elé, arról tanúskodnak, hogy a XVI–XVII. században volt héber nyelvű tudományos élet hazánkban és tudósaink, ha szerényen is, de helyet követeltek maguknak a nemzetközi irodalomban. A harmadik csoportban találjuk a külföldön tanuló magyar diákokat, akik a kor neves egyetemlein megismerkedtek a klasszikus nyelvekkel, és társaik megjelenő disszertációihoz héber nyelvű verses üdvözléseket írtak.

I. EISIK Tirnau, akit SZINNYEI NAGY-SZOMBATI Izsák néven említ,³ a XV. század első felében élt. Életrajzát könyve előszavából ismerjük. Könyvében a zsidó vallási szokásokat gyűjtötte csokorba. Bécsi mestere, Ábrahám KLAUSNER hatására kezdett foglalkozni e néprajzi jellegű kutatással. Saját véleményét nem közöl, csupán rögzíti az általa tapasztaltakat. Gyűjtését mint nagyszombati, majd pozsonyi rabbi végezte. Könyvének címe *סדר המצוות*,⁴ Velencében 1566-ban jelent meg, több mint száz évvel a szerző halála után. Azóta számos kiadást ért meg, önállóan is, de többnyire mint imakönyvek függeléke látott napvilágot. E munka sikerére jellemző, hogy Simon GANZBURG már 1590-ben lefordította jiddisre. A fordítás Mantovában jelent meg.

A XVI. században még a mohácsi vész előtt élénk vallási élet zajlott Budán. Tudomásunk van róla, hogy a budaiak egyes vitás vallási kérdésekkel felkeresték a kor neves külföldi tudósait, és Budára is befutottak a véleményt, döntést váró kérdések. A kérdéseket és válaszokat az egyes tudósok kötetbe gyűjtve adták ki. Ez az úgynevezett responsum-irodalom, amelynek első hazai képviselője NÁFTALI Kohen ben Jichák volt, aki 1505 körül tevékenykedett Budán.⁵ Munkája sajnos nem maradt reánk. Döntvénytáráról majd egy évszázaddal később egy pályatárs emlékezéséből értesülünk.⁶ Életrajzából csak annyi ismeretes, hogy 1532-ben Szófiában élt.

A héber tudományok múzsája a mohácsi vészt követő fél évszázadban nem hallatja szavát. Csak az 1597-ben Szalonikiban megjelent *סדר מדרש* c.⁷ munka jelzi, hogy a tudományos élet a török uralom alatt is zajlott. A munka DÁVID ben Jákob há-Kohennek, a budai rabbitanács tagjának a válásokkal kapcsolatos rituális kérdések elemzéseit tartalmazza. A szerző magyar volta csak az utóbbi évek kutatásai nyomán vált kétségtelenné.⁸ Könyve

³ SZINNYEI József: *Magyar írók*. 9. köt. Bp. 1909. 790. has.

⁴ *8°*. *סדר המצוות לכל השנה, וניצחון ש"ף*. l. FRIEDBERG, Ch. B.: *Bet Eked Sepharim*. 2. köt. Tel Áviv, 1952. n. no 2174. Ezt a kiadást nem ismeri FÜRST, J.: *Bibliotheca Judaica*. 3. köt. 345. lapon az 1571-i lublini kiadást tartja az elsőnek. Az *Enciclopedia Hebraica*. Jerusalem, 1960. 2. köt. 691–692. 1. közli az általa első kiadásnak tartott velencei 1591-i editio címlapját. A jiddis fordítás: EISIK Tirnau: *סדר המצוות מחרים*. l. FRIEDBERG: *I. m.* n. no. 2175. FÜRST: *I. m.* tizenkilenc kiadást ismer 1711-ig.

⁵ BÜCHLER Sándor: *A zsidók története Budapesten*. Bp. 1901. 61. l. KOHN: *I. m.* 284., 351., 388. l. Elvesztett munkájáról *Ungarische Wochenschrift*. 3. évf. 1897. 20. l.

⁶ AHARON Sason b. Joseph: *חיות אמת*. Velence, 1628. no. 54. (A továbbiakban a héber munkák címléírását FÜRST: *I. m.* alapján közöljük a nyelvi közérthetőség miatt. A német szöveg összefoglalja a terjedelmes címlapok tartalmát.)

⁷ DAVID ben Jakob ha-Kohen: *סדר מדרש Disc. Novellas über den Tr. Gittin*. Saloniki, 1597. 40. Bl. 158. (FÜRST: *I. m.* I. 199. l.)

⁸ FEKETE Lajos: *Buda, Pest és Óbuda nem mohamedán lakossága 1547-ben és 1580-ban*. Tanulmányok Budapest múltjáról. 6. köt. Bp. 1938. szerepel mint DÁVID pap. További irodalmi működéséről. AZULAJ, H. D. J.: *שם הגדולים*. II. Wien, 1864. 70. l.

a Törökországba szakadt magyar-zsidó közösség „kemény”, azaz magyaros kiejtésével kapcsolatban is.¹⁷

Amint az ÁVIGDOR Szófer esetében láttuk, egyes történelmi események megihletik a szerzőket. Hasonló indítékkal, de talán kevesebb történelmi vénával megáldott szerző volt Gábiel ben Hessel SCHOSBURG, aki *מה חשוה* címmel az 1648–49-es lengyelországi kozák pogromot énekli meg.¹⁸ A szerző magyar származását a múlt század végén POLLÁK Káim mutatta ki a műben szereplő magyar szavak, illetve a szerző nevének elemzése útján.¹⁹

A török idők történetének egyik forrása a vilnai származású EFRÁIM há-Kohen budai rabbi responsum-gyűjteménye. A munkát a szerző halála után fia adta ki 1688-ban Sulzbachban *שער אפרים* címmel.²⁰ A mindennapi élet által felvetett vallási kérdések egész sorát oldotta meg a nagytekintélyű szerző, akihez számos külföldi tudós is bizalommal fordult. A szerző tevékenységéről a legújabb életrajzi feldolgozás héber nyelven jelent meg.²¹

A császári Magyarországon a vallási élet egyik központja Kismarton. A városka szülőtte volt MÉIR ben Chájjim, a neves KATZENELBOGEN-család sarja. 1650 körül született. Amikor az 1670. évi bécsi kiűzés hullámai elérik szülővárosát, Stomfára menekül. Itt írja meg könyvét, amely 1675-ben jelent meg Wilhelmsdorfbán, *משה ין* címmel.²² Témáját a vallásfilozófia tárgyköréből meríti, a mikrokozmoszról értekezik. A bibliai *Eszter könyvéhez* írt szellemes megjegyzéseit *יוסף ופחה* címmel adta közre. Ez Fürthben, 1697-ben jelent meg. Mint himnuszkiadó jelentkezik a *חן חן שנה* című gyűjteményben.²⁴ Szerkesztésében látott napvilágot Chájjim WITTEL *הגלות והגלות* című könyve. E munka a lélekvándorlás miszticista elméletét taglalja. J. J. GRÜNWALD — aki részletesen tárgyalja MÉIR ben Chájjim irodalmi tevékenységét — említi egy *אשר נאמר* című responsum-gyűjteményét is.²⁶

Az 1670-i bécsi kiűzés más szerzőket is külföld felé sodort. A kiűzöttek új hazájukban mind a magánéletben, mind a hivatalos vagy irodalmi fórumokon nevük mellett jelzőként a „Kismartonból kiűzött” jelzőt használják. SIMON ben Efrájim Jehuda neve mellett is megtaláljuk *חלק שער* című homiletikai értekezésének címlapján. Bécsben született, de már egész kora ifjúságában Kismartonba került, 1670 után Prágában majd Zolkiewben tűnik fel. Érdeklődésének középpontjában a misztika állt. Ez egyébként a

¹⁷ BÜCHLER: *I. m.* 86. l.

¹⁸ SCHOSBURG, Gábiel: *מה חשוה oder Bussgebete Andachten und Threnodien über die grosse Judenverfolgung in den Jahren 1648–49 bei dem Kozaken*. Amsterdam, 1658. 4^o. 16 l. (FÜRST: *I. m.* III. 286. l.) BENJACOB: *I. m.* a no. 1299. szerint az első kiadás éve 1653. l. ZEDNER: *I. m.* 262. l. A 2. kiadás címlapján a szerkesztő POLLÁK Káim 1651-re teszi.

¹⁹ GABRIEL ben Jehosua: *מה חשוה*. 2. kiad. Bp. 1899. 65. l. Szerk. POLLÁK Káim.

²⁰ EFRÁIM ha-Kohen: *שער אפרים*. 150 *Rechtsgutachten* ... Sulzbach, 1688. 2^o. 111 lev. Néhány részletét magyarul l. KOHN Sámuel: *Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez*. Bp. 1881. 117–123. l.

²¹ KATZBURG, N.: *חולדות המדבר והמדבר* Szinaj. 31–33. évf. 1953. 6–22. l.

²² MÉIR b. Chájjim Katzenelbogen: *יוסף ופחה*. *Comm. zu M. Azar di Fano's Traktat mit Texte gedruckt*. Wilhelmsdorf, 1675. 4^o. 435 l. (FÜRST: *I. m.* I. 227. l.)

²³ MÉIR b. Chájjim Katzenelbogen, *יוסף ופחה*. Fürth, 1697. 4^o.

²⁴ *חן חן שנה* וכו'. Prag, 1703. 8^o. STEINSCHNEIDER: *I. m.* no. 1696 alatt megjegyzi, hogy MÉIR b. Chájjim verse a gyűjtemény első lapján található.

²⁵ WITTEL, Chájjim: *הגלות והגלות*. *Ueber Seelenwanderungen nach Systeme der Kabbala in 35 Kapitel* ... Mit Anmerkungen von MEIR b. Chájjim ... Frankfurt, 1684. 4^o. (FÜRST: *I. m.* I. 21. l.)

²⁶ GRÜNWALD, J. J.: *היהודים בארץ* Sziget, 1913. 24. l.

²⁷ SIMON b. Efráim Jehuda: *חלק שער oder Derascha's über der Pentateuch und für einzelne Fälle*. Prag, 1687. 4^o.

kismartoni tanházra jellemző. Ő szerkesztette és adta ki Menachem Azarja DI FANO מנחם אזריה די פאנו c.²⁸ kabbalista értekezését. Ugyancsak az 1670-i kiűzetés miatt vett vándorbotot kezébe MOSE ben Chájjim — a fent tárgyalt MÉIR ben Chájjim kismartoni szerző testvére —, aki vizsgálódásaink időhatárai között egy munkát jelentetett meg. Kiadta KALONYMOS ben Kalonymos מנחם בן קלון című munkáját²⁹ jiddis fordításban.

A héber könyv hazai történetének igen érdekes forrása SCHULHOF Izsák, egykori budai lakos feljegyzései, amelyeket a város 1686. évi visszafoglalása után vetett papírra. E verses gyászénekek nem jelentek meg nyomtatásban, de könyvtörténeti érdekességük miatt szólunk róluk. Az egyik gyászdalban így ír a szerző „... sírok én a sok száz szent könyv miatt, amelyeket darabokra tépve lábbal tiportak...”, és a versekhez írt magyarázatában említ egy könyvolvasó együletet, amelynek a célja a héber irodalom terjesztése volt.³⁰

Buda ostroma után a császári csapatok fogságába esett foglyok kiváltása körül nagy érdemeket szerzett egy Süskind TAUSSIG nevű prágai fiatalember. Az ő tevékenységét örököltette meg AHARON ben Joszef budai száműzött *Ein schön neu Lied von Ofen* címmel,³¹ jiddis nyelven írt héber betűs nyomtatványában, amely Prágában jelent meg 1688-ban. Értékes hungarica még TAUSSIG röplapja, amelynek egyetlen példánya a wroclawi Városi Könyvtárban található. A „budai száműzöttek” közül való volt JONATHAN ben Jakob is. Az idős szerző vallásfilozófiai elmélkedése Dyrhenfurtban 1697-ben jelent meg קצת מוראל וזכירה című műve.³² Szépirodalmi erényeket csillogtat a jiddisül írt *Neu Maasse Buch* című kötete, amelyben régi legendákat dolgoz fel.³³ A hazai vallástörténeti fejlődés szempontjából nem közömbös, hogy ő sem tudta kivonni magát Menachem Azarja DI FANO hatása alól. Még saját műveinek kiadása előtt sajtó alá rendezi DI FANO מאמר העתים³⁴ című munkáját. JOSZEF ben Gerson „budai száműzött”, aki 1686 után Prágában, majd Izmirben tevékenykedett, önálló irodalmi alkotással nem jelentkezik. Frankfurtban 1709-ben kiadta mestere, Joszef ISZKIFÓ összegyűjtött responsumait.³⁵ A kötetben, amelyben mestere életművét összegezi, néhány saját responsumát is közreadta.³⁶

II. A XVI–XVII. század tudományos és vallási irodalmának egyik jellemzője, hogy a szerzők neves tudósokkal ellenőriztetik kézírataikat, és azok ajánlásával adják ki műveiket. A kor héber irodalmában ezek az approbációk különösen jelentősek. A felkért tudósok gyakran nem csupán a hozzájuk eljuttatott kézíratról írnak, hanem felhasználják

²⁸ MENACHEM Azarja DI FANO: מנחם אזריה די פאנו. Prag, 1688. 4^o. 2. kiadás. Frankfurt 1701. 4^o. 12 lev. BENJACOB: I. m. 96. l-on megjegyzi, hogy a szerkesztő önálló tételei is szerepelnek a kötetben.

²⁹ KALONYMOS b. Kalonymos: מנחם בן קלון Sulzbach, 1705. 4^o. 58 lev. l. még GRÜNWALD: I. m. 27–28. l.

³⁰ KOHN: I. m. 131–134. l.

³¹ AHARON b. Joszef: ... שייך נחמיה לייזר. Praga. 1688. 8^o. BRANN, M.: *Zum Ofner Judenmord* 1686. Monatschrift f. Geschichte u. Wissenschaft Judentums. XXV. évf. 1881. 540–555. l. Szövegét kiadta: FÜRST, A.: *Ein sein nai lid fun Ofen*. Monatschrift f. Geschichte u. Wissenschaft Judentums. LXXXI. évf. 1937. 223–230. l.

³² JONATHAN b. Jakob: קצת מוראל וזכירה *Ueber Moral und Askese geschöft aus Sefer Chasidim*. Dyrhenfurt, 1697. 4^o. 20 lev. (FÜRST: I. m. I. 105. l.) Az 1797-es évszám valószínűleg sajtóhiba. Uo. Sulzbach 1697.

³³ JONATHAN b. Jakob: נחמיה זכירה *Sammlung verschiedener Geschichten zur Unterhaltung und Belehrung*. Dyrhenfurt, 1697. 4^o. 8 lev.

³⁴ DI FANO, Menachem Azarja: מאמר העתים. ed. JONATHAN b. Jakob. Dyrhenfurt, 1693. 4^o.

³⁵ ISZKIFÓ, Joszef: ראש יוסף. Frankfurt, 1709. 4^o. Származásáról: KAUFMANN D.: *A zsidók utolsó kiűzése Bécsből és Alsó-Ausztriából*. Bp. 1889. 171. l.

³⁶ KOHN, Boaz: קונטרסי החשובים. Hacofe. XIV. évf. 1930. 3–4. sz. 261. l.

a lehetőséget, és approbációjukban egy-egy rövid elmefuttatást is elhelyeznek. Fontos családtörténeti kapcsolatokat olvashatunk ki ezekből a néha elég terjedelmes írásokból. A kismartoni JEHUDA ben Chanoch, aki a XVI–XVII. század fordulóján Lidomirban tevékenykedett, szoros kapcsolatban állt Samuel Lőw poseni mesterrel, akinek két munkáját is approbálta.³⁷ KAUFMANN Dávid rámutat, hogy JEHUDA b. Chanoch családja pozsonyi származású.³⁸ EULENBURG Jiszachar יהודה לייב című, bibliamagyarázatokat tartalmazó művét,³⁹ amely 1623-ban Prágában jelent meg, MEIR ben Jeruchám látta el ajánlással. Az approbáció szerzője Kismartonból származott a palesztinai Tiberiasba. MORDECHAJ ben Jichák há-Kohen rabbi volt Budán a XVII. század közepén. Az ő approbációját olvashatjuk TUCHFÜHRER Cevi ben Gersom יהודה צבי című könyve előtt. Kismartoni származású volt BARUCH AUSTERLITZ,⁴¹ aki kolini rabbi, majd prágai prédikátor lett. Approbációját olvashatjuk a יהודה צבי előtt, amely Frankfurt an der Oder-ban 1705-ben jelent meg, valamint az יהודה צבי c.⁴² gyűjteményben.

III. Az approbáció mellett a verses üdvözlés a tárgyalt kor nagy irodalmi divatja. A magyarországi szerzők tollából származó ajánlások, üdvözlések között szép számmal akadnak héber nyelvű alkotások. Vonatkozik a megállapítás különösen a külföldön tanuló magyar diákokra. A reformáció nagy szellemi áramlatai a külföldi egyetemek felé sodorják a fiatalokat. Így válik Wittenberga, Utrecht, Leyden egy-egy magyar diákközponttá.

LASKAI MATKÓ János 1630-ban nyitja meg a leydeni⁴³ egyetem alkalmi héber költőinek sorát MEDGYESI Pál vallásos témájú vitairatához írt versével. Kollégái közül DIÓSZEGI KALMÁR Pál négy különböző kiadványban szerepel; üdvözli tanulótársát BATHORI G. Mihályt — aki még ugyanabban az évben, 1663-ban BECSKEHÁZI V. Istvánhoz ír meleg sorokat —, majd KIS-MARJAI V. Pál *Disputationum ex Philosophia* c. művét látja el héber verssel. 1654-ben DEBRECZENI K. János és SZEPSI KOROCZ András műveit üdvözli. Több mint húsz évvel később jelentkezik RÁCZ-BÖSZÖRMÉNYI János MAGYARI Józsefhez írt rövid költeményeivel. VIZAKNAI Mihály 1679-ben ZILAHY István munkáját tisztelettel meg.

A wittenbergai egyetem⁴⁴ hallgatója ZABELER Jób, aki 1649-ben KOTAY János dissertációját üdvözli igénytelen héber versével. Földije, a szintén lőcsei KEMMEL János 1659-ben THANN András diáktársát üdvözli. PILARIK András és István 1668-ban szerepelnek mint héber és szír poéták. Szintén a keleti nyelvekhez vonzódott MAGNUS György Frigyes, aki tanulótársához, KOCHMEISTER Sámuelhez héberül, káldul, szírul és arabul írt.

Utrechtben⁴⁵ 1651-ben jelentkezik az első magyar származású héber költő, SOMOSI P. János, a XVII. század egyik jeles magyar hebraistájának, KOMÁROMI CSIPKÉS Györgynek a munkájához írt három szakaszos versével. Johann LEUSDEN, aki KOMÁROMI CSIPKÉS

³⁷ יהודה צבי. Posen, 1593. JICHÁK ben Semuel ha-Levi; פתח יצחק Basilia, 1625. 4^o. 68 lev.

³⁸ KAUFMANN, D.: Monatschrift f. Geschichte u. Wissenschaft Judentums. XXXVIII. 1894. 93–94. l.

³⁹ EULENBURG, Jiszachar: יהודה לייב. Prag, 1623. f. 214 lev.

⁴⁰ TUCHFÜHRER, Cevi b. Sámson: יהודה צבי. Venedig, 1660. 4^o. 106 lev.

⁴¹ KAUFMANN, D.: I. m. 153. l.

⁴² יהודה צבי ed. H. LIEBERLES. *Ein Auszug aus dem Aruch*. Prag. 1707. 4^o.

⁴³ LASKAI Matkó János *RMK* III. 1458. DIÓSZEGI KALMÁR Pál *RMK* III. 1840., 1844., 1893., BATHORI G. Mihály *RMK* III. 1842. RÁCZ-BÖSZÖRMÉNYI János *RMK* III. 2759. VIZAKNAI Mihály *RMK* III. 2992.

⁴⁴ ZABELER Jób *RMK* III. 1733. KEMMEL János *RMK* III. 2103. PILARIK András és István *RMK* III. 2448. MAGNUS György *RMK* III. 2452.

⁴⁵ SOMOSI P. János *RMK* III. 1782. LEUSDEN János *RMK* III. 1781. ALISTALI FARKAS Jakab *RMK* III. 1813. 1904. MÁRTONFALVI György *RMK* III. 1972., 2013. DEBRECZENI P. János *RMK* III. 2022. WESZPRÉMI B. István *RMK* III. 2369. CSEKEI Pál *RMK* III. 2401.

héber tanára volt, kitűnő héber verssel köszönti volt tanítványát. ALISTALI FARKAS Jakab 1652-ben és 1654-ben szerepel utrechti kiadványban, MÁRTONFALVI György 1656-ban Utrechtben SZÁNTAI POCs Istvánhoz és Franekerben 1668-ban DEBRECZENI GELE Jánoshoz írt üdvözlő sorokat. DEBRECZENI P. János diáktársát, MÁRTONFALVI Györgyöt tiszteli meg. WESZPRÉMI B. István 1666-ban SÁRFŐI Mihályhoz ír. Egy évvel később CSEKEI F. Pál, SZILÁGYI Márton könyvében szerepel héber versével.

Franekerben⁴⁶ adták ki PATAKI István írását 1665-ben, SZŐLŐSI Pál és JENEI György 1686-ban, SZILÁGYI Péter 1696-ban és 1697-ben szerepel. 1700-ban NÁNÁSI L. József zárja a Franekerben megjelent magyarországi héber költők sorát. GYARMATI István és DEBRECENI S. Gáspár 1626-ban Frankfurtban,⁴⁷ KALLAI KAPIS János és BÉKÉS János 1674-ben Bázelen⁴⁸ adnak ki héber üdvözlő verset. Brémában 1625-ben⁴⁹ jelenik meg BESENYEI F. Mihály munkája, amelyet KISMARJAI VESZELIN Pál kedves verseeskével üdvözl.

Tudomásunk szerint a hazai műhelyek sajtója alól igen kevés héber költemény látott napvilágot. Ezek közül kettő ismert csupán: TOFEUS Mihály 1652-ben Sárospatakon és KAPOSÍ Sámuel 1702-ben Kolozsvárott jelentkezik héber költeménnyel.⁵⁰

Közleményünk nem tartalmazza a hazai bibliográfiákban szereplő önálló héber hungaricumokat. A magyarországi héber sajtótermékek ismertetése — beleértve az üdvözlő versirodalmat is — csak a hazai héber nyomdatörténet forrásainak a feltárása után lesz időszerű.

DÁN RÓBERT

4

⁴⁶ PATAKI István *RMK* III. 2279. SZŐLŐSI Pál és JENEI György *RMK* III. 3389. SZILÁGYI Péter *RMK* III. 3988., 4033. NÁNÁSI L. József *RMK* III. 4178.

⁴⁷ GYARMATI István *RMK* III. 1399. DEBRECZENI S. Gáspár *RMK* III. 1399.

⁴⁸ KALLAI KOCSIS János *RMK* III. 2647. BÉKÉS János *RMK* III. 2647.

⁴⁹ KISMARJAI VESZELIN Pál *RMK* III. 1372.

⁵⁰ KAPOSÍ Sámuel *RMK* II. 2109.

FIGYELŐ

Magyar eredetű és magyar vonatkozású kódexek Amerikában. Nem új és nem is meglepő az a tény, hogy magyar eredetű vagy magyar vonatkozású műkincsek — köztük kódexek is — az idők folyamán különböző utakon külföldre kerültek, és így ma tőlünk távoleső országok köz- vagy magángyűjteményeit gazdagítják. Sajnos, arra is nem egy példa van, hogy egy-egy kódex vándorlása során teljesen eltűnik szemünk elől, de van példa ennek ellenkezőjére is: még ma is bukkannak elő — főként külföldi antikvár-katalógusokban — olyan értékes kéziratok, amelyeknek magyar kultúrtörténeti vonatkozásai vitathatatlanok, s amelyek meglétéről mindeddig nem volt tudomásunk.

Föltétlenül fontos és szükséges feladatnak tekintjük a külföldre került magyar vonatkozású kódexanyag számbavételét, állandó figyelemmel kísérését, ezért az alábbiakban az Amerikába — pontosabban: az Egyesült Államokba — került kódexeinkről, ezek elő- vagy eltűnéséről szeretnénk rövid áttekintést adni a mai helyzetnek megfelelően.

E számbavételkor két fő forrásra támaszkodhattunk: az egyik az a nyomtatásban megjelent hatalmas négy kötet, amely az Amerikába került európai kódexanyag jegyzékét tartalmazza,¹ a másik egy magyar származású kutatónak, SZABÓ Györgynek az irodalmi munkássága, amely legnagyobbbrészt az általunk is most felvetett kérdésre vonatkozik.²

Legcélszerűbbnek látszott, hogy ismertetésünkben a kódexek korát vegyük alapul. Ugyanakkor egy táblázatban is rögzítettük az egyes kódexekre vonatkozó legfontosabb adatokat.

A keletkezési idejét tekintve legkorábbi kódex, amelyről szólnunk kell, nem magyar eredetű, csupán magyar vonatkozású annyiban, hogy a jelek szerint a XIV. században Magyarországon használták. A kódexszel kapcsolatos problémák még korántsem tekinthetők megoldottnak, de minthogy az irodalomban fölbukkant, mégis tudomásul kell vennünk létezését.

Első említője nálunk egy újságcikk,³ ennél részletesebb és pontosabb leírást ad róla SZABÓ György,⁴ bár ő sem az eredeti alapján, hanem árverési katalógus nyomán ismerteti. A kódexet 1959-ben a londoni SOTHEBY-cégtől 24 000 angol fontért vásárolta meg H. P. KRAUS New-York-i antikvárius. A magas ár önmagában véve is bizonyítja, hogy rendkívüli értékről van szó (a CYPRIANUS-korvína ára 1964-ben 5 000 angol font volt!).

¹ De RICCI, Seymour — WILSON, William Jerome: *Census of medieval and renaissance manuscripts in the United States and Canada*. New York, 1935 — 1940. I — II. kötet + index (a továbbiakban: *Census*). BOND, W. H.: *Supplement to the Census of medieval and renaissance manuscripts in the United States and Canada*. New York, 1962 (a továbbiakban: *Supplement*).

² SZABÓ György tanulmányaira a megfelelő helyeken utalunk.

³ A *Magyar Nemzet* c. napilap 1963. évi jún. 13-i számában „t. i.” aláírással jelent meg: *Középkori magyar vonatkozású kódex egy angol műgyűjteményben*. A közlemény számos tévedést tartalmaz.

⁴ SZABÓ György: *Egy újabb magyar vonatkozású kódexről*. Új Látóhatár. 1963. 2. sz.

Egy gazdagon díszített, XIII. századi, francia eredetű *Psalterium* a szóban forgó kódex, amelyet minden valószínűség szerint Párizsban írtak és festettek 1260 körül. A benne található rendkívül gazdag és magas művészi színvonalon álló miniatúrák alapján joggal lehet arra következtetni, hogy a kódex a francia uralkodócsalád valamelyik tagja megrendelésére készült. A kódex magyar vonatkozásai későbbi, XIV. századi bejegyzések alapján merülnek fel. A kalendárium-részbe ugyanis utólag vörös színnel Szent ISTVÁN, Szent LÁSZLÓ, Szent ZSIGMOND, Szent ERZSÉBET nevét írták be. Ugyancsak később másolhatták a kódex 200–202. lapjára azokat az imádságokat, amelyekben egy előkelő hölgy egy ugyancsak előkelő, *W* betűvel kezdődő nevű valakinek az érdekében imádkozik. Az egyik *W* betűt ismét később kivakarták, s helyébe „lodovico”-t írtak be.

A magyarországi szentek nevének bejegyzése kétségtelenné teszi azt, hogy a kódexet egy ideig Magyarországon használták. Hogy ki lehetett itteni tulajdonosa, arra nézve csak feltevések vannak. Az egyik nézet szerint ez Przemysli ERZSÉBET lehetett, II. VENCEL (WENCESLAUS) cseh király felesége. Ezt a VENCELT 1301-ben magyar királlyá is megválasztották, de meg nem koronázták. SZABÓ György véleménye szerint viszont a *W* betű inkább az előbbinek fiát, III. VENCELT jelentheti, aki magyar király volt 1301–1305-ig. Ennek eljegyzett menyasszonya volt III. ENDRE magyar király leánya, ERZSÉBET, akinek a feltételezhető tulajdonosok közül „legtöbb joga” volt Árpád-házi őseihez könyörögni. Véleményünk szerint e két feltételezés mellett I. ZSIGMOND magyar királyra, illetve az ő közeli női hozzátartozóira is kell gondolni, minthogy az előbb említett két ERZSÉBET személye nem ad magyarázatot a ZSIGMOND név bejegyzésére. I. ZSIGMONDNak anyját és leányát is ERZSÉBETnek hívták. Atyja, IV. KÁROLY német–római császár és cseh király a szép könyvek, kódexek szerelmese. Ősei között nem egy francia herceg és hercegnő, valamint nem egy VENCEL is van. Ilyen módon könnyen elképzelhető a kódex útja a francia királyi udvartól ZSIGMOND magyar király környezetéig. Ehhez a feltételezéshez azonban elsősorban arról kellene meggyőződni, hogy egykorú-e a *W* betűs imádságoknak és a magyar szentek nevének bejegyzése a kódexben. Ha feltevésünk helytálló, úgy ezeknek különböző időpontban, egyiknek a másik után kellett a kódexbe kerülni. E kérdésre azonban egyelőre nem remélhetünk választ, minthogy a kódex jelenleg számunkra ismeretlen helyen van, és így nem hozzáférhető.

Ami a kódexbe ugyancsak a XIV. században bejegyzett „lodovico” szót illeti, abban megegyeznek a vélemények, hogy az senki másra, mint I. LAJOS magyar királyra nem vonatkozhat. Mindezek alapján bizonyosnak látszik, hogy a kódexnek a XIV. század folyamán több magyarországi tulajdonosa is volt. A benne található egyéb bejegyzések viszont azt tanúsítják, hogy a XV. században Bruges-ben, a XVIII. században Edinburgh-ben kellett lennie, utóbbi helyen kapta kék maroquin kötését. Később John Phillips of EDSTONE birtokából Dyson PERRINS birtokába került, majd 1959-ben Londonban elárverezték. Legutóbbi hírünk a kódexről H. P. KRAUS New-York-i antikvár cégtől van, amelyhez nemrég levélben fordultunk a kódex mikrofilmjének megszerzése ügyében. Az innen kapott válasz — amelyben a kódex mint *Psalter of Wenceslaus, King of Hungary and Bohemia* szerepel⁵ — azt közölte, hogy levelünket továbbították a kódex jelenlegi tulajdonosához, aki majd fog rá válaszolni, „ha akar”. Minthogy azóta már több mint egy esztendő telt el, joggal feltételezhetjük, hogy „nem akar”. Ezek szerint az sem kétségtelen, hogy a jelenlegi tulajdonos Amerikában él-e.

A XIV. században Magyarország területén keletkezett könyvtörténeti emlékeink közül két elég jelentős műemlék került át Amerikába. Ez ránk nézve különösképpen azért sajnálatos, mivel éppen e korból fennmaradt emlékanyagunk elég szegényes, és jóformán

⁵ A kódexnek ilyen elnevezése föltétlenül tévesnek látszik, hiszen, mint említettük, egy női tulajdonos imádkozik a *W* betűs név viselőjéért.

csak egy — az igaz, hogy kiemelkedő — alkotás képviseli hazánkban: a *Képes Krónika*. Amerikába került viszont még a múlt század végén a kétkötetes *Nekcsey-Biblia* és a XX. század folyamán több részlet az ún. *Vatikáni Legendáriumból*. Egészen példátlan az utóbbi — eredetileg valószínűleg I. LAJOS testvéröccse, Anjou ENDRE számára készült, — a szentek életét képsorozatokban bemutató kódex lapjainak a szétszóródása a világban: terjedelemben legjelentősebb részét a Vatikáni Könyvtár őrzi, egy, töredéke a leningrádi Ermitage grafikai gyűjteményébe, egy nagyobb és három kisebb töredéke különböző időpontokban (1909, 1913, 1955) a New-York-i Pierpont Morgan Library-be került.

A *Nekcsey-Biblia*, a *Legendárium* és a *Képes Krónika* miniatúradíszének stílusbeli rokonságára már többen rámutattak, részletes ismertetésükre most nem térünk ki.⁶

A XV. századi Amerikába került kódexeink közül először egy olyan, VITÉZ János könyvtárából kikerült darabról kell szólnunk, amelyet eddig még a nagy humanista püspökre vonatkozó irodalom sem ismert. Néhány évvel ezelőtt egy külföldi CICERO-kutató⁷ irányította rá figyelmünket. A tőle kapott részletes leírás és a *Supplement* vonatkozó szövege alapján az alábbiakban ismertetjük.

A címlapján VITÉZ János címerével ellátott kódex CICERO filozófiai műveit tartalmazza, 275 + 3 pergamen lapból áll, nagysága 380 × 260 mm. Egyetlen kéz írása, humanista cursívával, amely a szöveget 1470. április 15-én fejezte be. A címlap díszítése fehér indafonatos, ezenkívül 31 nagyobb és 13 kisebb iniciálé van a kódexben. Történetéről annyit tudunk, hogy Jonathan PECKOVER szerezte meg a múlt században; halála (1882) után testvérének, Lord PECKOVER von Wisbecknek a birtokába került. 1951-ben Londonban elárverezték; a Yale Egyetem (New Haven) könyvtára 1960-ban a RABINOWITZ-gyűjteményből szerezte meg. Mikrofilmjét többszöri kérés, ill. megrendelés ellenére sem sikerült még eddig megszerezniünk.

Ami MÁTYÁS király budai könyvtárát illeti, meglepő lenne, ha éppen a korvinák közül egy sem volna ma Amerikában. Itt több kódexről kell említést tennünk: négy hiteles korvináról, amelyek ma amerikai közgyűjteményekben vannak, azonkívül egy hiteles korvina-ősnymotatványról és egy nem kétségtelen hitelességű korvin-kódexről.⁸ Az utóbbi két darab mai őrzési helye számunkra ismeretlen, legutolsó hírünk róluk Amerikára utal.

A Pierpont Morgan Library két korvináját — egy DIDYMUS-és egy CICERO-kódexet — 1913-ban, firenzei árverésen vásárolták, korábban mindkettő egy ideig egyházi tulajdonban volt. A Spencer Collection (New York Public Library) LIVIUS-kódexe az Országos Széchényi Könyvtár nemrég szerzett CYPRIANUS-kódexének párja a PHILLIPS-gyűjteményben, 1933-ban került jelenlegi őrzési helyére. A marosvásárhelyi TELEKI-téka tulajdona volt egy ideig az a TACITUS-korvina, amely 1935-ben a magyar származású Gabriel WELLS útján került a New-Haven-i Yale Egyetem könyvtárába.

A két nyomaveszett darab közül a hiteles ősnymotatvány-korvina, egy hely, év és nyomda megnevezése nélkül, valószínűleg Rómában az 1460-as években készült *Statuta Urbis Romae*. A pergamenre nyomott, díszes kiállítású példány címlapján II. PÁL pápa és MÁTYÁS király címere látható; az ősnymotatvány a pápa ajándékaként került Budára.

Ebből az ősnymotatványból egyetlen példány ismertes ma, s ezt a római Bibliotheca Casanatense⁹ őrzi, ez azonban — sajnos — nem a keresett korvina. Utóbbinak csupán az

⁶ SZABÓ György: *Fourteenth century hungarian manuscripts in the United States*. A bibliography by — —. New York, 1961. LEVÁRDY Ferenc: *A Bibliotheca Vaticana, a Morgan Library és az Ermitage Magyar Anjou Legendáriuma*. Műv. tört. Ért. 1964. 161 — 213. 1.

⁷ Peter L. SCHMIDT, Schulensee bei Kiel.

⁸ SZABÓ György: *Corvinus manuscripts in the United States*. A bibliography. New York, 1960.

⁹ HAIN-REUCHLIN 15 019.

Magyar eredetű és magyar vonatkozású kódexek Amerikában

Sor szám	A kódexek ill. ösnyomtatvány szerzője, címe, kora	Első, ill. korábbi magyar tulajdonos	Az Amerikába kerülés ideje, jelenlegi őrzési hely	A <i>Census</i> , ill. <i>Supplement</i> vonatkozó lapszáma	Megjegyzés
1.	<i>Psalterium</i> . XIII. század	A XIV. század folyamán magyar uralkodók női családtagjai	Ez idő szerint ismeretlen		H. P. KRAUS New York-i antikvárius 1959-ben vásárolta meg
2.	<i>Biblia</i> . I–II. kötet XIV. század	NEKCEY-LIPÓCZ Dömö- tör tárnokmester	1890 előtt óta: Washing- ton, Library of Con- gress	<i>Census</i> . 1. kötet 180. l. <i>Supplement</i> . 117. l.	
3.	<i>Legendarium</i> . XIV. század	Anjou ENDRE?	Néhány lapja 1909, 1913, 1955 óta: New York, Pierpont Morgan Library	<i>Census</i> . 2. kötet 1433. l. <i>Supplement</i> . 343 – 344. l.	
4.	CICERO: <i>Opera philoso- phica</i> . 1470	VITÉZ János	1960 óta: New Haven, Yale University Library	<i>Supplement</i> . 49. l.	
5.	DIDYMUS-ATHANASIUS. XV. század	I. MÁTYÁS magyar király	1913 óta: New York, Pierpont Morgan Library	<i>Census</i> . 2. kötet 1461. l. <i>Supplement</i> . 347. l.	
6.	CICERO: <i>Opera</i> . XV. század	I. MÁTYÁS magyar király	1913 óta: New York, Pierpont Morgan Library	<i>Census</i> . 2. kötet 1461 – 1462. l. <i>Supplement</i> . 347. l.	
7.	<i>Evangelistarium</i> . XV. század	II. ULÁSZLÓ (előbb I. MÁTYÁS?) magyar király	1927 óta: Amerikában ismeretlen helyen(?)		

8.	LIVIVS: <i>De secundo bello Punico</i> . XV. század.	I. MÁTYÁS magyar király	1933 óta: New York, Public Library, Spencer Collection	<i>Census</i> . 2. kötet 1340—1341. l. <i>Supplement</i> . 331. l.	
9.	TACITVS: <i>Annales</i> . XV. század	I. MÁTYÁS magyar király	1935 óta: New Haven, Yale University Library	<i>Supplement</i> . 34—35. l.	
10.	AELIANVS Tacticus: <i>De instruendis aciebus</i> . XV. század	(Mégvolt I. MÁTYÁS könyvtárában.) A XIX. században az APPONYI-család birtokában	1951 óta: Cambridge (Mass.), Harvard College Library	<i>Census</i> . 1. kötet 959—960. l. <i>Supplement</i> . 246. l.	
11.	Aeneas Sylvius Piccolomini: <i>Epistolae</i> , etc. XV. század	A XIX. században: Marosvásárhely, TELEKI-téka	1954 óta: Cambridge (Mass.), Harvard College Library	<i>Supplement</i> . 257. l.	
12.	<i>Breviarium és Misale</i> . 1481	KÁLMÁNCSEHI Domokos	New York Public Library, Glazier Collection	<i>Supplement</i> . 392. l.	
13.	<i>Horae</i> . 1492	KÁLMÁNCSEHI Domokos	1951-ig: New York, L. WILMERDING könyvtára	<i>Census</i> . 2. kötet 1852. l. <i>Supplement</i> . 407—408. l.	1961 óta: Párizs, Bibliothèque Nationale, BOISROUVRAY-gyűjt.
14.	<i>Livre d'heures</i> . XV. század	ANNE de Foix? (II. ULÁSZLÓ felesége)	Ez idő szerint ismeretlen		1962-ben New York-ban árvereztek
15.	<i>Statuta Urbis Romae</i> . Ősnyomtatvány XV. század	I. MÁTYÁS magyar király	Chicago-i magánkönyvtár?		

eredetiről készült leírását ismerjük 1908-ból, amikor Rómában árverésre került.¹⁰ Az árverésről magyar tudósok is értesültek, azonban mielőtt az ősnymotatványt megvizsgálhatták vagy megvételére árajánlatot tehettek volna, az árverező cég árverésen kívül eladta anélkül, hogy a vevő nevét vagy a vételárat felfedte volna. Mindössze annyit sikerült megtudni később, hogy egy amerikai magángyűjtő vásárolta meg, s állítólag chicagói könyvtárában helyezte el. Az amerikai ősnymotatványok jegyzéke azonban nem sorolja fel, s az Amerikában élő SZABÓ György sem tudta még eddig hollétét kinyomozni.

A nem kétségtelen hitelességű korvin-kódex, amelyre már utaltunk, s amelynek ugyancsak nyomaveszett, egy *Evangelistarium*. Címlapján II. ULÁSZLÓ címere látható, a róla fennmaradt reprodukció alapján a budai könyvfestő műhely termékei közé sorolható. Első ismertetője nálunk GULYÁS Pál volt,¹¹ és már ő is említi, de később FÓGEL határozottan állítja,¹² hogy a jelenlegi címer alatt MÁTYÁS hollói vehetők ki. A ZOLNAI-féle bibliográfia¹³ tévesen sorolja föl, mint a Pierpont Morgan könyvtár tulajdonában levő hiteles korvinát. Sajnos, semmi kétségünk nem lehet aziránt, hogy a kódexnek — legalább is ma — nyomaveszett, mert sem a *Census*, sem a *Supplement* nem említi.¹⁴

Még két kódexről kell említést tennünk, amelyeknél több-kevesebb — inkább kevesebb — valószínűséggel merült föl azok korvina-volta. Az egyik AELIANUS Tacticus műveinek egy XV. századi kódexe. Ezt Wiliam R. RICHARDSON ajándékozta 1951-ben a Harvard College Library-nak, előzetesen a XIX. században az APPONYI-család birtokában volt, APPONYI Lajos adta el 1892-ben Londonban. Több tulajdonos kezén került 1912-ben RICHARDSONhoz. Korvina-volta nem hiteles: Francesco MASSARO velencei követségi titkár említi egy levelében¹⁵ Budáról, 1520-ból, hogy látta a könyvtárban, de hogy az valóban ez a példány lett volna, semmi nem bizonyítja.

A másik kódex, amelyről ma már biztosan tudjuk, hogy a marosvásárhelyi TELEKI-tékából került ki,¹⁶ az az Aeneas Sylvius PICCOLOMINI leveleit és *Historia Bohemicá*ját tartalmazó kötet, amelyet egy amerikai árverési katalógus tévesen korvinaként ismertett,¹⁷ s amely 1954 óta ugyancsak a Harvard College Library tulajdona. Ha nem is tartozott MÁTYÁS könyvtárába, elég hosszú időn át lehettek magyar tulajdonosai, és már csak ezért is itt említést érdemel.

¹⁰ SZABÓ György (*Egy Amerikában lappangó Corvináról*. Új Látóhatár. 1960. 71—72. l.) is ennek alapján írja le az ősnymotatványt: *Catalogue des livres et manuscrits composant la bibliothèque des Ducs d'Altemps*. Seconde partie. Rome, 1908. No. 1735.

¹¹ GULYÁS Pál: *Újabb külföldi tanulmányok Mátyás király könyvtáráról*. Magyar Könyvszle. 1908. 197—200. l.

¹² FÓGEL József: *A Corvina-könyvtár katalógusa*, 89. sz. Bibliotheca Corvina. Bp. 1927. 69. l.

¹³ ZOLNAI Klára—FITZ József: *Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini*. Bp. 1942. 105. l.

¹⁴ SZABÓ György a 10. jegyzetben említett munkájában ugyancsak tévesen említi az *Evangelistarium*ot, mint a Pierpont Morgan Library-ben őrzött korvinát. A 8. jegyzetben említett SZABÓ György-féle bibliográfiában már csak a négy hiteles korvina és az ugyancsak hiteles, de elveszett ősnymotatvány szerepel.

¹⁵ E levél kivonatát közli Marino SANUTO: *Diarii XXVIII. könyvében*. (A Magyar Történelmi Társaság kiadásában a vonatkozó rész a XXV. kötet 171. lapján található.)

¹⁶ BUSRYA Endre: *A marosvásárhelyi Teleki-téka eltűnt Piccolomini-kódexe s egy Amerikában felbukkant Piccolomini-corvina*. Magyar Könyvszle. 1965. 000. l.

¹⁷ SZABÓ György: *Notes et additions* (Hung. Quart. 1963. 1—2. sz.) c. tanulmányában — amely lényegében a *Supplement* magyar vonatkozású anyagához közöl helyesbítéseket — részletesen foglalkozik a PICCOLOMINI kódexszel és azzal a híradással is, amely erről a Magyar Könyvszemle 1961. évi kötetének 105—107. lapján e sorok írójától megjelent. A híradás időpontjában a *Supplement* még nem jelent meg, és így csak az árverési katalógus adatait vehettük alapul, amely kifejezetten „a signed Corvinus codex”-ről ír. SZABÓ György figyelmét elkerülte, hogy a cikk szövegében fenntartással fogadtuk a kódex hiteles korvina-voltának kérdését.

XV. századi kódexeink közül KÁLMÁNCSEHI Domokos két kódexének változatos útjáról kell még megemlékeznünk.¹⁸ Az egyik egy 1481 körül készült *Breviárium* és *Missale*, amely korábban a bécsi LIECHTENSTEIN-gyűjteményben volt, s innen a II. világháború után került a már többször említett H. P. KRAUS antikvár-cég útján a Pierpont Morgan Library-be mint a Glazier-Collection egy darabja. A *Supplement Kálmáncsehi-Liechtenstein-kódexnek* nevezi el, bár a kódexnek más tulajdonosairól is tudunk, így pl. a XVIII. században a viktringi (Karintia) cisztercita kolostorban volt.¹⁹

KÁLMÁNCSEHI másik kódexe egy imakönyv, 1492-ben készült a jelek szerint Budán. Ezt élénken bizonyítja az, hogy egyik lapján csaknem teljesen pontos másolatban megtaláljuk azt a mitológiai tengeri csatajelenetet, amely a PHILOSTRATUS-kódex címlapján is megvan.²⁰ Ez az imakönyv, a *Horae*, a lipcei HIERSEMANN-cégnél bukkant föl 1918-ban, s innen előbb Bécsbe, majd Londonba került, utóbbi helyen Chester BEATTY könyvtárába. Tőle L. WILMERDING vásárolta meg, akinek halála után 1951-ben a New-Yorki-i Parke-Bernet-Galleries árverésén Guy de BOISROUVRAY birtokába került. Utóbbi ezt és még több más, összesen mintegy 30 szebbnél-szebb XIII–XVI. századi kódexet 1961-ben a párisi Bibliothèque Nationale-nak ajándékozta. Kéziratunknak ebből az alkalmából történt leírásába Alba Regia (Székesfehérvár) helyett tévesen Alba Julia (Gyulafehérvár) került.²¹

Befejezésül, mint legfrissebb újdonságról, említést kell még tennünk egy XV. század végi Livre d'heures-ről, amelyről pusztán a létén kívül még alig tudunk valamit; SZABÓ György említi egy 1963-ban megjelent tanulmányában.²² A francia eredetű kódex címlapján a magyar–lengyel és a francia címer egyesítve látható, ennek alapján közel-fekvő az a feltételezés, hogy az imakönyv II. ULÁSZLÓ és ANNE de Foix házasságkötésével (1502) lehet kapcsolatos. Sajnos azonban az 1962-ben piacra került kódex jelenlegi tulajdonosa és őrzési helye ismeretlen.

Összesen 14 Amerikába került kódexről és egy ősnymtatványról esett szó ismeretűsünkben. Ezek közül 4 van jelenleg számunkra ismeretlen helyen, egy pedig ismét viszszakerült Európába.

Az elmondottakból levonható egyik tanulság az, hogy a kódexek vándorlása csak olyan esetben tekinthető befejezettnek, ha azok már egy-egy közgyűjtemény birtokába kerültek. A másik tanulság az, hogy magángyűjteményekben — sőt közgyűjteményekben is — lappanghatnak még ma is olyan kódexek, amelyek létezéséről van, de hollétükről nincs tudomásunk, s végül előkerülhetnek még a jövőben olyanok is, amelyeket eddig egyáltalában nem is ismertünk.

CSAPODI CSABÁNÉ

¹⁸ Vö. SZABÓ György: *Codices of Dominicus Kálmáncsehi in the United States*. New York, 1960.

¹⁹ A *Supplement* 392. lapján a kolostor neve tévesen Viehring alakban szerepel. A XVIII. századra vonatkozó adatunk az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának Quart. Ital. 33/4. kötete 99. lapján található, GARAMPI bíborosnak KOLLER József pécsi püspökhöz intézett levelében: „Nel Mon(asterio) Victorienne ... presso Clagenfurt in Carintia vidi un Messale e insieme Breviario membranaceo quod scribi fecit ... Dominicus Praepositus recte Albensis. ...” Az eredeti levél Bécsben kelt, 1782. aug. 25-én. A kézirat kódextörténeti vonatkozásaira J. HAJDÚ Helga hívta fel a figyelmemet.

²⁰ Az azonos jelenetnek két kódexben való előfordulása HOFFMANN Edit megállapítása (*Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 117. l.), itt csupán azt említjük meg, hogy véleményünk szerint azok a kisebb eltérések, amelyek a két ábrázolás között fennállnak, csak úgy képzelhetők el, ha nem egyik kódexből másolták át a jelenetet a másikba, hanem csak ha mindkettőt egy közös előképről másolták le.

²¹ Vö. *Manuscripts à peintures offerts à la Bibliothèque Nationale par le comte Guy de Boisrouvray*. Catalogue par Jean PORCHER. Paris, 1961. 127–128. l.

²² A 17. jegyzetünkben már említett, *Notes et additions c.* tanulmánya elé írt bevezetésében.

Még egyszer a folyóiratcímek rövidítéséről. A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) 46. számú Dokumentációs Technikai Bizottsága (ISO/TC 46) az elmúlt év októberében Budapesten tartott 10. teljes ülésén ismét foglalkozott a folyóiratcímek rövidítésével. Az ülésről megjelent beszámoló¹ eléggé sommásak, egy-két kérdéssel érdemes ezért részletesebben foglalkozni.

A budapesti ülés tulajdonképpeni feladata ebben a vonatkozásban a folyóiratok címében előforduló, az időszakos megjelenést jelző szavak („noms génériques”) rövidítését összefoglaló szabványajánlás megvitatása és elfogadása volt. Ezekről a már korábban elfogadott *R 4* szabványajánlás² is tartalmazott rendelkezést. Ez a leggyakrabban használt néhány „folyóirat” jelentésű szó (*Bulletin, Journal, Revue, Zeitschrift* stb.) rövidítését határozza meg. (Nagyjából ugyanezt írja elő a vonatkozó magyar szabvány is.) Az új ajánlástervezet az *R 4*-ben felsorolt „noms génériques” körét bővíti ki, s kb. 50 kifejezés egységes rövidítését célozza. A vita során az eredeti tervezetet további rövidítésekkel sikerült kiegészíteni, így számos magyar kifejezés is bekerült a szabványajánlásba (első sorban a *MSZ 3404* példatárában is szereplő szavak).

Az *R 4*-gyel foglalkozó munkabizottság ezenkívül még két javaslatot vitatott meg. Mindkettőt az Unesco terjesztette be. Az Unesco tudományos közleményekkel foglalkozó munkabizottságának 1963. szeptemberi, philadelphiai ülése ugyanis foglalkozott az *R 4* nemzetközi elfogadásával.³ A folyóiratcímek rövidítéséről az Egyesült Államokban is készült szabvány,⁴ ez azonban néhány pontban eltér az *R 4*-től, s az amerikai szokásra épül, amelyet több más ország is követ. Az egyik lényeges különbség az, hogy az *R 4* 5. szakaszával („Minden főnév nagy kezdőbetűvel irandó, a melléknevek kis kezdőbetűvel”) szemben a fő- és mellékneveknek ezt a megkülönböztetését az amerikaiak nem írják elő kötelezően, hanem több lehetőséget engednek meg: vagy csak a rövidítés első szavát kezdik nagybetűvel, vagy minden szót (esetleg az egész rövidítést csupa nagybetűvel írják). A másik eltérés az *R 4* 4. szakaszát érinti („A rövidítés rendszerint úgy történik, hogy elhagyjuk a szó utolsó betűit — legalább két betűt —, és helyettük pontot teszünk”). Az amerikaiak itt is két megoldást fogadnak el: a rövidítés elemeit — az *R 4*-gyel azonos módon — ponttal választják el, vagy pont helyett csak szóközzel különítik el az egyes elemeket. Az utóbbi esetben azonban nagy kezdőbetűket kell használni (vagy az egész rövidítést csupa nagybetűvel kell írni).⁵

Az Unesco az ISO szabványajánlásának minél szélesebb elterjedése érdekében javasolta az *R 4* 4. és 5. szakaszának a revízióját. A budapesti ülésen született határozat mindkét kérdésben kompromisszumot jelent. Fenntartja ugyan az eredeti rendelkezéseket, de az átdolgozandó szövegben megjegyzés formájában megengedi az eltérő (az amerikai) rövidítési módot is. Ezzel az *R 4*-et ugyan újabb országok fogadhatják el, az egységes rövidítési mód helyett azonban a különböző változatok „békes egymás mellett élését” szentesítették.

¹ DEZSÉNYI Béla: *Az ISO/TC 46 budapesti tanácskozása*. Magy. Könyvszle. 1965. 77—78. 1. Uő: *Die zehnte Plenarsitzung der ISO/TC 46 in Budapest*. Zbl. Bibl.-Wes. 1965. 358—359. 1. BARTA Gábor: *Beszámoló az ISO/TC 46 Dokumentáció budapesti üléséről*. Tud. műsz. Táj. 1965. 9—23. 1.

² *ISO Recommendation 4 Code international pour l'abréviation des titres de périodiques*, 1954.

³ POINDRON, Paul—MALET, Françoise: *État présent de la normalisation française*. Bull. Bibl. France. 1964. 109—137. 1.

⁴ RICHTER, Anne J.: *Z-39 today: its work and its subcommittees*. Spec. Libr. 1963. 107—109. 1.

⁵ ROGERS, Frank B.—CHAREN, Thelma: *Abbreviations for medical journal titles*. Bull. Med. Libr. Ass. 1962. 311—352. 1.

Az Unesco másik javaslata — ugyancsak a philadelphiai értekezlet határozata értelmében — az volt, hogy az ISO is foglalkozzék a Coden-rendszerrel, s támogassa azt a törekvést, hogy egy nemzetközi szervet hozzanak létre, amely ezt a rövidítési rendszert gondozza, s ezen a téren nemzetközi tájékoztató szolgálatot lát el.

Mi is az a Coden-rendszer? Ez a folyóiratcímeknek az *R 4*-től alapvetően eltérő módja, amely minden címet négy betűvel jelöl. A fokozott rövidsége való törekvés a modern életforma egyik velejárója világszerte. Mindennapi beszédünk és tudományos szaknyelveink egyaránt tele vannak különböző rövidítésekkel. Ezért volt szükség például arra az igen terjedelmes és alapos munkára, amelyben MORAVEK Endre a könyvtáros számára szükséges különböző rövidítéseket gyűjtötte össze.⁶ Ez a törekvés a folyóiratok rövidítésében is jelentkezett. Az egyes tudományágak szakemberei a legismertebb, leggyakrabban használt periodikumokat csak a kezdőbetűikkel jelölik.⁷ Ezek a rövidítések egy-egy szakterületen és egy-egy országban többé-kevésbé ismertek, érthetőek. Több ország és akár csak a kapcsolódó tudományágak vonatkozásában azonban nehézségek jelentkeznek, mert a külföldi, nem szorosan a szakmához tartozó folyóiratok ilyen betűrövidítése nem egyértelmű vagy érthető. Ezért tartotta szükségesnek TOR ULVING, hogy összegyűjtse a filológusok által használt ilyen betűrövidítéseket.⁸ Az ő jegyzékéből kiderül, hogy pl. az *AA* szíglát négy különböző folyóiraatra alkalmazták (*American Anthropologist*, *Archiv für Anthropologie*, *Archäologischer Anzeiger*, *Artibus Asiae*). Külön fáradságot jelent annak a megállapítása, hogy melyiket idézi a rövidítő, s gyakran nem is lehet egyértelmű megoldást találni. Ilyen példák ULVING kötetéből (vagy a mindennapi gyakorlatból) nagy számmal idézhetők, s ugyanakkor olyanok is, hogy ugyanazt a címet többféle rövidítéssel, szíglával is jelölik (pl. ULVING kötetében a már említett *American Anthropologist* *AA* rövidítésén kívül megtalálható az *AmA* és az *AmAn* is).

A fenti példák mutatják, hogy a szíglalkotásnak még nem alakultak ki olyan szabályai, amelyeket a kutatók egységesen használnak, mindenki saját belátása szerint csak a kezdőbetűikkel vagy azok mellett még a második-harmadik betűvel rövidíti az egyes folyóiratokat, s ezzel megnehezíti a feloldást.

A szíglalkotásra G. E. McCASLAND kanadai kémikus dolgozott ki szabályzatot, s azt általános elfogadásra javasolta.⁹ Az ő elgondolása szerint minden folyóiratcím négybetűs szíglával kellene rövidíteni. Az első betű a megjelenési helyet jelöli (nagyobb országok külön betűt kapnak, a kisebbek pedig a földrész betűjét használják, pl. *B* = Anglia és Írország, *D* = Németország és Ausztria, *R* = Szovjetunió, *A* és *U* Egyesült Államok; *E* = Európa, *M* = Északamerika, *W* = Délamerika), a másik három pedig a folyóiratcím kezdőbetűit (pl. *AJBC* = *Journal of Biological Chemistry*, *ASCI* = *Science*, mindkettő az Egyesült Államokban jelenik meg). Ugyancsak négybetűs szíglarendszert dolgozott ki CHARLES BISHOP.¹⁰ A négy betű nála a címek kezdőbetűiből áll: egy szóból álló címnél az első négy betű, két szóból állónál az első két-két betű, három szóból állónál az első két szó kezdőbetűje és a harmadik első két betűje, négy vagy több szóból állónál az

⁶ *Vocabularium abbreviaturarum bibliothecarii*. Bp. 1962–1963.

⁷ Vö. DÖRNYEI Sándor: *A folyóiratcímek rövidítéséről*. Magy. Könyvszle. 1964. 368–374. l.

⁸ *Periodica philologica abbreviata*. A list of initial abbreviations of periodicals in philology and related subjects. Stockholm, 1963, Almqvist and Wiksell. 137 l.

⁹ McCASLAND, G. E.: *A concise form for scientific literature citations*. Science. 1954. 120. vol. 3108. No. 150–152. l.

¹⁰ BISHOP, Charles: *An integrated approach to the documentation problem*. Amer. Doc. 1953. 4. vol. 2. No. 54–65. l. Főként a *Coding of journals and articles* című fejezetben (58–60. l.).

első négy szó kezdőbetűje. A probléma az így létrejövő azonos szíglák elkerülése, a folyóiratcímek egyedi megjelölése. BISHOP erre csak a maga megoldását közli, a rendszer elterjedése érdekében azonban szükségesnek tartja a kódok központi jegyzékének az összeállítását és közreadását. A kódjegyzék központi elkészítését már DEZSÉNYI Béla is javasolta a szakmánként és országonként használt szíglák érthetővé tételére és egységesítésére.¹¹ J. B. REID BISHOP javaslatához hozzászólvá¹² felveti, hogy nem kellene a négy betűhöz ragaszkodni, mert az 1—2—3 betűs rövidítések alkalmazásával növelni lehetne a kombinációk számát (2 betű esetén 676, 3 betű esetén 17 576, 4 betű esetén 456 976; a kis és nagy betűk vegyes használata esetén a kombinációk száma a betűk számától függően: 52 ; 2704 ; 140 608; 7 311 616), másrészt fel lehetne használni az egyes szakmákban már eléggé általánosan ismert radikálisabb, egybetűs rövidítéseket (pl. *N* = *Nature*, *S* = *Science*, *A* = *Annalen der Chemie*).

Ezekből a kezdeményezésekből született meg a Coden-rendszer egy amerikai dokumentációs intézmény munkája révén. Az American Society for Testing and Materials munkatársai mintegy 20 000 természettudományi és műszaki folyóirat szígláját dolgozták ki és tették közzé.¹³ A rendszer lényegében BISHOP javaslatát követi, az egyedi kódjelek érdekében azonban a kezdőbetűn kívül — szükség szerint — az egyik szó jellemző betűjét emelik ki, nem feltétlenül a másodikat (pl. a *Magyar Fizikai Folyóirat* és a *Magyar Kémiai Folyóirat* szíglája nem *MFFO* és *MKFO*, hanem *MGFF* és *MGKF*). Az ASTM rendszerét néhány amerikai dokumentációs kiadvány máris átvette (*Chemical Titles*, *Biochemical Title Index*). A várható további elterjedésre utal, hogy az Unesco már említett philadelphiai értekezletén D. B. BAKER, a *Chemical Abstracts* munkatársa vetette fel a Coden-rendszer kérdését, s szó van arról is, hogy a *World list of scientific periodicals* következő kiadásában minden cím mellett feltüntetik esetleg a Coden-rendszerű szíglát is.

Szükség van-e a Coden-rendszer mellett az *R 4-re*? Az ISO budapesti ülésén Magyarországot képviselő küldöttség véleménye szerint: „a kódszerű rövidítés nem szorítaná ki az *R 4* és az azt kiegészítő, most vitatott szabványajánlást a használatból, hanem amellett kerülne alkalmazásra”. Lényegében ilyen értelmű az elfogadott határozat is.

A Coden-rendszert a gépesített dokumentáció hozta létre, hiszen a gépi adatfeldolgozásban nagy előnyt jelent a többé-kevésbé bonyolult rövidítések helyett a négybetűs szígla használata. A rendszert kidolgozó intézmény és az eddig felhasználó kiadványok is a természettudományi és műszaki szakterülethez tartoznak. A társadalomtudományok területén a rendszert — tudásunk szerint — még sehol sem vezették be, illetve a társadalomtudományi folyóiratok Coden-rendszerű szígláit nem dolgozták ki. A társadalomtudományi folyóiratok vonatkozásában ilyen méretű — és a természettudományival koordinált — kódjegyzék kidolgozása sokkal nagyobb nehézségekbe ütközik. A természettudományokban a kutatáshoz általában a nemzetközi szakirodalmat kell felhasználni, a társadalomtudományokban a nemzeti jelleg sokkal erősebben jelentkezik, ezért a források között is nagyobb számmal szerepelnek a hazai folyóiratok. Az egész világ szakirodalmi feletti áttekintés igénye kevésbé jelentkezik. A természettudományokban az érdeklődés a legfrissebb irodalomra irányul, a társadalomtudományokban azonban a régi közleményekre is gyakran hivatkoznak. Ennek megfelelően a társadalomtudományi folyó-

¹¹ DEZSÉNYI Béla: *L'abréviation des titres de périodiques*. Magy. Könyvszle. 1957. 223—227. 1. és *Normungstendenzen im ungarischen wissenschaftlichen Zeitschriftenwesen*. Zbl. Bibl.-Wes. 1958. 189—204. 1.

¹² REID, J. B.: *Chronological sigils*. Amer. Doc. 1954. 5. vol. 1. No. 26—28. 1. BISHOP, Charles: *Coden versus sigils*. Uo. 28—29. 1. A vita részben a folyóiratközlemények további megjelenési adatainak (év, kötet, lapszám) a jelölésére vonatkozik, ezzel azonban nem kívánunk foglalkozni.

¹³ *Coden for periodical titles*. Philadelphia, 1963. (ASTM Special Technical Publication 329.) Az 1964-ben megjelent első pótfüzet további 4—5000 rövidítést tartalmaz.

iratok kódjegyzékébe a már megszűnt folyóiratok tekintélyes részét is fel kellene venni, míg azok a természettudományokban általában elhanyagolhatók. Hogy hazai példát említsek, hányszor hivatkoznak még ma is a *Budapesti Szemlében*, sőt a *Tudományos Gyűjteményben* megjelent cikkekre. Végül a társadalomtudományokban a dokumentáció maga is, de különösen a gépesített dokumentáció összehasonlíthatatlanul lassabban fejlődik. A Coden-rendszer felhasználási területe tehát egyelőre elsősorban a természettudományok és az alkalmazott tudományok területére korlátozódik. A Coden-rendszer így a társadalomtudományok területén még nem versenytársa az *R 4*-nek.

A Coden-rendszer a dokumentációban kétségtelenül igen előnyös. A kutatók számára azonban csak akkor használható, ha rendelkezésükre áll a feloldási kulcs. A *Chemical Titles* ezért minden számban a borítékon közli a feldolgozott folyóiratok szigláinak a feloldását. Az elsődleges irodalmat közlő folyóiratokban és a könyvekben ilyen lehetőség nincsen, itt a kutatók érdekében is célszerűbb az *R 4* szerinti rövidítés használata.

Az *R 4* továbbfejlesztése és minél szélesebb körben való elterjesztése tehát szükséges, a két rövidítési rendszer ugyanis külön-külön területen szolgálja a kutatás érdekeit.

DÖRNYEI SÁNDOR

Átszervezik az Unesco könyvtári és dokumentációs munkáját. Az elmúlt évek folyamán e folyóirat hasábjain több alkalommal beszámoltunk arról, hogy az Unesco könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs tevékenységét a főigazgató segítségével létrehívott tanácsadó bizottságok egyike, a Nemzetközi Bibliográfiai, Dokumentációs és Terminológiai Tanácsadó Bizottság szabja meg vagy legalábbis erősen befolyásolja. Ezt az egyébként régi bizottságot 1960-ban szervezték át, azóta két ülést tartott, és ez év tavaszán került sor Moszkvában a harmadik ülésre. Megjelentek néhány kivétellel a bizottság tagjai, képviseltették magukat a rokonterületek nemzetközi nem-kormányközi szervezetei, és megfigyelőként résztvettek a szovjet könyvtári élet vezető emberei.

A konferencia azért volt jelentős, mert ezúttal nem csupán azt vitatták meg, hogy miként dolgozott az Unesco könyvtári osztálya, és milyen célra használják fel a rendelkezésre álló kereteket a bibliográfia és a dokumentáció területén, hanem megtárgyalták az Unesco egész jövőbeli könyvtári, dokumentációs és bibliográfiai munkájának az elveit és a párizsi Titkárság által javasolt új szervezetét. Az elfogadott javaslatokat az alábbiakban röviden vázoljuk, maga a végrehajtás azonban a főigazgató dolga, aki majd dönt, hogy mindebből mit valósít meg és mit nem.

Az egyik fő törekvés a további központosításra irányul, különösen az Unesco számos főosztályán eddig elszórtan végzett és nem kellőképpen koordinált dokumentációs munkát illetően. A javaslat szerint az eddigi osztály (division) helyett létre kell hozni a Könyvtárak, a Dokumentáció és a Levéltárak Főosztályát (department), amelynek össze kell fognia minden idevonatkozó tevékenységet az afrikai mozgókönyvtáraktól kezdve a dokumentációs célokra felhasznált számítástechnikai gépekig. Nagy súlyt kell helyezni az új főosztálynak a fejlődő országok könyvtári és bibliográfiai szolgáltatásainak a fejlesztésére. Idetartozik majd a könyvtárosok és dokumentalisták kiképzésének az ügye is. A dokumentáció területén sokat kell majd foglalkoznia a gépi eljárások szabványosításával és általában a különféle nemzeti és nemzetközi dokumentációs intézmények és szolgáltatások koordinálásával, nem utolsósorban pedig az Unesco egyes főosztályai által végzett dokumentációs munka összehangolásával. Ugyanilyen program vár az új szervre bibliográfiai téren is. Segítenie kell majd az új főosztálynak a program egyes részeinek a megvalósításán dolgozó többi főosztályt, elő kell mozdítania nemzetközi síkon a szabványosítást, ki kell töltenie a legfontosabb bibliográfiai hiányosságokat stb.

A moszkvai konferencia egyetértett azzal, hogy az új, nagyobb hatáskörű főosztály közvetlenül az egyik főigazgatóhelyettes alá legyen rendelve, és hogy magának az Unesconak a könyvtárát, amely eddig a Kulturális ügyek főosztályán belül külön szervezeti egység volt, csatolják az új könyvtári osztályhoz.

A tanácsadó bizottság az ülés további folyamán megvizsgálta, hogy a legutóbbi ülésen megszavazott összegeket miként használták fel. Leszavazott egy javaslatot, amely a tudományos tájékoztatás világközpontjának felállítására irányult, majd döntött arról a kb. 30 000 dollárról, amelyet az Unesco az elkövetkező két év folyamán az alábbi célokra fog felhasználni: Kiadják a nemzeti periodika-bibliográfiák bibliográfiáját, a latin-amerikai és az arab könyvtárakban mikrofilmezett dokumentumok címjegyzékeit, megbízást adnak a levéltári törvények tanulmányozására, kibocsátják a levéltárosokat, kutató könyvtárosokat és dokumentalistákat képző szakiskolák címtárát és a könyvtárosképzés kézikönyvét, foglalkozni fognak az ETO-val, a levéltárak céljaira legalkalmasabb épületek tanulmányozásával stb.

GOMBOCZ ISTVÁN

Új Könyvek. Közművelődési könyvtárak állománygyarapítási tanácsadója Könyvtártudományi és Módszertani Központ — Állami Könyvterjesztő Vállalat. Budapest. (Megj. kéthetenként.)

Az 1964 októberében megindult könyvismertető kiadvány azt a célt tűzte maga elé, hogy a közművelődési könyvtáraknak, azok közül is elsősorban a számszerűen döntő többséget jelentő kisebb községi és szakszervezeti könyvtáraknak segítséget adjon a könyvbeszerzéshez, és lehetővé tegye, hogy a rendelkezésükre álló szerény kereteket a lehető legjobb irodalom beszerzésére fordíthassák. Korábban lényegében ezt a feladatot látta el a Könyvtárellátó rendelési *Tájékoztatója*, ennek azonban anyagi és terjedelmi korlátok miatt nem volt módja az alaposabb ismertetésre, és a könyvtárak értékeléséért csak a KMK jelöléseire támaszkodhattak.

A jelölés a könyvtárakat városi, falusi és szakszervezeti csoportokra osztja, a könyveket pedig ezeken a csoportokon belül törzsanyag, javasolt anyag és egyéb anyagként minősítette. Ennek megfelelően oszlik az *Új Könyvek* három fejezetre (törzs, javasolt, egyéb), amelyeken belül az ETO alapján kialakított közművelődési könyvtári raktári csoportok rendjét követi.

Az ismertetések terjedelme a besorolástól és a mű fontosságától vagy problematikusságától függően változik 500—2500 n (0,3—2 szabványlap) között. Az ismertetések tárgyilagosságra törekcsenek, általában tartalmazzák az író személyi adatait, főbb műveit és a róla szóló fontosabb irodalmat, a mű rövid tartalmi, formai és stílusi ismertetését, s végül a potenciális olvasóréteget és a könyvtár típust.

A kiadványhoz éves mutató és kötéstábla jelenik meg. Az ismertetések tétele száma megegyezik az ÁKV nyomtatott katalóguscéduláinak a sorszámaival. A művek címeirásai és szakjelzetei azonosak a *Magyar Nemzeti Bibliográfiájával*.

Az első pillantásra szerény, inkább kereskedelmi jellegűnek tűnő kiadvány világviszonylatban is úttörőnek tekinthető bibliográfiai vállalkozás. Mivel valamennyi magyar nyelvű, Magyarországon kereskedelmi forgalomba kerülő könyvet és térképet felvesz, lényegében megfelel a számos országban sorozatokban megjelenő *nemzeti bibliográfia* „kereskedelmi sorozatának”, mégpedig annotált formában, amire — tudunkkal — eddig nem volt példa. Másik sajátos vonása, hogy — mivel tétele számozása megegyezik a köz-

művelődési könyvtárakban általánosan használt nyomtatott katalóguscédulakéval — az évek múltával egyre univerzálisabb és nélkülözhetetlenebb általános tájékoztatói forrássá és olvasószolgálati segédeszközzé válik, eredeti, az állománygyarapítást segítő funkciója mellett.

Az itt-ott vitatható ismertetések mellett egyetlen jelentősebb hibáját kell megemlítenünk: nem elég fürgé, majdnem annyit késik, mint az *MNB*.

SZILÁGYI TIBOR

HÍREK

Marx doktori disszertációja, amelyet a jénai egyetemen védett meg, most 1500 példányban újra megjelent a Német Demokratikus Köztársaságban. A Friedrich Schiller Egyetem *Jenai beszédek és írások* című sorozatában megjelent disszertáció címe: *A demokratikus és az epikureus természetfilozófia közötti különbségek*. E mű alapján avatták MARXOT távollétében a jénai egyetemen 1841. április 15-én a filozófia doktorává. A most megjelent művet Georg MENGE, az egyetem filozófiai intézetének az igazgatója látta el előszóval. Ebben megírja, hogy alapos kutatásokkal sem sikerült az eredeti kézirat nyomára jutni, ezért a jelen kiadás annak alapján készült, amit elsőnek Franz MEHRING közölt 1902-ben MARX irodalmi hagyatékából.

I. Péter exlibrisét találták meg a Szovjet Tudományos Akadémia Könyvtárának *A Svéd Királyság történelmi, politikai és földrajzi leírása* című kötetében. Az egyedülálló könyvjelen arany nyomással szereplő szöveg magyar fordítása: „Első Péter moszkvai cár — 1718”.

Goethe ismeretlen kéziratai. Érdekes kötetekre bukkantak a weimari levéltárban. Őt SHAKESPEARE-darabnak GOETHE eddig ismeretlen rendezői utasításaival ellátott példánya, valamint 11 színházi plakát került elő. Az utóbbiak olyan SHAKESPEARE-előadásokat hirdetnek, amelyeket GOETHE vitt színre. A rendezői példányok a *Romeo és Júlia*, a *Velencei kalmár*, a *Lear király*, a *Vihar* és a *Sok hűhó semmiért* című darabok előadásaihoz tartalmazznak megjegyzéseket.

Max és Moritz 100 éves. 1864 őszén Wiedensahl holland falucskában az akkor 32 éves Wilhelm BUSCH hozzálátott, hogy az akkori leghíresebb német élclap, a *Fliegende Blätter* részére elkészítse Max és

Moritz — a két csínytevő kölyök — kalandjairól szóló rajzsorozatát. BUSCH 1865 elején készült el a hét szakaszos, 98 rajzból álló sorozattal, s a rajzokhoz maga készített verseket. A képes kéziratot 1865 februárjában elküldte Münchenbe. Amikor a lap közölni kezdte a Max és Moritz sorozatot, példányszáma hirtelen egymillió fölé emelkedett, s a verses rajzsorozat az akkori világ egyik legfelkapottabb „best-sellere” lett. Egy évszázad alatt igen sok nyelvre lefordították, így magyarra, de még latin és eszperanto nyelvre is. A Német Demokratikus Köztársaságban nemrég megjelent BUSCH-album most is igen nagy népszerűségnek örvend — gyermekek és felnőttek között egyaránt.

Rövid hírek új kiadványokról. (Ismeretéseinkre még visszatérünk.)

Science in Hungary. Edited by Tibor ERDEI-GRUZ and Imre TRENCÉNYI-WATLDAPFEL. Bp. 1965, Corvina Press. 316 l. 32 t. Akadémikusaink beszámolója a felszabadulás utáni húsz év tudományos eseményeiről. A beszámolók egy része csatlakozik a 10 év előtt LIGETI Lajos szerkesztésében megjelent tudományos szemlékhez: *A magyar tudomány tíz éve 1945-1955*. Bp. 1955, Akadémiai Kiadó. 432 l.

Könyvtári Minerva. 1. köt. Kiadta az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központja. Bp. 1965. XLII, 684 l. (Soksz.) A készülő 2. kötet a könyvtárügy központi szerveinek az ismertetését és a mutatókat fogja tartalmazni.

Statistikai tájékoztató tudományos és szakkönyvtáraink 1964. évi adatairól. Kiadja a Művelődésügyi Minisztérium Tervfőosztály statisztikai osztálya. Bp. 1965. 72, 61. (Soksz.)

Gyorstájékoztató a külföldi könyvtártudományi irodalomról címmel féllapos nyomással megjelenő referáló lapot indított meg az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központja.

SZEMLE

Rózsa György: A társadalomtudományi kutatás és tudományszervezés tájékoztatási problémái. Bp. 1965, Akadémiai Kiadó. 174 l.

Korunkban az ismeretközlés és az ismeretszerzés folyamatának bonyolulttá válása, mennyiségi növekedése, minőségi differenciálódása a problémák nagy tömegét veti fel, s ezek zöme mélyreható tudományos alapozású analízist igényel. Rózsa György vállalkozása, a társadalomtudományi kutatás és tudományszervezés problémáinak tudományos alapozású analízise tehát rendkívül időszerű és főleg hasznos vállalkozás. A vállalkozás fontosságát mutatja az, amit Rózsa György könyve első fejezetében helyes felismeréssel állapít meg, ti. hogy a „tudomány termelőerővé válási folyamatában a tudományos tájékoztatás, amely maga ennek a folyamatnak a terméke, aktívan visszahat a létrehozó folyamatra, ... egyik leglényegesebb elemévé válik annak, a tudományhoz hasonlóan maga is szervezett és tömegessé válik és ... a termelőerők kategóriájának irányába fejlődik.” Nyilvánvaló, hogy a tudományos tájékoztatás korszerű analízise egyike a legaktuálisabb feladatoknak.

Rózsa György vizsgálódásait a társadalomtudományi tájékoztatással kapcsolatos jelenségekre korlátozta. Ez a korlátozás azonban nem könnyítette meg feladatát. Rendszereznie kellett a tudományos kutatáshoz szükséges ismeretszerzés folyamatát, forrásait, és itt szemben találta magát azokkal az általa helyesen felismert és eredeti módon, újszerűen rendszerezett ellentmondásokkal, amelyek a kutatás és a tudományos tájékoztatás között kétségtelenül fennállanak. Ezek az ellentmondások nem csupán a társadalomtudományi kutatás és tájékoztatás egymás közötti viszonyában mutatkoznak meg, elemzésük tehát a tudományos tájékoztatás alapvető kérdéseinek a felvetésére ad alkalmat. Rózsa György munkájának talán egyik legnagyobb érdeme, hogy ezeket az alapvető kérdéseket újszerűen és világosan fogal-

mazta meg. Vitathatatlanul általánosítható pl. az a jelenség, hogy ellentmondás-ként jelentkezik a meghatározott kutatási igényre a meghatározatlan ismeretanyagból a szükséges válasz megszerzése, vagy a felhalmozódott ismeretanyag túlméretezettsége és annak relatíve kevés „produktív” hasznosítható része közötti ellentmondás stb. A kitűnő munka második fejezete, amely *A kutatás és a tudományos tájékoztatás közötti ellentmondások* címet viseli, egyébként is a könyvnek talán legkitűnőbb része, amelynek elemzései világosak, félreérthetetlenek, és a tudományos tájékoztatás alapvető elvi problémáit vetik fel. Kár azonban, hogy éppen e fejezetben belül a társadalomtudományi kutatás és tájékoztatás specifikus ellentmondásának az elemzését mellőzi. E specifikus ellentmondásra, többek között, Philip D. JORDAN, a történész is felhívta a figyelmet. Lényege, hogy a társadalomtudományok művelője számára a felhasználható, tehát feltárandó irodalom nagy mértékben túllépi a tulajdonképpeni szakirodalom körét, és a tudományos munkában felhasználható dokumentumok száma oly tömeget képvisel, ami a bibliográfiai feltárás és dokumentációs feldolgozás lehetetlenülését eredményezi. E lehetetlenülés elvileg alig következhetik be a természettudományi és alkalmazott tudományi tájékoztatás gyakorlatában, ahol a dokumentumok feltárára érdemességét beszámoló jellegük következtében könnyebb eldönteni. A gondos elemzés eredményeit tükröző általánosítások talán még egy helyen nem veszik eléggé tekintetbe a társadalomtudományi kutató specifikus tájékoztatási magatartását. Kétségtelen, hogy a gyakorlati szakember, akinek egyetlen szempontja a felhasználható ismeret megszerzése, nem törődik azzal, hogy milyen forrásból szerezte meg a felhasználható ismeretet. Az ő esetében feltétlenül bekövetkezik az, amit Rózsa György helyesen állít, ti. hogy minél magasabb színvonalú a dokumentációs szolgáltatás, annál inkább visszafogja a

kutatót (szerintem csak a gyakorlati szakembert) a primér közlési forrásoktól. A tájékoztatási gyakorlat viszont azt mutatja, hogy a tudományos munkát végző az irodalomáttekintés segédeszközeit szívesen fogadja ugyan, de „félkész” termékek nem pótolják számára az eredeti források autopsziáját. Ez egyébként a társadalomtudományi tájékoztató források mai jellegében is tükröződik. Nem véletlen ugyanis a tájékoztató referátumok, dokumentációs szemlék viszonylagos ritkasága ezen a területen.

A tájékoztatás nyersanyagának, vagyis a feltárandó dokumentumok körének és a tájékoztatás formáinak — szignaletikus vagy informatív feltárás — a meghatározása alapvetően fontos a társadalomtudományi tájékoztatás kérdéseinek a tárgyalása alkalmából. Rózsa György munkájának jelentősége és érdeme, hogy a mit és hogyan kérdésekre, bár az általánosítások során ezt néhol elmulasztja, a helyes választ adja. Ez nem csupán elméleti felkészültségének köszönhető, nyilván része van ebben annak is, hogy tapasztalatokat tudott gyűjteni a tájékoztató munka mindennapi gyakorlatában. Kiadványelemzései erre vallanak. A társadalomtudományi kutatás dokumentum-bázisának a bonyolult problémáját, a gyűjtő, feltáró, megőrző tevékenység szerepét a társadalomtudományi kutatásban egy, a kívülálló számára talán jelentéktelennek tűnő gyakorlati megoldás — a lapkivágat archívum — szerepének elemzése során adja meg. Módot ad ez a szerzőnek arra is, hogy a közgazdaságtudományi tájékoztatás egyik legalapvetőbb dilemmáját felvesse, a gazdasági munka és a közgazdaságtudományi kutatás céljait szolgáló tájékoztatás különválásának vagy elválaszthatatlanságának dilemmáját.

A társadalomtudományi kutatás tájékoztatási problémái szerves egységként, logikus egymásutánban jelentkeznek Rózsa György könyvében. Az elvi problémák felvetése után a társadalomtudományi tájékoztatás eszközeinek, módszereinek az ismertetése logikusan egészíti ki az elméleti alapvetést.

Az ismeretközlés és ismeretszerzés folyamatának bonyolulttá válása szükségszerűen aktuálissá teszi mind a szocialista, mind a kapitalista országokban a tudományszervezés, a tudományos kutatás irányításának és tervezésének kérdését. E problémakomplexum kapcsolatai a tudományos tájékoztatással nyilvánvalóak, aminek következtében új igény, a tudományszervezési irodalomról és gyakorlatról szóló tájékoztatás igénye lép fel. A Magyar Tudományos Akadémia Könyv-

tára volt hazánkban az első, amely sikeres periodikus kiadványa révén ezt az igényt igyekezett kielégíteni. Nyilván az ebben a keretben folyó tájékoztató munka tapasztalatai tükröződnek a könyvnek abban a fejezetében, amely a tudományszervezés dokumentációs rendszerezéséről szól. Helyesen állapítja meg, hogy a tudományszervezés, mint kialakuló új diszciplína, sajátos dokumentációs bázist fejleszt ki. Ennek a tudományszervezési dokumentációnak szinoptikus összefoglalását is megkísérli Rózsa György. Állítása szerint egységes elvi és módszertani alapokon a tudományszervezési dokumentáció is bizonyos mértékig közgazdasági kategóriává válik. Ez igaz is, csak talán azzal kellene kiegészíteni, hogy ez áll a műszaki-gazdasági tájékoztatás egész területére is. A dokumentációnak ezzel a szemléletmóddal való kezelése, amit Rózsa György e helyütt is sikerrel alkalmaz, visz bennünket egy lépéssel előre abban a törekvésben, hogy a tájékoztató munka helyét és jelentőségét tudományos alapozással állapíthassuk meg.

Az utóbbi években a műszaki szakirodalmi tájékoztatás tárgykörében értékes összefoglalások, résztanulmányok jelentek meg. Rózsa György érdeme, hogy a társadalomtudományi tájékoztatás problémáinak első korszerű összefoglalását valósította meg, amellet korszzerűen és igen jól oldotta meg.

SENTMIHÁLYI JÁNOS

Lécsné Mesterházi-Nagy Márta: Speciális műszaki kiadványfajták a könyvtári gyakorlatban. Szakirodalmi szemle. Bp. 1964. 264 l. (Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács kiadványai 21.)

Az utóbbi hat-nyolc évben örvendetes és tiszteletreméltó számban és színvonalban kezdtek napvilágot látni az ún. nem hagyományos könyvtári dokumentumtípusokkal foglalkozó publikációk. Már akkor sem lehetett kitérni a megjelenésükkkel, térhódításukkal kapcsolatos problémák elől. POLZOVICS IVÁN, BALÁZS SÁNDOR, DEZSŐ LÁSZLÓNÉ, GYÖRE PÁL, KORBULY SÁNDOR, LÁZÁR GYÖRGYNÉ, CSENDES BÉLA, ÓSAPI MIKLÓS, ÉSZTERGÁLYOS MARIANNE, MOLNOS LIPÓT, UFFALUSY OLGA és még néhányan, nem utolsósorban pedig éppen MESTERHÁZI-NAGY MÁRTA úttörőként mutattak irányt ezen az új területen. Nem véletlen, hogy a felsorolt nevek jó része a műszaki termelési hálózathoz való és az sem, hogy az első publikációk inkább csak leírták a kezükbe jutott anyagokat, inkább tájékoztató jellegűek voltak. Az új terület tele volt bizonytalanságokkal, nyitott kérdésekkel, problémákkal. A könyvtárakban

felemás helyzet kezdett kialakulni, és van jórészt még ma is: az új típusú anyagok áramlása és fontossága vitathatatlan, és kezdi is szétfeszíteni a neki jutó kereteket; ugyanakkor a hagyományos dokumentumfajták előnyben részesítése miatt még nem kapják meg a jelentőségükkel arányos megbecsülést, kezelést és feltárást. Persze a hátrányosabb bánásmód lényeges oka volt az említett bizonytalanság is, a sok megoldatlan kérdés.

MESTERHÁZI-NAGY Márta könyve, mint a „szakirodalmi szemle” alcím is mutatja, csak részben eredeti alkotás. A hasonló művek fő értékét — megjelenésének említett szükségességén kívül — három tényező adja, amelyekben keresztül a szerző munkája tulajdonképpen értékelhető: a felkutatott és felhasznált dokumentációs bázis szélessége és minősége, a gyűjtött anyag bemutatásának felépítése, végül a felhasználás, tálalás minősége.

Az összeállító művéhez majdnem 400 forrásműből merített. Ugyanakkor igen átgondolt, ügyes tematikát, feldolgozási keretet állított össze. Előbb a műszaki kisnyomtatványok (vállalati irodalom, szabvány, szabadalom) típusairól, jelentőségéről, definícióiról, megjelenési formáiról, kialakulásáról gyűjtötte össze a legszélesebb, de jól megszűrt álláspontokat. A nagyobb, második részben könyvtári kezelésű sajátosságairól beszél, a gyakorlati kérdéseiről. Külön-külön szól az előbb említett három fő típus beszerzési, feltárási, feldolgozási, tájékoztatási, használati kérdéseiről. Felvethető: helyes-e ez a megoldás, ahol pl. a szabadalmi leírás általános részbeli (39—59. l.) tárgyalása után a második részben, a másik két típuscsoportot követően következik a részletes tárgyalásuk a 145. laptól. Nem lenne-e egyszerűbb a kettős keresés helyett egybefogni egy típus összes kérdéseit?

Természetesen az anyagválogatás, a kérdésfeltevések, a bemutatás mikéntje, a sokszínű és gyakran ellentétes vélemények előadása a további próbatétel, és MESTERHÁZI-NAGY Márta itt is dicséretet érdemel. Csak úgy találomra emeljük ki, hogy pl. a csoportos feldolgozás (70—78 l.) vagy a szabadalmi dokumentáció (163. laptól) világos tárgyalása mennyire sikerült. Erénye, hogy a legtöbbször ő maga is állást foglal, így pl. az ETO alkalmazása ellen a vállalati irodalomnál. Ezt éppen nagy gyakorlati tapasztalatainál fogva teheti. Csak futólag említjük meg néhány említésre méltó megállapítását: hogy az anyag értéke mennyire egyenletlen; a kiadványok 60%-a nem hivatásos kiadók gondozásában készül; a hagyományos dokumentumfajtáknál kialakult munkafolyamatok itt

mennyire egymásba fonódnak; a hagyományos értelmű feltárázás mennyire egyszerűsödik és el is maradhat stb.

Hiányt szinte nem is, inkább csak itt-ott halványabb feldolgozást éreztünk: a Nemzetközi Szabadalmi Osztályozásnál (56. l.); nem látjuk világosan, mely könyvtárakban kell szabadalmi leírás-gyűjtemény (59. l.); mi is legyen az állásfoglalás a katalógusok tekintetében (69. l.)?

A könyv már említett gyakorlati hasznát még növeli a nagy gonddal összegyűjtött függelék, a táblázatok, a 22 kitűnő ábra a raktározások különféle főbb külföldi, legmodernebb módjairól. (A 68. lapon levő táblázatot különben feleslegesnek tartjuk.) Az összefoglaló jó idegen nyelvű fordításai szolgálják a célt, hogy a mű külföldre is eljusson.

HODINKA LÁSZLÓ

World guide to science information and documentation services. Guide mondial des centres de documentation et d'information scientifiques. Paris, 1965, Unesco. 211 l. (Documentation and terminology of science. Documentation et terminologie scientifiques.)

Ezzel az új kötettel gyarapodott az Unesconak az a sorozata, amelyben korábban a szótárbibliográfiák, később pedig a fordítási munkára és egyes dokumentációs kérdésekre vonatkozó munkák jelentek meg. Az új kiadvány címe sokat ígér: a tudományos dokumentációs központok és tájékoztatószolgálatok világjegyzékét. Természetesen mindjárt az előszóból kiderül, hogy sokkal szerényebb vállalkozásról van szó, mert csupán a természettudományos dokumentációval foglalkozó szervezetek jegyzékét nyújtja a kötet; azokat is erős válogatással, mert hiszen egy teljes lista csak sok vaskos kötetben fért volna el. A műszaki dokumentáció intézményeit a szerkesztők eleve kizárták, mondván, hogy ezekről külön kötetet kell kibocsátani. Nem szerepelnek természetesen a társadalmi és humán tudományok dokumentációs központjai sem.

Végeredményben tehát 65 országnak csupán 144 dokumentációs központját sorolja fel a kiadvány, az országok és azok közül a dokumentációs intézmények betűrendjében. Eredetileg 800 címre küldtek ki kérdőívet, ezekre 400 válasz érkezett, belőlük választotta ki a szerkesztőség a 144 intézményt. A válogatás szempontjairól az előszó aránylag nem sokat mond. Megemlíti, hogy a természettudományok közül főleg az orvostudományra és — a fejlődő új országokra való tekintettel — a

mezőgazdaságra helyezték a fő súlyt. Erősen érvényesült továbbá az az elv, amelyet az Unesco újabban gyakran alkalmaz hasonló nemzetközi címtárak összehasonlításában, ti. az országok közötti óriási fejlődési különbségeket bizonyos mértékig nivellálni igyekszik. A fejlett európai államok és Észak-Amerika ugyanis tömegével működtetnek dokumentációs intézményeket, az új afrikai, ázsiai államok viszont alig-alig. Az arányosság betartása azt eredményezte volna, hogy egyes államoknál 20–30, másoknál legfeljebb egy intézményt említettek volna vagy esetleg egyet sem. E helyett azt a módszert alkalmazták, hogy a fejlett államokból csak néhány kiemelkedően fontos intézményt neveztek meg, a többiekre olyformán utaltak, hogy a fejezet élén megjelölték a bő felvilágosításokat tartalmazó megfelelő nemzeti kézikönyvet (Magyarországnál az OMKDK kiadványa, a *Tájékoztató a magyar tudományos és szakkönyvtárakról és szolgáltatásairól* szerepel). Ezzel a módszerrel elérték, hogy pl. csak 1 szovjet intézmény került a könyvbe (VINITI), Anglia 3, viszont Malaysia és Chile is 3–3 intézménnyel szerepel. Mindez persze vitatható szerkesztési elv, annál is inkább, mert ezt a szempontot figyelembe véve sem világos, hogy miért vettek fel az Egyesült Államokból egy clevelandi kórházat, a New York Public Library-t és a szabadalmi hivatalt, vagy pl. Ausztriából egyetlen intézményt, a műszaki főiskola könyvtárát. A magyar fejezet az OMKDK és az OOKDK igen pontos adatait tartalmazza, de már a mezőgazdasági dokumentációs központ hiányzik, a mezőgazdaság állítólagos kiemelése ellenére. Ahogy Romániánál felsorolták az akadémiai könyvtárat, a nemzeti könyvtárat, egy orvosi dokumentációs intézményt és egy vízügyi központot, úgy a hasonló magyar központi szolgálatok ugyancsak belekerülhettek volna.

Maguk a dokumentációs szervek elég bő ismertetést kaptak, az eredetileg szétküldött és a kötet elején közölt kérdőív pontjainak megfelelően, úgyhogy az intézményeknél már csak a kérdőpontok számai szerepelnek: 1–6. általános tájékoztatások (név, cím, vezetői nevei, a szakterület részletezése), 7. könyvtári adatok, 8. bibliográfiák, 9. fotoszolgálat, 10. fordítószolgálat, 11. kivonatoló szolgálat, 12. kiadványok, 13. a dokumentációs munkában alkalmazott gépek, 14. a nyújtott szolgáltatások díjai. Természetesen nem minden dokumentációs központ felelt minden kérdésre, a válaszok pontossága és terjedelme erősen váltakozó. A tájékoztatások azonban általában frissek és jók, és ha figyelembe vesszük, hogy a kötet az említett nemzeti

címtárakat a végén újból felsorolja, közli a felvett központok betűsoros indexét, és szakmai mutatót is ad, akkor megállapíthatjuk, hogy a dokumentációs központok iránti alapfokú tájékozódási igényt mégis kielégíti.

GOMBOCZ ISTVÁN

Dubuc, René: La classification décimale universelle (C. D. U.). Manuel pratique d'utilisation. Paris, 1964, Gauthier-Villars. 210. l.

René DUBUC a FID osztályozási bizottságának a francia delegátusa. Munkájában megvan minden, amit az Egyetemes Tizedes Osztályozással kapcsolatban tudni illik. És mindent alapos irodalmi készültséggel, magas tudományos színvonalon tár elénk a szerző, aki előadásmódjában nagyon sikeresen egyesíti a francia világosságot és formáló készséget a német alaposággal és teoretikus hajlandósággal.

A kis könyv kilenc fejezetre oszlik. Rövid bevezető fejezet után foglalkozik az osztályozással és az osztályozási rendszerekkel, ismerteti a történeti adatokat, az ETO struktúráját és elveit, az ETO kiadványokat, az alkalmazás mikéntjét, külön fejezetet szentel az alfabetikus tárgymutatónak, majd rátér a dokumentumok keresésmódjának tárgyalására, s befejezi munkáját egy világos összefoglalással. Bibliográfia, az ETO-kiadványok jegyzéke és betűrendes tárgymutató egészíti ki a tanulmányt.

Egész tárgyalásmódjára jellemző a kritikai beállítottság. Nem leplezi és nem is szépíti az ETO fogyatékosait; ellenkezőleg, csokorba gyűjti a kifogásokat, amelyeket ellene felhozhatnak. De kimutatja, hogy ezek a fogyatékosok nagyrészt kiküszöbölhetők, és ami megmarad belőlük, azt bőségesen ellensúlyozzák ennek a lényegében kitűnő osztályozási rendszernek a nagy előnyei.

A felhozott fogyatékoságok közül két-tővel szeretnénk itt kissé bővebben foglalkozni, különös tekintettel az ellenük ajánlott remédiумokra. Az egyik — jól tudjuk — magát a szakozót sújtja. Aligha akad decimáló, aki nyugodt lelkiismerettel elmondhatja magáról, hogy mindig következetesen alkalmazza a szakszámokat és főként az alosztásokat. Márpedig itt a legkisebb következtelenség is súlyos következményekkel jár: a katalógusban szétcszóródik az összetartozó anyag. Ez ellen a baj ellen ajánlja DUBUC orvosszerűen a szakmutatót. Az ETO másik fogyatékoságát elsősorban a kutató szenvedti meg. A keresett szakmegtalálásának nehézségében mutatkozik

ez meg, ami sokszor magának a szakozónak is fejtörést okoz, hiszen — egy-egy erősen specializált kérdés esetében — a szakjelzet újraalkotását igényli. Ezt a gondot küszöböli ki az alfabetikus tárgymutató.

A szakmutató tulajdonképpen nem más, mint szisztematikus cédulakatalógusa az alkalmazott szakjelzeteknek. Az ETO táblázatok — mint azt DUBUC kifejti — egyfelől túlságosan terjedelmesek, sok olyan szakszámot tartalmaznak, amelyek még a legnagyobb könyvtárakban sem kerülnek alkalmazásra, másfelől viszont nem foglalják magukban a kettősponttal viszonyított, valamint az alosztásokkal kombinált jelzeteket, melyek pedig részletesen szakozott anyag esetében a szakjelzetek igen nagy percentjét teszik. Ezért egyedül az ETO táblázatokra támaszkodva, még a gyakorlott szakozó is csak nehezen tud eligazodni a katalógusban, és főként nem tud áttekintést nyerni az illető gyűjteményben követett szakozási gyakorlat fölött. Ezzel szemben a szakmutató, amelyből hiányzanak az alkalmazásra nem került szakszámok, éppen ezért kisebb és kezelhetőbb. Ezenfelül magában foglal minden már előfordult szakjelzetet — bármennyire bonyolult összetételű is az — a maga első ízben megkonstruált rendjében és formájában, ami lehetővé teszi a később jelentkező, hasonló tartalmú dokumentumok teljesen azonos szakszámokkal való ellátását. A szakmutató nem a közönség számára készül; a szakozó segédeszköze. Ennek azonban teljesen világos képet nyújt az addig végzett munkáról, ami fokozott mértékben fontos munkaerőválasztás esetében, mert így az új szakozó zökkenőmentesen folytathatja elődje munkáját.

A betűrendes tárgymutató körülbelül úgy viszonylik az ETO táblázatok indexéhez, mint a szakmutató magukhoz a táblázatokhoz. Feladatát a szerző három pontban foglalja össze: 1. kulcs ez annak megtalálására, hogy egy bizonyos tárgy hol van elhelyezve a táblázatok rendszerében, 2. feltárja a jelzetek közötti összefüggéseket, 3. reference-szerepet tölt be. Ez a katalógus formájában jelentkező segédeszköz a kutató rendelkezésére áll, akit nemcsak hozzásegít a keresett tárgy szakjelzetének könnyű és gyors megtalálásához, hanem — feltárva a szakszámok közötti összefüggéseket — bizonyos fokig meg is ismerteti és meg is barátkoztat az ETO egész rendszerével. Éppen ezért a betűrendes tárgymutató megszerkesztése különös gondot igényel. DUBUC nem is sajnálja a fáradságot, hogy — példákkal bőven illusztrálva — megmagyarázza a RANGANATHAN által kidolgozott „lánc-szerű” (a legáltalánosabb fogalomból kiinduló és arra megint

visszavezetett) indexelés mibenlétét, amit erre a célra a legalkalmasabbnak talál. Valóban el kell ismernünk, hogy egy DUBUC elképzelése szerint készült és naprakész állapotban tartott betűrendes tárgymutató segítségével bármely fogalom és bármilyen anyag megtalálása gyermekjáték.

Amikor így elismerjük, hogy DUBUC tanácsait követve olyan szakkatalógust állíthatunk fel, amely minden kíváncsnak eleget tesz, nem hallgathatjuk el aggályainkat e katalógus megszerkesztésének és fenntartásának a gyakorlati megvalósítását illetően. Ha a szakozónak, a decimálás mindennapi munkája mellett, a katalógust is szerkesztenie kell — ami elsőrendű feltétel! — és ezenfelül naprakész állapotban kell tartania a szakmutatót és a betűrendes tárgymutatót, akkor egy nagyobb könyvtár a szakozók légióját foglalkoztathatja. Igaz, hogy ennek előnyei jelentkeznek a reference-szolgálat területén, de még így is megsokszorozását kívánja a könyvtárainkban alkalmazott decimálónak. További aggályunk az, hogy a szakmutató és a betűrendes tárgymutató megszerkesztése megoldható ugyan egy most induló gyűjteménynél (DUBUC maga is csak erről az esetről beszél!), visszamenőleges felállítása azonban egy már meglévő, nagyobb anyagra vonatkozóan a lehetetlenséggel határos feladat.

A szakmutató és a betűrendes tárgymutató, a fenti okokból, csak bizonyos fenntartásokkal alkalmazható könyvtárakban. Megismerkedtünk azonban DUBUC munkájából egy gyakorlattal, ami talán több haszonnal volna bevezethető hazai gyakorlatunkba. Az ETO szabályai lehetővé teszik, hogy olyan esetekben, amikor egy bizonyos anyag kellő differenciálására az ETO táblázataiban megadott szakszámok nem elégségesek, a legrészletesebb megadott szakszám után, „p” betűvel bevezetve, szisztematikus rendben további fogalmakat, illetőleg szakszámokat vezessünk be. Ennek segítségével — jobb híján — könnyen elhelyezhető lenne a hazai könyvtárainkban 3K alatt gyűjtött anyag, ami jelenlegi formájában kiesik az ETO kereteiből.

Mindezekből láthatjuk, hogy DUBUC könyve nemcsak magas tudományos színvonalú, minden kérdésre választ adó komoly tanulmány, hanem gondolatokat adó és gondolatokat ébresztő írásmű is.

TAKÁCS MENYHÉRT

Lasciak, A. — Garaj, J. K.: Základné termíny operačnej analýzy s klasifikáciou MDT. Bratislava, 1965, Slovenské Pedagogické Naklad. 120 l.

E tájékoztató kiadvány hármasként tölt be: 1. az operációkutatás kifejezéseinek rövid, magyarázatos gyűjteménye (119 önálló kifejezést tartalmaz), 2. hatnyelvű szótár, 3. osztályozási segédlet. A kifejezések gyűjtemény, ill. a szótár csak részben a szerzők önálló munkája. Alapja egy 1962-ben az *Unternehmensforschung* c. nyugatnémet folyóiratban közölt háromnyelvű (angol, francia, német) operációkutatási kifejezés-gyűjtemény, valamint az ezt a megfelelő magyar és orosz kifejezésekkel kiegészítő munka: MARTOS B.—VARGA D.—BALLA J.: *Az operációkutatás szakkifejezései öt nyelven*. Bp. 1963. 80 l. (MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tájékoztató közleményei 5.). E kifejezések gyűjteményeket a szerzők többirányban is jelentősen kiegészítették.

A mű első része szlovák nyelven közli az operációkutatási kifejezéseket, helyenként részletes értelmezéssel, a szinonimákra és a kapcsolódó kifejezésekre való utalással. Feltűntetik a szerzők a szakkifejezés megfelelőjét a fentebb már említett öt nyelven, valamint ETO számát. A második rész az alapkifejezések szótárszerű feldolgozása kétnyelvű szógyűjtemények formájában, ahol első helyen az idegennyelvű, második helyen a szlovák megfelelő szerepel. Ez az öt idegen nyelvnek megfelelően 5 részre tagolódik. A harmadik rész a mutatókat tartalmazza. Elsőnek az értelmező szövegekben előfordult kifejezéseket sorolja fel, feltüntetve, hogy mely címszó alatt található. Másodikként a növekvő tizedes számok sorrendjében közlik a használt ETO számokat, ill. a megfelelő fogalmakat. Az érdekesen összeállított kötetet a forrásmunkák jegyzéke zárja.

A mű a hivatkozott előzményekhez képest lényegesen többet nyújt. Mindenekelőtt az értelmezési munkát kell megemlítenünk, abból a szempontból is, hogy a tudományos szakember és a szakbibliográfus együttműködésének szép példája. Egy kialakulóban levő tudományág esetében különösen jelentős a szinonimák és a kapcsolódó fogalmak áttekinthető, utalókkal nem fukarkodó kimunkálása. Nem kevés gondot jelenthetett a szerzőknek a szakkifejezéseknek a megfelelő ETO számokkal való kombinálása. E téren esetenként (így pl. a gazdasági hatékonyság, a beruházások stb. osztályozásában) a hazai osztályozási gyakorlatlól eltérő megoldásokkal is találkozhatunk. Hiányérzet két vonatkozásban támad bennünk. Először figyelembe véve a kiinduló szógyűjtemény megjelenése óta eltelt három év fejlődését, a szerzők bátran kiegészíthették volna azt további alapkifejezéssel. Másodszor a külföldi felhasználókra is gondolva jó lett volna a

szlovák mellett a cseh kifejezéseket is feltüntetni. Ezzel együtt is egy sokoldalúan felhasználható, gondosan összeállított tájékoztató munkával gyarapodtunk olyan szakterületen, ahol a tájékoztatási igények az utóbbi években ugrásszerűen növekedtek.

FÖLDI TAMÁS

Weaver, Peter: The technique of lithography. London, 1964, Batsford. 176 l., 19 t.

A szerző maga is mestere a litográfiának, amelyet mint művészi kifejező eszköz és módot olyan ma már a művészettörténet fényes lapjain szereplő alkotók is tudtak értékesíteni, mint TOULOUSE-LAUTREC, MATISSE, CHAGALL, PICASSO. WEAVER a tárgy tanára két angol művészeti főiskolán.

A könyv inkább a litográfia technikáját tárgyalja részletekbe menően, nem annak művészet- vagy könyvtörténeti vonatkozásait. Elsősorban a litográfus kézikönyve, nem a kutatóé, egy olyan művészeti ág művelőjének szól, akinek legkevésbé szabad elszakadnia a mesterségbeli kérdésektől. Sőt, a szerző intenciói szerint éppen a tökéletesített legújabbkori technikában kell új írheter keresni. Bőven tárgyalja a szerző a könyvnyomtatóműhely el- és berendezésének, az egyes anyagfajtáknak és azok használatának a problémáit; a nyomási eljárásokat és főleg a színesnyomás elveit és módjait. Rokonszenves józansággal választott, többségükben századonként törekvéseit tükröző illusztrációs példái nem annyira a könyv díszítését, mint inkább használatosságát szolgálják. Szakszójegyzék és még néhány értékes függelék teszik a könyvet teljessé, amely így a maga egészében, kétségtelen gyakorlati célzata ellenére vagy éppen azért jól szolgálja az adatkereső könyvtáros és könyvtörténész érdekeit is.

DA.

Varga József: Ady útja az „Új versek” felé. Bp. 1963, Akadémiai Kiadó. 92 l. (Irodalomtörténeti füzetek 40.)

„Bennünket nem öncélúan érdekelnek Ady publicisztikai írásai, akárhánynak a művészi is van közöttük” — mondja a szerző könyve egyik legérdekesebb fejezetében — „Csak úgy, ahogy az előttünk járó nagy Ady-lényeglátók tanácsolták: hogyan fogalmazódnak meg bennük azok a gondolatok, amelyek majd versei gyú-

bibliofilek vásárlása által került hazánkba. A bejegyzéseket természetesen össze kell vetni egyéb forrásokkal. MIGAZZI püspök neve csak két köteten szerepel, holott BATTHYÁNY igen sok könyvet vásárolt tőle, így azokat is, ahol tulajdonosul a bécsi egyetem bölcsészeti kara van feltüntetve. Ezeket MIGAZZI vette meg Bécsben, és csak azután jutottak Erdélybe.

KULCSÁR katalógusát különféle mutatókkal egészítette ki, így az ősnymtatványok nyomtatásának ideje, nyomdahelye, nyomdása szerinti indexekkel, a HAINNAL, COPINGERREL, SZABÓ Károlyval, REICHLINGGEL, GW-vel való konkordancia-jegyzékekkel, az egykori tulajdonosokra való utalókkal.

A könyv a Szegedi Nyomda műhelyében készült, ízléses, jól áttekinthető tipográfiával, jó minőségű papíron.

VÉRTESEY MIKLÓS

Krajevsky Gizella—Takács Miklós: Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1777—1963. Szombathely, 1964, Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár. 111 l.

A fellendült helyismereti kutatások támogatására megyei könyvtáraink egymás után készítik el és adják közre megyéjük sajtóbibliográfiáját. A Veszprém megkezdette sorhoz most Vas megye csatlakozik. Az adatgyűjtésben — az eddigi kötetekhez hasonlóan — a helyi gyűjtemények mellett elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár állományára támaszkodtak az összeállítók, s a megye mindenkori határain belül megjelent periodikumokat írják le az MSZ 3963 szabvány előírásainak megfelelően, feltüntetve az egyes lapok lelőhelyeit is.

A Vas megyei sajtóbibliográfia összeállítói igen gondos és alapos munkát végeztek. Az Országos Széchényi Könyvtár és a négy helyi gyűjtemény (Megyei Könyvtár, Állami Levéltár, Egyházmegyei Könyvtár, Savaria Múzeum) állományát személyesen dolgozták fel, s leírtak aránylag sok olyan lapot is, amely ma nem található, de a szakirodalom említi őket. (Kár, hogy ezeknél nem utaltak egyedenként a megfelelő forrásra.) A leírásokban gondosan betartották a szabvány előírásait, csak néhány ponton tértek el attól. Pl. indokolatlan, hogy az idegen nyelvű lapok alcímeit csak magyar fordításban közlik. Rendkívül alapos az egyes feldolgozott gyűjteményekben található sorozatok leírása, általában az egyes meglevő számokat is felsorolják, ha az évfolyam hiányos. A hasz-

nálatot nagyon megkönnyítik a különböző mutatók, amelyek minden lehetséges szempontot figyelembe vettek.

A bibliográfia összeállítóit elismerés illeti meg az elvégzett munkáért, mégis bizonyos hiányérzetünk támad a kötet forgatásakor. Elég-e a helyismereti kutatás elősegítésére ez a regisztráló módszer, amelyet a Vas megyei sajtóbibliográfia követ? Kellően tájékoztatja-e az ilyen bibliográfia a kutatót a rendkívül fontos és értékes forrásságról? A regisztráló, csak a szabványban előírt adatokra kiterjedő leírásokat az Országos Széchényi Könyvtár keretében már hosszabb idő óta készülő s előbb-utóbb elkészülő nemzeti sajtóbibliográfia tartalmazni fogja. A helyismereti bibliográfiának azonban részletesebb tájékoztatást kell nyújtania, mint a nemzeti bibliográfiának. Az első megyei sajtóbibliográfiák (Veszprém, Somogy, Komárom) nem kívántak többet nyújtani, s most a Vas megyei is csak bátortalanul lép egyet előre. Az összeállítók érezhették, hogy a pusztá leírás gyakran éppen a lényeg felől hagyja tájékoztatlanul a kutatót, ezért a bevezetőben közlik, hogy „amennyiben a címből, az alcímből és a kiadónál szereplő adatokból nem tűnt ki világosan a lap jellege, rövid eligazítást adtunk”. Helyesen ismerték fel a szükségletet, a kitűzött cél megvalósítása azonban még nem mindig szerencsés. A *Celldömölki Plébániai Körlevélről* „eligazításképpen” megmondják, hogy „a celldömölki katolikus plébánia hírei” találhatóak meg benne, bár ezt a címből is sejtethették, az *Érdekes Újság* „riportlap” alcímét azonban eléggé tájékoztatónak találták, s további magyarázatot nem adtak. A *Kis Híterjesztőhöz* (alcíme: „Jézus Szt. Gyermeksége Egyesület lapja”) megjegyzésként hozzáfűzték, hogy „iskolai idénylap, nyáron szünetelt”. A szakmutatóban mégsem a „Diáklapok, gyermek- és ifjúsági folyóiratok” csoportba sorolták, hanem helyesen a katolikus hitbuzgalmi lapok közé. Az „idénylap” egyéni szakkifejezést máshol is használták — nem sokkal szerencsésebben.

A Vas megyei sajtóbibliográfiával nagyjából egyidőben készült el a Borsod megyei is (FÜLÖP ATTILA összeállítása), s ez a kötet már bátrabban él az annotációkkal. Tudomásunk szerint még néhány megyei sajtóbibliográfia van munkában, s ezért szeretnénk hangsúlyozni, hogy a megyei sajtóbibliográfiáktól elváránk, hogy — a bibliográfia „rangemlése” érdekében — az eddigi pontos leírások mellett az egyes lapok életéről, megindulási, megszűnési, szünetelési körülményeiről, a lap céljáról, politikai hovatartozásáról, a jelentősebb munkatársakról, a helyi mozgalmak-

E tájékoztató kiadvány hármasként tölt be: 1. az operációkutatás kifejezéseinek rövid, magyarázatos gyűjteménye (119 önálló kifejezést tartalmaz), 2. hatnyelvű szótár, 3. osztályozási segédlet. A kifejezésgyűjtemény, ill. a szótár csak részben a szerzők önálló munkája. Alapja egy 1962-ben az *Unternehmensforschung* c. nyugatnémet folyóiratban közölt háromnyelvű (angol, francia, német) operációkutatási kifejezés-gyűjtemény, valamint az ezt a megfelelő magyar és orosz kifejezésekkel kiegészítő munka: MARTOS B.—VARGA D.—BALLA J.: *Az operációkutatás szakkifejezései öt nyelven*. Bp. 1963. 80 l. (MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tájékoztató közleményei 5.). E kifejezésgyűjteményeket a szerzők többirányban is jelentősen kiegészítették.

A mű első része szlovák nyelven közli az operációkutatási kifejezéseket, helyenként részletes értelmezéssel, a szinonimákra és a kapcsolódó kifejezésekre való utalással. Feltűntetik a szerzők a szakkifejezés megfelelőjét a fentebb már említett öt nyelven, valamint ETO számát. A második rész az alapkifejezések szótárszerű feldolgozása kétnyelvű szógyűjtemények formájában, ahol első helyen az idegennyelvű, második helyen a szlovák megfelelő szerepel. Ez az öt idegen nyelvnek megfelelően 5 részre tagolódik. A harmadik rész a mutatókat tartalmazza. Elsőnek az értelmező szövegekben előfordult kifejezéseket sorolják fel, feltüntetve, hogy mely címszó alatt találhatók. Másodikként a növekvő tizedes számok sorrendjében közlik a használt ETO számokat, ill. a megfelelő fogalmakat. Az érdekesen összeállított kötetet a forrásmunkák jegyzéke zárja.

A mű a hivatkozott előzményekhez képest lényegesen többet nyújt. Mindenekelőtt az értelmezési munkát kell megemlítenünk, abból a szempontból is, hogy a tudományos szakember és a szakbibliográfus együttműködésének szép példája. Egy kialakulóban levő tudományág esetében különösen jelentős a szinonimák és a kapcsolódó fogalmak áttekinthető, utalókkal nem fukarkodó kimunkálása. Nem kevés gondot jelenthetett a szerzőknek a szakkifejezéseknek a megfelelő ETO számokkal való kombinálása. E téren esetenként (így pl. a gazdasági hatékonyság, a beruházások stb. osztályozásában) a hazai osztályozási gyakorlatlaltól eltérő megoldásokkal is találkozhatunk. Hiányérzet két vonatkozásban támad bennünk. Először figyelembe véve a kiinduló szógyűjtemény megjelenése óta eltelt három év fejlődését, a szerzők bátran kiegészíthették volna azt további alapkifejezéssel. Másodszor a külföldi felhasználókra is gondolva jó lett volna a

szlovák mellett a cseh kifejezéseket is feltüntetni. Ezzel együtt is egy sokoldalúan felhasználható, gondosan összeállított tájékoztató munkával gyarapodtunk olyan szakterületen, ahol a tájékoztatási igények az utóbbi években ugrásszerűen növekedtek.

FÖLDI TAMÁS

Weaver, Peter: The technique of lithography. London, 1964, Batsford. 176 l., 19 t.

A szerző maga is mestere a litográfiának, amelyet mint művészi kifejező eszköz és módot olyan ma már a művésztörténet fényes lapjain szereplő alkotók is tudtak értékesíteni, mint TOULOUSE-LAUTREC, MATISSE, CHAGALL, PICASSO. WEAVER a tárgy tanára két angol művészeti főiskolán.

A könyv inkább a litográfia technikáját tárgyalja részletekbe menően, nem annak művészet- vagy könyvtörténeti vonatkozásait. Elsősorban a litográfus kézikönyve, nem a kutatóé, egy olyan művészeti ág művelőjének szól, akinek legkevésbé szabad elszakadnia a mesterségbeli kérdésektől. Sőt, a szerző intenciói szerint éppen a tökéletesített legújabbkori technikában kell új íhlelet keresni. Bőven tárgyalja a szerző a könyvnyomtatóműhely el- és berendezésének, az egyes anyagfajtáknak és azok használatának a problémáit; a nyomási eljárásokat és főleg a színesnyomás elveit és módjait. Rokonszenves józansággal választott, többségükben századunk törekvéseit tükröző illusztrációs példái nem annyira a könyv díszítését, mint inkább használhatóságát szolgálják. Szakszójegyzék és még néhány értékes függelék teszik a könyvet teljessé, amely így a maga egészében, kétségtelen gyakorlati célzata ellenére vagy éppen azért jól szolgálja az adatkereső könyvtáros és könyvtörténész érdekeit is.

DA.

Varga József: Ady útja az „Új versek” felé. Bp. 1963, Akadémiai Kiadó. 92 l. (Irodalomtörténeti füzetek 40.)

„Bennünket nem öncélúan érdekelnek Ady publicisztikai írásai, akárhány önmagában művészi is van közöttük” — mondja a szerző könyve egyik legérdekesebb fejezetében — „Csak úgy, ahogy az előttünk járó nagy Ady-lényeglátók tanácsolták: hogyan fogalmazódnak meg bennük azok a gondolatok, amelyek majd versei gyú-

bibliofilek vásárlása által került hazánkba. A bejegyzéseket természetesen össze kell vetni egyéb forrásokkal. MIGAZZI püspök neve csak két kötetben szerepel, holott BATTHYÁNY igen sok könyvet vásárolt tőle, így azokat is, ahol tulajdonosul a bécsi egyetem bölcsészeti kara van feltüntetve. Ezeket MIGAZZI vette meg Bécsben, és csak azután jutottak Erdélybe.

KULCSÁR katalógusát különféle mutatókkal egészítette ki, így az ősnymtatványok nyomtatásának ideje, nyomdahelye, nyomdásza szerinti indexekkel, a HAINNAL, COPINGERREL, SZABÓ Károllyal, REICHLINGGEL, GW-vel való konkordanciajegyzékekkel, az egykori tulajdonosokra való utalókkal.

A könyv a Szegedi Nyomda műhelyében készült, ízléses, jól áttekinthető tipográfiával, jó minőségű papíron.

VÉRTESY MIKLÓS

Krajevsky Gizella—Takács Miklós: Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1777—1963. Szombathely, 1964, Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár. 111 l.

A fellendült helyismereti kutatások támogatására megyei könyvtáraink egymás után készítik el és adják közre megyéjük sajtóbibliográfiáját. A Veszprém megkezdette sorhoz most Vas megye csatlakozik. Az adatgyűjtésben — az eddigi kötetekhez hasonlóan — a helyi gyűjtemények mellett elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár állományára támaszkodtak az összeállítók, s a megye mindenkori határain belül megjelent periodikumokat írják le az MSZ 3963 szabvány előírásainak megfelelően, feltüntetve az egyes lapok lelőhelyeit is.

A Vas megyei sajtóbibliográfia összeállítói igen gondos és alapos munkát végeztek. Az Országos Széchényi Könyvtár és a négy helyi gyűjtemény (Megyei Könyvtár, Állami Levéltár, Egyházmegyei Könyvtár, Savaria Múzeum) állományát személyesen dolgozták fel, s leírtak aránylag sok olyan lapot is, amely ma nem található, de a szakirodalom említi őket. (Kár, hogy ezeknél nem utaltak egyedenként a megfelelő forrásra.) A leírásokban gondosan betartották a szabvány előírásait, csak néhány ponton tértek el attól. Pl. indokolatlan, hogy az idegen nyelvű lapok alcímeit csak magyar fordításban közlik. Rendkívül alapos az egyes feldolgozott gyűjteményekben található sorozatok leírása, általában az egyes meglevő számokat is felsorolják, ha az évtől számított hiányos. A hasz-

nálatot nagyon megkönnyítik a különböző mutatók, amelyek minden lehetséges szempontot figyelembe vettek.

A bibliográfia összeállítóit elismerés illeti meg az elvégzett munkáért, mégis bizonyos hiányérzetünk támad a kötet forgatásakor. Elég-e a helyismereti kutatás elősegítésére ez a regisztráló módszer, amelyet a Vas megyei sajtóbibliográfia követ? Kellően tájékoztatja-e az ilyen bibliográfia a kutatót a rendkívül fontos és értékes forrásanyagról? A regisztráló, csak a szabványban előírt adatokra kiterjedő leírásokat az Országos Széchényi Könyvtár keretében már hosszabb idő óta készülő s előbb-utóbb elkészülő nemzeti sajtóbibliográfia tartalmazni fogja. A helyismereti bibliográfiának azonban részletesebb tájékoztatást kell nyújtania, mint a nemzeti bibliográfiának. Az első megyei sajtóbibliográfiák (Veszprém, Somogy, Komárom) nem kívántak többet nyújtani, s most a Vas megyei is csak bátortalanul lép egyet előre. Az összeállítók érezhették, hogy a pusztá leírás gyakran éppen a lényeg felől hagyja tájékoztatlanul a kutatót, ezért a bevezetőben közlik, hogy „amennyiben a címből, az alcímből és a kiadónál szereplő adatokból nem tűnt ki világosan a lap jellege, rövid eligazítást adtunk”. Helyesen ismerték fel a szükségletet, a kitűzött cél megvalósítása azonban még nem mindig szerencsés. A *Celldömölki Plébániai Körlevélről* „eligazításképpen” megmondják, hogy „a celldömölki katolikus plébánia hírei” találhatóak meg benne, bár ezt a címből is sejthettük, az *Érdekes Újság* „riportlap” alcímét azonban eléggé tájékoztatónak találták, s további magyarázatot nem adtak. A *Kis Híterjesztőhöz* (alcíme: „Jézus Szt. Gyermeksege Egyesület lapja”) megjegyzésként hozzáfűzték, hogy „iskolai időnyilap, nyáron szünetelt”. A szakmutatóban mégsem a „Diáklapok, gyermek- és ifjúsági folyóiratok” csoportba sorolták, hanem helyesen a katolikus hitbuzgalmi lapok közé. Az „idénylap” egyéni szakkitejezést máshol is használtak — nem sokkal szerencsésebben.

A Vas megyei sajtóbibliográfiával nagyjából egyidőben készült el a Borsod megyei is (FÜLOP ATTILA összeállítása), s ez a kötet már batrabban él az annotációkkal. Tudomásunk szerint meg néhány megyei sajtóbibliográfia van munkában, s ezért szeretnénk hangsúlyozni, hogy a megyei sajtóbibliográfiáktól elvárunk, hogy — a bibliográfia „rangemelésé” érdekében — az eddigi pontos leírások mellett az egyes lapok életéről, megindulási, megszűnési, szünetelési körülményeiről, a lap céljáról, politikai hovatartozásáról, a jelentősebb munkatársakról, a helyi mozgalmak-

hoz való viszonyáról, a jelentősebb vitákról stb. minél több ismeretet közöljenek, mert így hatványozott mértékben tudják a kutatást elősegíteni.

DÖRNYEI SÁNDOR

(Szabó Imre): **Szeged felszabadulásának bibliográfiája.** Szeged, 1964, Városi Somogyi Könyvtár. 84 l., 23 t.

Szeged felszabadulásának a bibliográfiáján érezhető az az egyszerűség, amellyel az összeállító a könyvészet eszközeivel kíván maradandó emléket állítani a város húszesztendő és a további fejlődését előidéző eseménynek. A leírások pontossága és gondos (téma szerinti) csoportosítása, valamint a korabeli dokumentumok reprodukciójának függelékként való — a plakátok és röplapok esetében egyenesen „dokumentumértékű” — közlése egyaránt erre utal.

Kár, hogy az összeállító túlságosan szűken értelmezte a felszabadulás tényét, hiszen tulajdonképpen csak magára a katonai eseményre, illetve az azt közvetlenül követő eseménysorozatra koncentrált, s nem vállalkozott a felszabadulás utáni Szeged legalábbis egy évtizedes irodalmának a feltárására. Pedig a most felélt anyag és még inkább annak analitikus feldolgozási módszere így kapott volna igazi értelmet és a kutató már valóban nélkülözhetetlen segédeszközt. E távlatbaállítás nélkül a bibliográfia olyan fához hasonlít, amelynek a szép hajtásait nagyon alul nyírták vissza.

Reméljük azonban, hogy az összeállításnak folytatása lesz. S ha ez a folytatás szervesen kapcsolódik a megjelent kötetekéhez, az említett hiányosságot nagyrészt feledtetni tudja.

Mindezt azért kell most erőteljesen hangsúlyozni, mert a szegedi bibliográfián kívül több más, hasonlóan „visszanyírt” felszabadulási bibliográfia is megjelent. Ha ezeknek nem lenne (pl. a felszabadulás 25. évfordulójára) folytatásuk, akkor a 20. évforduló bibliográfiai eszközökkel történt megünneplését — a nemes szándék és erőfeszítés ellenére — sok vonatkozásban (pl. a bibliográfiai célja tisztázásának az elmaradása, alkalmatlan feltérési módszer választása stb.) bibliográfiai formalizmus-sal marasztalhatná el az utókor.

FUTALA TIBOR

Zedner, J.: **Catalogue of the Hebrew books in the Library of the British Museum.** London, 1964. 891 l. (Reprint)

A héber könyv modern értelemben vett bibliográfiai feltérása a múlt század ötvenes

éveinek végén kezdődött Moritz STEIN-SCHNEIDER *Hebräische Bibliographie* c. folyóiratának megindulásával (Berlin, 1858—65, 1869—82). E vállalkozás hatására jelentkezett a British Museum 1867-ben — elsőként a nemzeti könyvtárak közül — héber könyvvállománya katalógusával. A kötet valamivel több mint 10 000 tételt tartalmaz, elsősorban héber nyelvű munkákat, illetve héber betűkkel nyomtatott német és jiddis könyveket. Ezeken kívül a katalógus tartalmazza mindazon nem héber nyelvű munkákat is, amelyek tárgyuknál fogva a British Museum héber részlegében kerültek elhelyezésre (rabbinikus munkák latin és egyéb nyelvű fordításai, judaica vonatkozású biográfiák, bibliográfiák stb.).

A British Museum héber könyvrészlegének alapját a múzeum megnyitásának évében, 1759-ben Salomon de COSTA 180 értékes ós- és ritka héber nyomtatványa vetette meg. Amikor 1848-ban a hamburgi H. J. MICHAEL kb. 4000 kötetes héber könyvtárát felajánlotta a múzeum számára, ezzel együtt már kb. 5000 tételre nőtt a gyűjtemény. 1867-ben a katalógus nyomdába adása után a múzeum megvásárolta a páduai J. ALMANZI héber könyvtárát. Ezzel a leltározott munkák száma 10 000 tétel fölé nőtt. J. Winter JONES, az eredeti 1867-i kiadás előszavának írója megemlíti, hogy ez az utolsó nagy forrás technikai okokból csak mint *Addenda* szerepelhet J. ZEDNER katalógusában. Ezzel a munka három főrésze tagozódik. Szerzői, illetve címszó betűrend, amelynek folytatása új betűrendben az *Addenda*, valamint a mutatók.

Mind a három rész a latin ábécé rendjét követi. Középkori és újkori szerzők esetében a személynevek (pl. DÁVID ben Jakob), a modern szerzőknél természetesen a családnév a besorolási elem. Az állandó tárgyi címszavak (*Bible, Mishna, Talmud* stb.) alkalmazása igen áttekinthetővé teszi a katalógust, sőt bizonyos fókig e címszavak pótolják az igen hiányzó szakmutatót is.

Az indexrendszer egyik legfontosabb része a héber nevek latinbetűs mutatója, amely a translitterációs problémák kizárásával a keresett szerző héber nevének latin betűs átírását adja (pl. *אל-ואר* = ALVAREZ, *ד'הרמון* = DHARMON stb.). Ugyancsak nagyon hasznos és pontos a címmutató és a rövidítések feloldása. Nem szerencsés azonban a nyomdahelyek szűkszavú indexe, amely csupán az első előfordulási helyeket jelzi.

Tartalmi szempontból vizsgálva a British Museum héber könyvkatalógusát, meg kell említeni, hogy 63 héber ősnymutat-

képet. Legalábbis groteszk, hogy pl. SZENCZI Miklósnak két folyóiratcikkén (1398., 2737. sz.) kívül néhány párlapos ismertetéséről is készült leírás (pl. 2564., 3504. sz.), három terjedelmes, jelentős tanulmányáról viszont nem, nyilván csak azért, mert ezek a *Versek és próféciai* c. BLAKE-kötet (Bp. 1959.), az *Angol reneszánsz drámák* (Bp. 1961.), illetőleg CHAUCER *Canterbury mesék* c. művének (Bp. 1961.) az előszavaként jelent meg. Ha ugyanezeket a tanulmányokat folyóirat közli, vagy ha különnyomat készül belőlük, természetesen ez a bibliográfia is tudomást venne róluk. Helyes, hogy az olvasók alkalmi tájékoztatására szolgáló, jelentéktelen elő-, utószavak, életrajzi jegyzetek felvételre nem kerülnek, de — ahogy ez a példa is mutatja — helytelen ilyen mereven, elvszerűen ragaszkodni pusztán formális szempontokhoz.

A BLAKE-kötet és az *Angol reneszánsz drámák* kapcsán az a kérdés is felmerül, nem volna-e indokolt ebbe a bibliográfiába felvenni bizonyos angol művek idegen nyelvű fordításait is, illetőleg e fordítások filológiai, irodalomtörténeti szempontból jelentős kiadásait. Szórványosan ebben a kötetben is akadnak tételek (pl. egyes SHAKESPEARE-darabok olasz, észt, dán fordításai 2528., 2534. és 2540. sz. alatt), amelyek arra vallanak, hogy e kérdésben a szerkesztők álláspontja legalábbis nem egyértelműen elutasító. De talán nem is méltányos ilyen nagy és annyi újabb hibalehetőséget rejtő többletmunkát kívánni tőlük. S bizonyára nem volna méltányos az sem, ha nem jegyeznénk meg, hogy felsorolt kifogásaink az általában használható, nagy gondtal, hozzáértéssel szerkesztett kötet gazdag anyagának csak kis hányadát illetik, és semmit sem vonnak le elismerésünkből és halánkból, amivel a kötetet egészben jellemző magasszínvonalú szerkesztői munkának tartozunk.

RUTKAY KÁLMÁN

Bernleithner, Ernst: Linz an der Donau im Kartenbild der Zeiten. Linz, 1963, Kulturverwaltung der Stadt Linz. 34 l., 14 t., 1 térk. (Linz Atlas 2.)

A vonzó kis kötet egyszerre ad ízelítőt a város történetéből, részletes eligazítást a kutatók és érdeklődők számára a Linzre vonatkozó régi térképek lelőhelyéről, bib-

liográfiát és szép műmelléklet-facsimilét ráadásul pedig egy finom kiállítású 1 : 50 000 méretarányú turistatérképet is Linz közvetlen környékéről. Haszna tehát egyszerre tudományos és gyakorlati, s mindkét téren igen színvonalas.

A kis kötet első részében rövid tanulmány olvasható a Linz térképezésének történetéről. Megtudjuk ebből hogy a felső-ausztriai rendek a XVII. század elején Johann KEPLERrel akarták elkészíttetni országuk pontos térképét, ő azonban átruházta megbízatását a két HOLZWURM-fivérré, akik munkájukkal 1619-ben lettek készen. HOLZWURM Ábrahám aztár 1629-ben madártávlati képet is készített Linzről. Ezen már jól felismerhető a város egész alaprajza. Gyors egymásutánban követik egymást ezután a térképek és helyszínrajzok: 1649, 1668, 1708, 1730, 1742, 1781, 1801 és így tovább. Ezekről lehet olvasni a város egész településtörténetét. A XIX. századtól kezdve a városnak már fejlett térképkészítése van. A tanulmányt a helytörténettel foglalkozó kutatók vagy érdeklődők számára lelőhelybibliográfia követi. Ebben BERNLEITHNER professzor — a bécsi egyetemen a térképtörténet és országismeret előadója — pontos jegyzékét közli az Österreichische Nationalbibliothek térképtárának törzsszámlományaiban, a Fideicommiss-Bibliothek térképanyagában, a linzi városi múzeum térkép-és tervtárában, az Oberösterreichisches Landesarchivban és az Oberösterreichisches Landesmuseum könyvtárában található Linz várost vagy közvetlen környékét ábrázoló térképeknek, megadva azok rakatári jelzetét is. Kiterjeszkedik a tudományos értékű könyvmelléklet-térképekre is. A bibliográfiát a térképszek és térképkiadók betűrendes névmutatója zárja be. Megtudjuk ebből pl., hogy Linz új városrészeinek, Lustenauinak és Waldeggnek térképét 1900-ban magyar nyomda, a budapesti KÁROLYI György-féle állította elő. A fotópapírra nyomott mellékletek a dilettáns számára is szemléletes képet nyújtanak a város terjeszkedéséről.

Mindent összevéve, térképtörténet, bibliográfia, idegenforgalom, honismeret: tudomány és gyakorlati használhatóság szerencsés egyesülése ez a kis kötet. Követésre buzdít.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

oz való viszonyáról, a jelentősebb viták-
ól stb. minél több ismeretet közöljenek,
mert így hatványozott mértékben tudják
a kutatást elősegíteni.

DÖRNYEI SÁNDOR

(Szabó Imre): **Szeged felszabadulásának
bibliográfiája.** Szeged, 1964, Városi-Somogyi
könyvtár. 84 l., 23 t.

Szeged felszabadulásának a bibliográfi-
jában érezhető az az egyszerűség, amellyel az
összeállító a könyvészet eszközeivel kíván
maradandó emléket állítani a város hűsz-
szrendő és a további fejlődését előidéző
seménynek. A leírások pontossága és
szövege (téma szerinti) csoportosítása, vala-
mint a korabeli dokumentumok reproduk-
cióinak függelékként való — a plakátok és
nyomlapok esetében egyenesen „dokumen-
tumértékű” — közlése egyaránt erre utal.

Kár, hogy az összeállító túlságosan
zúken értelmezte a felszabadulás tényét,
iszen tulajdonképpen csak magára a kato-
ai eseményre, illetve az azt közvetlenül
övető eseménysorozatra koncentrált, s
em vállalkozott a felszabadulás utáni
szegedi legalábbis egy évtizedes irodalmá-
ak a feltárására. Pedig a most felölelt
anyag és még inkább annak analitikus fel-
olgozási módszere így kapott volna igazi
értelmet és a kutató már valóban nélkülöz-
hetetlen segédeszközzé. E távlatbaállítás
élkül a bibliográfia olyan fához hasonlít,
melynek a szép hajtásait nagyon alul
yírták vissza.

Reméljük azonban, hogy az összeállí-
tásnak folytatása lesz. S ha ez a folytatás
szervesen kapcsolódik a megjelent kötet-
éhez, az említett hiányosságot nagyrészt
ledolgozhatja.

Mindezt azért kell most erőteljesen
hangsúlyozni, mert a szegedi bibliográfián
kívül több más, hasonlóan „visszanyírt”
felszabadulási bibliográfia is megjelent. Ha
ezeknek nem lenne (pl. a felszabadulás 25.
fordulója) folytatásuk, akkor a 20.
forduló bibliográfiai eszközökkel történt
egünneplését — a nemes szándék és erő-
fejtés ellenére — sok vonatkozásban (pl.
bibliográfiai célja tisztázásának az el-
maradása, alkalmatlan feltárási módszer
használat stb.) bibliográfiai formalizmus-
al marasztalhatná el az utókor.

FUTALA TIBOR

Zedner, J.: **Catalogue of the Hebrew books
the Library of the British Museum.** Lon-
don, 1964. 891 l. (Reprint)

A héber könyv modern értelemben vett
bibliográfiai feltárása a múlt század ötvenes

éveinek végén kezdődött Moritz STEIN-
SCHNEIDER *המזרחי Hebräische Bibliogra-
phie* c. folyóiratának megindulásával (Ber-
lin, 1858—65, 1869—82). E vállalkozás
hatására jelentkezett a British Museum
1867-ben — elsőként a nemzeti könyv-
tárak közül — héber könyvvállományá-
nak katalógusával. A kötet valamivel több
mint 10 000 tételt tartalmaz, elsősorban
héber nyelvű munkákat, illetve héber
betűkkel nyomtatott német és jiddis köny-
veket. Ezeken kívül a katalógus tartal-
mazza mindazon nem héber nyelvű mun-
kákat is, amelyek tárgyuknál fogva a
British Museum héber részlegében kerültek
elhelyezésre (rabbikus munkák latin és
egyéb nyelvű fordításai, judaica vonatko-
zású biográfiák, bibliográfiák stb.).

A British Museum héber könyvrészle-
gének alapját a múzeum megnyitásának
évében, 1759-ben Salomon de COSTA 180
értékes és ritka héber nyomtatványa
vetette meg. Amikor 1848-ban a hamburgi
H. J. MICHAEL kb. 4000 kötetes héber
könyvtárát felajánlotta a múzeum szá-
mára, ezzel együtt már kb. 5000 tételre
nőtt a gyűjtemény. 1867-ben a katalógus
nyomdába adása után a múzeum megvásá-
rolta a páduai J. ALMANZI héber könyv-
tárát. Ezzel a leltározott munkák száma
10 000 tétel fölé nőtt. J. Winter JONES, az
eredeti 1867-i kiadás előszavának írója
megemlíti, hogy ez az utolsó nagy forrás
technikai okokból csak mint *Addenda*
szerepelhet J. ZEDNER katalógusában. Ez-
zel a munka három fő részre tagozódik.
Szerzői, illetve címszó betűrend, amelynek
folytatása új betűrendben az *Addenda*,
valamint a mutatók.

Mind a három rész a latin ábécé rend-
jét követi. Középkori és újkori szerzők
esetében a személynevek (pl. DÁVID ben
Jakob), a modern szerzőknél természetesen
a családnév a besorolási elem. Az állandó
tárgyi címszavak (*Bible, Mishna, Talmud*
stb.) alkalmazása igen áttekinthetővé teszi
a katalógust, sőt bizonyos fókig e címsza-
vak pótolják az igen hiányzó szakmuta-
tót is.

Az indexrendszer egyik legfontosabb
része a héber nevek latinbetűs mutatója,
amely a translitterációs problémák kizá-
rásával a keresett szerző héber nevének
latin betűs átírását adja (pl. *אלברט* =
ALVAREZ, *ד'הרמון* = DHARMON stb.). Ugyan-
csak nagyon hasznos és pontos a címmu-
tató és a rövidítések feloldása. Nem sze-
rencsés azonban a nyomdahelyek szűk-
szavú indexe, amely csupán az első előfor-
dulási helyeket jelzi.

Tartalmi szempontból vizsgálva a Bri-
tish Museum héber könyvkatalógusát, meg
kell említeni, hogy 63 héber nyomtat-

képet. Legalábbis groteszk, hogy pl. SZENCZI Miklósnak két folyóiratcikkén (1398., 2737. sz.) kívül néhány párlapos ismertetéséről is készült leírás (pl. 2564., 3504. sz.), három terjedelmes, jelentős tanulmányáról viszont nem, nyilván csak azért, mert ezek a *Versek és prófécia*k c. BLAKE-kötet (Bp. 1959.), az *Angol reneszánsz drámák* (Bp. 1961.), illetőleg CHAUCER *Canterbury mesék* c. művének (Bp. 1961.) az előszavaként jelent meg. Ha ugyanezeket a tanulmányokat folyóirat közli, vagy ha különnyomat készül belőlük, természetesen ez a bibliográfia is tudomást venne róluk. Helyes, hogy az olvasók alkalmi tájékoztatására szolgáló, jelentéktelen elő-, utószavak, életrajzi jegyzetek felvételre nem kerülnek, de — ahogy ez a példa is mutatja — helytelen ilyen mereven, elvszerűen ragaszkodni pusztán formális szempontokhoz.

A BLAKE-kötet és az *Angol reneszánsz drámák* kapcsán az a kérdés is felmerül, nem volna-e indokolt ebbe a bibliográfiába felvenni bizonyos angol művek idegen nyelvű fordításait is, illetőleg e fordítások filológiai, irodalomtörténeti szempontból jelentős kiadásait. Szórványosan ebben a kötetben is akadnak tételek (pl. egyes SHAKESPEARE-darabok olasz, észt, dán fordításai 2528., 2534. és 2540. sz. alatt), amelyek arra vallanak, hogy e kérdésben a szerkesztők álláspontja legalábbis nem egyértelműen elutasító. De talán nem is méltányos ilyen nagy és annyi újabb hibalehetőséget rejtő többletmunkát kívánni tőlük. S bizonyára nem volna méltányos az sem, ha nem jegyeznénk meg, hogy felsorolt kifogásaink az általában használható, nagy gonddal, hozzáértéssel szerkesztett kötet gazdag anyagának csak kis hányadát illetik, és semmit sem vonnak le elismerésünkből és hálánkból, amivel a kötetet egészben jellemző magasszínvonalú szerkesztői munkának tartozunk.

RUTTKAY KÁLMÁN

Berneithner, Ernst: Linz an der Donau im Kartenbild der Zeiten. Linz, 1963, Kulturverwaltung der Stadt Linz. 34 l., 14 t., 1 térk. (Linzr Atlas 2.)

A vonzó kis kötet egyszerre ad ízelítőt a város történetéből, részletes eligazítást a kutatók és érdeklődők számára a Linzre vonatkozó régi térképek lelőhelyéről, bib-

liográfiát és szép műmelléklet-facsimiléket, ráadásul pedig egy finom kiállítású, 1 : 50 000 méretarányú turistatérképet is Linz közvetlen környékéről. Haszná tehát egyszerre tudományos és gyakorlati, s mind két téren igen színvonalas.

A kis kötet első részében rövid tanulmány olvasható a Linzre ábrázoló régi térképekről, pontosabban: e város térképezésének történetéről. Megtudjuk ebből, hogy a felső-ausztriai rendek a XVII. század elején Johann KEPLERREL akarták elkészíttetni országuk pontos térképét, ő azonban átruházta megbízatását a két HOLZWURM-fivérre, akik munkájukkal 1619-ben lettek készen. HOLZWURM Ábrahám aztán 1629-ben madártávlati képet is készített Linzről. Ezen már jól felismerhető a város egész alaprajza. Gyors egymásutánban követik egymást ezután a térképek és helyszínrajzok: 1649, 1668, 1708, 1730, 1742, 1781, 1801 és így tovább. Ezekről le lehet olvasni a város egész településtörténetét. A XIX. századtól kezdve a városnak már felett térképkiadása van. A tanulmányt a helytörténettel foglalkozó kutató vagy érdeklődő számára lelőhelybibliográfia követi. Ebben BERNLEITHNER professzor — a bécsi egyetemen a térképtörténet és országismeret előadója — pontos jegyzékét közli az Österreichische Nationalbibliothek térképtárának törzsszállományaiban, a Fideicommiss-Bibliothek térképanyagában, a linzi városi múzeum térkép- és tervtárában, az Oberösterreichisches Landesarchivban és az Oberösterreichisches Landesmuseum könyvtárában található Linz várost vagy közvetlen környékét ábrázoló térképeknek, megadva azok rakatári jelzetét is. Kiterjeszkedik a tudományos értékű könyvmelléklet-térképekre is. A bibliográfiát a térképészek és térképkiadók betűrendes névmutatója zárja be. Megtudjuk ebből pl., hogy Linz új városrészének, Lustenauinak és Waldeggnek térképét 1900-ban magyar nyomda, a budapesti KÁROLYI György-féle állította elő. A fotópapírra nyomott mellékletek a dilettáns számára is szemléletes képet nyújtanak a város terjeszkedéséről.

Mindent összevéve, térképtörténet, bibliográfia, idegenforgalom, honismeret: tudomány és gyakorlati használhatóság szerencsés egyesülése ez a kis kötet. Követésre buzdít.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

TARTALOM

<i>Rózsa György</i> : A tudományos könyvtár a tudományos-technikai forradalom korában — The scientific library in the age of scientific and technological revolution	297
<i>Jukó Zsigmond</i> : Nyomatott bibliai színjáték töredéke a XVI. századi Erdélyből — Fragment eines in Siebenbürgen gedruckten biblischen Schauspieles aus dem XVI. Jahrhundert	313

KÖZLEMÉNYEK

<i>Bustya Endre</i> : A marosvásárhelyi Teleki-téka eltűnt Piccolomini-kódexe s egy Amerikában felbukkant Piccolomini-korvina	329
<i>Lukácsy Sándor</i> : Az Athenaeum, a szabadelvűség műhelye és terjesztője	333
<i>D. Szemző Piroska</i> : Jókai orosz kapcsolatai	339
<i>Sülfen János</i> : A bécsi emigrációs könyvkiadás történetéből	341
<i>Markovits Györgyi</i> : Magyar író, magyar könyv — 1934-ben	344

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Három tévesen feltételezett XVI. századi hazai nyomda	347
<i>Holl Béla</i> : A Salamon és Markalf magyar kiadásairól	349
<i>Dán Róbert</i> : Héber hungaricák a XVI-XVII. században	352

FIGYELŐ

<i>Csapodi Csabáné</i> : Magyar eredetű és magyar vonatkozású kódexek Amerikában	359
<i>Dörnyei Sándor</i> : Még egyszer a folyóiratcímek rövidítéséről	366
<i>Gombocz István</i> : Átszervezik az UNESCO könyvtári és dokumentációs munkáját	369
<i>Szilágyi Tibor</i> : Új Könyvek	370

HÍREK : Marx doktori disszertációja — I. Péter exlibrise — Goethe ismeretlen kéziratai — Max és Moritz 100 éves — Rövid hírek új kiadványokról	371
---	-----

SZEMLE

<i>Rózsa György</i> : A társadalomtudományi kutatás és tudományszervezés tájékoztatási problémái (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	372
<i>Lécesné Mesterházi-Nagy Márta</i> : Speciális műszaki kiadványfajták a könyvtári gyakorlatban (Ism. <i>Hodinka László</i>)	373
World guide to science information and documentation services (Ism. <i>Gombocz István</i>)	374
<i>Dubuc, René</i> : La classification décimale universelle (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	375
<i>Lasciak, A.</i> — <i>Garaj, J. K.</i> : Základné termíny operačnej analýzy s klasifikaciou MDT (Ism. <i>Földi Tamás</i>)	376
<i>Weaver, Peter</i> : The technique of lithography (Ism. <i>Da.</i>)	377
<i>Varga József</i> : Ady útja az „Új versek” felé (Ism. <i>D-i</i>)	377
<i>L'ex-libris polonais contemporains</i> (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	378

BIBLIOGRÁFIÁK

<i>Kulcsár Péter</i> : Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyányanae (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	379
<i>Krajevsky Gizella</i> — <i>Takács Miklós</i> : Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1777–1963 (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	380
<i>Szabó Imre</i> : Szeged felszabadulásának bibliográfiája (Ism. <i>Futala Tibor</i>)	381
<i>Zedner, J.</i> : Catalogue of the Hebrew books in the Library of the British Museum (Ism. <i>Dán Róbert</i>)	381
Annual Bibliography of English Language and Literature (Ism. <i>Ruttkay Kálmán</i>)	382
<i>Bernleithner, Ernst</i> : Linz an der Donau im Kartenbild der Zeiten (Ism. <i>Fallenbüchl Zoltán</i>)	384

TABLE DES MATIÈRES

<i>Gy. Rózsa</i> : La bibliothèque scientifique dans l'âge de la révolution scientifique et technique (Avec résumé en anglais)	297
<i>Zs. Jakó</i> : Fragment d'une pièce biblique imprimée au XVI ^e siècle en Transylvanie (Avec résumé en allemand)	313

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>E. Bustya</i> : Le manuscrit perdu de Piccolomini de la bibliothèque Teleki de Maros-vásárhely	329
<i>S. Lukácsy</i> : La revue „Athenaeum”, atelier et propagateur du libéralisme	333
<i>P. D. Szemző</i> : Contributions aux relations russes de Jókai	339
<i>J. Sülfen</i> : Contributions à l'histoire de l'édition hongroise émigrante de Vienne ...	341
<i>Gy. Markovits</i> : „L'écrivain hongrois, le livre hongrois — en 1934”	344

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>G. Borsá</i> : Trois imprimeries du XVI ^e siècle supposées par erreur d'être en Hongrie	347
<i>B. Holl</i> : Les éditions hongroises du livre de peuple „Salamon et Marcolfus”	349
<i>R. Dán</i> : Les hungarica hébreux des XVI—XVII ^e siècles	352

CHRONIQUE

<i>K. Csapodi</i> : Manuscrits anciens d'origine hongroise ou relatifs à la Hongrie conservés dans les bibliothèques des États Unis	359
<i>S. Dörnyei</i> : Du nouveau sur l'abréviation des titres de périodiques	366
<i>I. Gombocz</i> : Sur la réorganisation du travail de l'Unesco à l'intention des bibliothèques et de la documentation	369
<i>T. Szilágyi</i> : „Livres Nouveaux”	370

NOUVELLES	371
-----------------	-----

COMPTES RENDUS CRITIQUES

<i>Rózsa György</i> : A társadalomtudományi kutatás és tudományszervezés tájékoztatói problémái (<i>J. Szentmihályi</i>)	372
<i>Lécesné Mesterházi-Nagy Márta</i> : Speciális műszaki kiadványfajták a könyvtári gyakorlatban (<i>L. Hodinka</i>)	373
World guide to science information and documentation services (<i>I. Gombocz</i>) ...	374
<i>Dubuc, René</i> : La classification décimale universelle (<i>M. Takács</i>)	375
<i>Lasciak, A.—Garaj, J. K.</i> : Základné termíny operačnej analýzy s klasifikáciou MDT (<i>T. Földi</i>)	376
<i>Weaver, Peter</i> : The technique of lithography (<i>Da.</i>)	377
<i>Varga József</i> : Ady útja az „Új versek” felé (<i>D-i</i>)	377
L'ex-libris polonais contemporain (<i>F. Galambos</i>)	378

BIBLIOGRÁFIÁK

<i>Kulcsár Péter</i> : Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyányanae (<i>M. Vértessy</i>)	379
<i>Krajevsky Gizella—Takács Miklós</i> : Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1777—1963 (<i>S. Dörnyei</i>)	380
<i>Szabó Imre</i> : Szeged felszabadulásának bibliográfiája (<i>T. Futala</i>)	381
<i>Zedner, J.</i> : Catalogue of the Hebrew books in the Library of the British Museum (<i>R. Dán</i>)	381
Annual Bibliography of English Language and Literature (<i>K. Ruttkay</i>)	382
<i>Bernleithner, Ernst</i> : Linz an der Donau im Kartenbild der Zeiten (<i>Z. Fallenbüchl</i>)	384